

T.C.

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

SAHÎHAYN'DA TEDLÎS

Furkan TÜMEN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Doç. Dr. Murat KAYA

Bingöl – 2022

T.C.
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

SAHÎHAYN'DA TEDLÎS

Furkan TÜMEN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Doç. Dr. Murat KAYA

Bingöl – 2022

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	IV
TEZ KABUL VE ONAY	V
ÖNSÖZ.....	VI
ÖZET.....	VIII
ABSTRACT	X
KISALTMALAR.....	XII
TABLO LİSTESİ	XIII
GİRİŞ.....	1
1. Konunun Amacı ve Önemi	1
2. Konunun Sınırları ve Araştırma Yöntemi	2
3. Kaynaklar ve İlgili Çalışmalar.....	3
BİRİNCİ BÖLÜM.....	7
SAHÎHAYN VE TEDLÎS	7
1.1. <i>Sahîhayn</i> Kavramı ve Müellifleri	7
1.1.1. <i>Sahîhayn</i> 'ın Tanımı.....	7
1.1.2. <i>Sahîhayn</i> 'ın İslam Uleması Nezdindeki Konumu.....	7
1.1.3. <i>Sahîhayn</i> Müellifleri	9
1.1.3.1. Buhârî	9
1.1.3.2. Müslim	13
1.1.4. Müelliflerin Metotları	16

1.1.4.1. Sahih Hadiste Aranan Şartlar	16
1.2. Ana Hatlarıyla Tedlîs.....	20
1.2.1. Tedlîsin Tanımı	20
1.2.2. Tedlîsin Çeşitleri	21
1.2.2.1. Şuyuh Tedlîsi.....	21
1.2.2.1.1. Tedlîsu’l-Buldan.....	22
1.2.2.2. İsnad Tedlîsi	22
1.2.2.2.1. Tedlîsu’t-tesviye.....	23
1.2.2.2.2. Tedlîsu’l-kat’	24
1.2.2.2.3. Tedlîsu’s-sükût	24
1.2.2.2.4. Tedlîsu’l-atf	24
1.2.2.2.5. Tedlîsu’s-siyağ	25
1.2.3. Tedlîs Yapmaya İten Sebepler	25
1.2.4. Muhaddislerin Tedlîse Yaklaşımları.....	27
1.2.5. Müdelles Hadisin Hükümü	29
İKİNCİ BÖLÜM	31
SAHÎHAYN’DA RİVÂYETLERİ BULUNAN MÜDELLİS RAVİLER	
VE RİVAYETLERİ.....	31
2.1. <i>Sahîhayn</i> ’da Rivâyetleri Bulunan Müdellis Râvilere Genel Bakış	31
2.1.1 Hadis Münekkîdlerinin Konu Hakkındaki Görüşleri.....	31
2.1.1.1. <i>Sahîhayn</i> ’daki İlgili Rivayetleri Tenkide Tabi Tutmayanlar	32
2.1.1.2. <i>Sahîhayn</i> ’daki İlgili Rivayetleri Tenkide Tabi Tutanlar	33
2.2. Müdellis Râvilerin Mertebeleri	34

2.3. Müdellis Râvilerin Mertebelere Göre <i>Sahîhayn</i> 'daki Yansımaları	37
2.3.1. Birinci Mertebe	37
2.3.2. İkinci Mertebe	46
2.3.3. Üçüncü Mertebe	57
2.3.4. Dördüncü Mertebe	88
2.3.5. Beşinci Mertebe	107
SONUÇ	109
KAYNAKÇA	113
ÖZGEÇMİŞ	122

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım SAHÎHAYN'DA TEDLÎS adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

18/07/2022

İmza

Furkan TÜMEN

TEZ KABUL VE ONAY

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Furkan TÜMEN tarafından hazırlanan “SAHÎHAYN'DA TEDLÎS” başlıklı bu çalışması/...../2022 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda [oybirliği/oy çokluğuyla] başarılı bulunarak jürimiz tarafından Hadis Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Başkan : İmza:
Danışman : İmza:
Üye : İmza:

ONAY

Bu Tez, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/...../ 2022 tarih ve sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Mehmet Zahir ERTEKİN
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Hamd, alemlerin rabbi olan Allah'a (c.c.) mahsustur. Sâlat ve selam ise kendisinden sonra nebi olmayan Hz. Muhammed'in (s.a.v.) tertemiz âlînin ve ashabının üzerine olsun. Hz. Peygamber (s.a.v.), yüce Allah'ın (c.c.) kendisine tevdi ettiği görevleri hakkıyla yerine getirmiş hem yaşantısıyla hem de fiili ve sözlü yönlendirmeleriyle de Müslümanlar için mükemmel bir örnek olmuştur.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetinin muhafaza edilerek sonraki nesillere sağlıklı bir şekilde ulaşımı ciddi ehemmiyet arz etmiştir. İlk zamanlarda daha çok şifahî olarak nakledilip sosyal hayat içerisinde yaşanılarak korunan sünnet, daha sonra tedvin ve tasnif süreçleriyle İslam toplumu içerisinde varlığını sürdürmüştür.

Rivâyetlerin aidiyet problemlerine çözüm arayan muhaddisler, sahih ile sakîm olanı birbirinden ayırt edebilmek çeşitli mekanizmalar geliştirmişlerdir. Sadece sahih rivâyetleri derleme niyeti ile tasnif olunan eserlerin en meşhurları Buhârî ve Müslim'in kaleme aldıkları ve *Sahîhayn* olarak tabir edilen hadis kitaplarıdır. İslam ulemasının teveccühünü kazanan bu iki eser, tasnif edilen en sahih kitaplar unvanını kazanmışlardır.

Zayıf hadis ile sahih hadisi ayırt edebilmek için çeşitli usûl ve kaideler geliştiren muhaddisler, onlarca zayıf hadis türünden söz etmişlerdir. Bunlardan bazıları için özel terimler kullanılmış, bazıları için de müstakil eserler telif edilmiştir. Bu tür terimlerden biri de tedlîs kavramıdır. Bazı râviler, hocalarından işitmedikleri hadisleri, çeşitli sebepten ötürü tahdîs sigası kullanmadan عن veya قال gibi ihtimalli lafızlar kullanarak rivâyet etmişlerdir. Hadis uleması, bu tür uygulamaları tespit edilen râvilere ve onların mu'an'an rivâyetlerine karşı temkinli olmak gerektiğini belirtmişlerdir.

Sahîhayn'da müdellis râvilerin, sayıları binleri bulan mu'an'an rivâyetlerine rastlamak mümkündür. Bu durum söz konusu rivâyetlerin araştırılmasını elzem kılmaktadır. Çalışmamız, *Sahîhayn*'da rivâyetleri bulunan müdellis râviler esas

alınarak tartışmaya konu olabilecek rivâyetlerinin değerlendirildiği bir çabanın ürünüdür.

Araştırma sürecinde fikir ve yönlendirmeleriyle desteklerini esirgemeyen danışman hocam, Doç. Dr. Murat KAYA'ya teşekkürü borç bilirim. Ayrıca katkılarından dolayı Arş. Gör. Garip ÇAĞLAR'a da şükranlarımı sunarım.

18/07/2022

Furkan TÜMEN

ÖZET

Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tez Özeti

Tezin Başlığı: SAHÎHAYN'DA TEDLÎS
Tezin Yazarı: Furkan TÜMEN
Danışman: Doç. Dr. Murat KAYA
Anabilim Dalı: Temel İslâm Bilimleri
Bilim Dalı: Hadis Bilim Dalı
Kabul Tarihi: ...
Sayfa Sayısı: ... (ön kısım) + ... (tez) + ... (ekler)
<p><i>Sahîh-i Buhârî</i> ve <i>Sahîh-i Müslim</i>, yazıldıkları dönemden itibaren İslam dünyasının teveccühünü kazanmış hadis eserleridir. Sadece sahih hadisleri toplama amacıyla yazılan ilk eserler olmaları, hadis tercih kriterlerinin güvenilirliği ve müelliflerinin hadis ilmindeki konumları <i>Sahîhayn</i>'a özel bir değer yüklenmesini sağlamıştır. Zamanla bu eserlerin değerleri artmış ve kökleşmelerini sağlayacak ciddi bir literatür gelişmiştir. Birtakım eleştirilere maruz kalmışlar ise de büyük oranda kabul gördükleri malumdur.</p> <p>Zayıf hadis çeşitlerinden olan ve müdelles hadis olarak tanımlanan birtakım rivâyetlere <i>Sahîhayn</i>'da rastlamak mümkün olmuştur. Bu tür rivâyetlerin zayıf kabul edilmesi bu eserlerin yazılma amacıyla örtüşmemektedir. Dolayısıyla bir paradoks olarak görülen bu meselenin aydınlığa kavuşturulması farklı bir öneme haizdir.</p> <p>Bu çalışmamız iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde <i>Sahîhayn</i>'ın tanımı, konumu, müellifleri; anahatlarıyla tedlîs, tedlîsin çeşitleri ve hükmü gibi konular işlenmiştir. İkinci bölümde ise <i>Sahîhayn</i>'da rivâyetleri</p>

bulunan müdellis râviler, müdellis râvilerin mertebeleri ve *Sahîhayn*'a yansımaları gibi konular ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Sahîhayn*, Tedlîs, Müdellis Râvi, Zayıf Hadis.

ABSTRACT

Bingol University Institute of Social Sciences Abstract of Master's Thesis

Title of the Thesis: TADLİS İN SAHİHAYN

Author: Furkan TÜMEN

Supervisor: Doç. Dr. Murat KAYA

Department: Basic Islamic Sciences

Sub-field: Hadith

Date: ...

Sahih-i Bukhari and Sahih-i Muslim are hadith books that have won the favor of the Islamic world since the time they were written. The fact that they are the first books written for the purpose of collecting only sahîh/authentic hadiths, the reliability of the hadith preference criteria and the positions of its authors in the science of hadiths have provided a special value to Sahihayn. Over time, the values of these books have increased and a serious literature has developed that will enable them to take root. Although they have been subjected to some criticism, it is known that they are widely accepted.

It has been possible to come across some narrations, which are weak hadith varieties and defined as mudelles hadith, in Sahihayn. The weak acceptance of such narrations does not coincide with the purpose of writing these books. Therefore, it is of different importance to clarify this issue, which is seen as a paradox.

This study consists of two main parts. In the first chapter, the definition of Sahihayn, its position, its authors; Subjects such as tedlîs, the types of tedlîs and its provision have been covered with the main outlines. In the second

part, subjects such as the narrators who have narrations in Sahihayn, the ranks of the narrators and their reflections on the Sahihayn are discussed.

Keywords: *Sahihayn*, Tadlees, Mudallis Râvi, Weak Hadith.

KISALTMALAR

Bkz.	Bakınız
BÜİFD	Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Hız.	Hazreti
İFAV	M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
Nşr.	Neşreden
Öl.	Ölüm tarihi
Örn.	Örneğin
R.a.	radıyallahu anhu
R.anha	radıyallahu anha
S.a.v.	Sallallahu aleyhi ve sellem
TDV	Türkiye Diyânet Vakfı
Thk.	Tahkik eden
T.s	Tarihsiz
Yay.	Yayınları

TABLO LİSTESİ

Tablo 1. Birinci mertebe müdellîs râvilerin <i>Sahîhayn</i>'daki rivâyetleri	46
Tablo 2. İkinci mertebe müdellîs râvilerin <i>Sahîhayn</i>'daki rivâyetleri	57
Tablo 3. Katâde'nin <i>Sahîh-i Buhârî</i>'de mu'an'an olarak zikrolunan ancak farklı bir yerde tahdis veya benzeri sigalarla tahrir edilen rivâyetleri tablosu	61
Tablo 4. Katâde'nin <i>Sahîh-i Buhârî</i>'de mu'an'an olarak bulunan ancak <i>Sahîh-i Müslim</i>'de tahdis sigasıyla tahrir edilen rivâyetleri tablosu	64
Tablo 5. Katâde'nin <i>Sahîh-i Buhârî</i>'de mu'an'an olarak bulunan ancak <i>Sahîhayn</i> dışı diğeri hadis kitaplarında tahdis vb. sigalarla tahrir edilen rivâyetleri tablosu	65
Tablo 6. Katâde'nin <i>Sahîh-i Müslim</i>'de farklı bir yerde tahdis sigası vb. sigalarla tahrir edilen rivâyetleri tablosu	68
Tablo 7. Katâde'nin <i>Sahîh-i Müslim</i>'de mu'an'an olarak bulunan ama <i>Sahîh-i Buhârî</i>'de tahdis sigasıyla gelen rivâyetleri tablosu.....	69
Tablo 8. Katâde'nin <i>Sahîh-i Müslim</i>'de mu'an'an olarak bulunan ancak <i>Sahîhayn</i> dışı diğeri hadis kitaplarında tahdis vb. sigalarla tahrir edilen rivâyetleri tablosu.....	69
Tablo 9. İbn Cüreyc'in <i>Sahîh-i Buhârî</i>'de mu'an'an olarak zikrolunan ancak farklı bir yerde tahdis veya benzeri sigalarla tahrir edilen rivâyetleri tablosu .	76
Tablo 10. İbn Cüreyc'in <i>Sahîh-i Buhârî</i>'de mu'an'an olarak bulunan ancak <i>Sahîh-i Müslim</i>'de tahdis sigasıyla tahrir edilen rivâyetleri tablosu	77
Tablo 11. İbn Cüreyc'in <i>Sahîh-i Buhârî</i>'de mu'an'an olarak bulunan ancak <i>Sahîhayn</i> dışı diğeri hadis kitaplarında tahdis vb. sigalarla gelen rivâyetleri tablosu	78

Tablo 12. İbn Cüreyç'in <i>Sahîh-i Buhârî</i>'de mu'an'an olarak bulunan ancak farklı isnadlar ile desteklenen rivâyetleri tablosu.....	79
Tablo 13. İbn Cüreyç'in <i>Sahîh-i Müslim</i>'de mu'an'an olarak zikrolunan ancak tahdis sigası veya benzeri sigalarla tahric edilen rivâyetleri tablosu	83
Tablo 14. İbn Cüreyç'in <i>Sahîh-i Müslim</i>'de mu'an'an olarak bulunan ancak <i>Sahîh-i Buhârî</i>'de tahdis sigasıyla tahric edilen rivâyetleri tablosu.....	84
Tablo 15. İbn Cüreyç'in <i>Sahîh-i Müslim</i>'de mu'an'an olarak bulunan ancak <i>Sahîhayn</i> dışı diğer hadis kitaplarında tahdis vb. sigalarla gelen rivâyetleri tablosu	84
Tablo 16. İbn Cüreyç'in <i>Sahîh-i Müslim</i>'de farklı isnadlar ile desteklenen rivâyetleri tablosu.....	85
Tablo 17. Üçüncü mertebeye müdellîs râvilerin <i>Sahîhayn</i>'daki rivâyetleri.....	87
Tablo 18. Dördüncü mertebeye müdellîs râvilerin <i>Sahîhayn</i>'daki rivâyetleri.....	107

GİRİŞ

1. Konunun Amacı ve Önemi

Hadis, İslam âlimlerinin yoğun çaba sarf ettikleri ilimlerden olmuştur. Genel olarak “ulumu’l-hadis” diye isimlendirilen bu ilme ulema farklı katkılar sunmuşlardır. Kimi garib kelimeleri açıklamış, kimi ıstıhlara değinmiş, kimi hadislerdeki illetleri açıklayan ilelu’l-hadise dair eserler te’lif etmiş, kimi de tahammülü’l-hadis üzerine hacimli eserler kaleme almıştır. Zamanla hadis ilimleri oluşmuş, yeni ıstıhlalar kullanılmış ve bu ıstıhlaların tanımları yapılmıştır. Sonraki ulemâ tarafından bu kavramlar, tanım ve içerik açısından geliştirilmiş ve sistemli hale getirilmiştir.

Klasik hadis usulü eserlerinde işlenen ıstıhlaların, detaylı ve kapsayıcı bir şekilde ele alındığını söylemek mümkün değildir. Örneğin, tedlîs terimine dair klasik usul kitaplarında anlatılan bilgiler dağınık olarak verilmiştir. Zira müdellis olmakla itham edilen her râvinin, “عن” veya “قال” gibi ihtimal bildiren lafızlarla aktardıkları rivâyetleri, zayıf hadis türlerinden olan müdelles rivâyet olarak kabul etmek *Sahîhayn*’da bulunan binlerce rivâyetin zayıf kabul edilmesine yol açacaktır.

Tanım, içerik ve kapsam bağlamında zayıf hadis türlerinden olan tedlîsin *Sahîhayn*’a yansımalarını incelemek ciddi önem arz etmektedir. İlgili râvi ve rivayetleri incelemek çalışmamızın ana temasını oluşturmaktadır. Hem klasik dönemde hem de günümüzde yapılan çalışmalar incelendiğinde şunlar görülecektir: Bazı eserlerde *Sahîhayn*’da bulunan bu tür rivâyetler satır aralarında genel hatlarıyla ele alınmıştır dolayısıyla eserler konuya dair doyurucu bilgi içermemektedir. Bazı eserler rivâyet odaklı olmayıp müdellis râvilere yönelik çalışmalardır. Bazılarında ise tedlîs konusu kapsamlı olarak ele alınmış fakat *Sahîhayn* bağlamında özel bir araştırmaya yer verilmemiştir. Çalışmamızda temel hedef bir bütün olarak *Sahîhayn* özelinde meseleye odaklanmaktır.

Hadis kitapları arasında en güvenilir iki eser olarak kabul edilen Buhârî ve Müslim’de, zayıf hadis türlerinden olan müdelles rivâyetlerin mahiyetlerini ortaya

koymak çalışmamızın ana temasını oluşturacaktır. *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*'de geçen rivâyetler bağlamında böyle bir çalışmanın yapılması, meseleye somut bir bakış açısı kazandıracaktır.

2. Konunun Sınırları ve Araştırma Yöntemi

Tedlîs; müdellis râvinin tedlîs yapma sıklığı, onu tedlîs yapmaya iten sebepler ve tedlîs türü göz önünde bulundurularak ele alınması gereken bir usul konusudur. *Sahîhayn* ise tellakki bi'l-kabul¹ ile karşılık bulmuş sahih hadis kaynaklarıdır. Bu çalışmada zayıf hadis türlerinden olan tedlîs ile *Sahîhayn*'ın irtibatı hadis usulü ilmi açısından incelenecektir.

Çalışmamız iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde *Sahîhayn* ve tedlîs kavramları üzerinde durulacaktır. İkinci bölümde ise müdellis râviler mertebelerine göre sıralanacak ve gerekli görülen yerlerde örnekler verilerek ilgili râvilerin *Sahîhayn*'da bulunan rivâyetleri değerlendirilecektir. Müdellis râviler, tedlîs yapma derecelerine göre tabakalara ayrılacak, rivâyetler ilgili râvinin olduğu bölümde işlenecektir. Râviler sıralanırken İbn Hacer el-Askalânî'nin (öl. 852/1449), müdellis râvileri mertebelerine göre sıraladığı "*Ta'rifu ehli't takdis bi meratibi'l mevsufine bi't tedlîs*" adlı kitabı esas alınacaktır. İbn Hacer el-Askalânî'nin hadis ilimlerinde otorite olması ve alanında önemli başvuru kaynağı kabul edilen ilgili eserin araştırmamıza uygun bir tertibe sahip olması gibi durumlar kendisinden istifadeyi daha cazip bir hale getirmiştir.

Sıralamada râviler esas alınsa da araştırma rivâyet ekseni bir çalışma olacaktır. Senetlerin farklı varyantları incelenirken ilk önce *Sahîhayn*'a başvurulacak burada bulunmadığı takdirde başta *Kütüb'i Tis'a* olmak üzere diğer hadis kaynakları kullanılacaktır. Rivâyet sayıları verilirken bütünlük olması açısından *Cami'u-hadimi'l-Haremeyn* programı esas alınmıştır. Bu programın seçilme sebebi râvilerin

¹ Ebu Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî İbnü's-Salâh, *Ulumu'l-hadis*, thk. Nurettin İtr (Dimaşk: Daru'l Fikr, 1986), 27.

ve hadis kitaplarındaki rivâyetlerinin program içerisinde düzenli bir şekilde sunulmasıdır. Programdan kaynaklı hataların önüne geçebilmek için bütün rivâyetler teker teker incelenmiştir. *Cami'u-hadimi'l-Haremeyn* programında listelenmeyen rivâyetler de bulunmaktadır. Sayısı onu geçmeyen bu rivâyetler söz konusu râvinin rivâyetlerine dahil edilmiştir.

3. Kaynaklar ve İlgili Çalışmalar

Klasik usul kitapları, kısa da olsa tedlîs hakkında derli toplu bilgileri içermesi adına önemli kaynaklardan görülmüştür. Alâî'nin *Câmiu't-tahsîl fî-ahkâmi'l-merâsil* isimli kitabı ve İbn Hacer'in "*Ta'rifu ehli't-takdis bi-meratibi'l-mevsufin bi't-tedlîs*" adlı eseri müdellis râvilere tertipli bir şekilde ulaşabilmemiz adına en önemli kaynaklarımızdan olmuştur. Tedlîse dair yapılan diğer çalışmalarda da bu eserin önemli bir konuma sahip olduğu görülmektedir.

Tedlîs konusunu kapsamlı bir şekilde ele alan kitap türü iki araştırmayı kısaca tanıtmak uygun olacaktır.

1. Misfir b. Garamullah ed-Dümeynî'nin *et-Tedlîs fî'l-hadis* adıyla 1992 yılında Riyad'da basılan eseri tedlîse dair yazılmış en kapsamlı çalışmadır. Müellif, *Sahîhayn*'da rivayetleri bulunan râvilere dair kısa bir genel değerlendirmede bulunmuş, İbn Hacer'in *Ta'rifu ehli't-takdis bi-meratibi'l-mevsufin bi't-tedlîs* adlı eserinde ismi geçen râvilerin hepsinden bahsetmiştir. Ayrıca İbn Hacer'in ismini zikretmediği bazı râvilere de yer vermiştir.

2. Veysel ÖZDEMİR'in *Tedlîs Değerlendirmelerinde Usul* isimli kitabı ülkemizde tedlîse dair yazılan en kapsamlı çalışmadır. ÖZDEMİR, Tedlîsin tanımıyla alakalı kapsamlı bilgiler sunmuştur. Müellif, İbn Hacer'in *Ta'rifu ehli't-takdis bi-meratibi'l-mevsufin bi't-tedlîs* adlı kitabında geçen râvilerin isimlerini zikredip İbn Hacer'in açıklamalarıyla birlikte tercüme etmiştir. İbn Hacer'in açıklamalarına ek olarak bu râvilerin tedlîs yaptığına dair diğer verileri de aktarmıştır. *Ta'rifu ehli't-takdis bi-meratibi'l-mevsufin bi't-tedlîs* isimli eserin genişletilmiş haliyle tercümesine

bu kitap içerisinde ulaşmak mümkündür. Ayrıca bu râvilerden nakledilen rivâyetlerin *Sahîhayn* da dahil olmak üzere hangi hadis kitaplarında bulunduğu da değinmiştir. Fakat çalışma rivâyet eksenli olmadığı için *Sahîhayn*'da yer alan mu'an'an rivâyetlere dair değerlendirmelere yer verilmemiştir.

Ülkemizde tedlîsi konu edinen üç yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Bunlar sırasıyla şu çalışmalardır:

1. Cüneyt Coşkun; *Hadis Rivâyetinde Tedlîs ve Çeşitleri* (2006); Türkiye'de tedlîse dair yapılan ilk akademik çalışmadır. Müellif tedlîs kavramının farklı tanımlarına ve bu tanımlar arasındaki farklara değinmiştir. Tedlîs çeşitlerinden örnekler vererek tedlîsin tespit yöntemlerini anlatmıştır Sahihhadis kitaplarındaki müdellisler başlığıyla *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*'de rivâyetleri bulunan müdellis râvilerle genel hatlarıyla değinmiş, İbn Hacer'in *Ta'rifu ehli't-takdis bi-meratibi'l-mevsufin bi't-tedlîs* kitabında bu râvileri tabî tuttuğu taksimatından bahsetmiştir. Sonra bu râvilerin listesini okuyucuya aktarmıştır. Tedlîs ile irsâl ve tedlîs ile sahâbî mürseli arasındaki farklara da değinmiştir.

2. Ömer Mehmet Ulusoy; *Hadis Rivâyetinde Tedlîs Uygulaması ve İbn Hacer'in "Tabakatü'l-Müdellisin" Adlı Eseri* (2008); Araştırmada İbn Hacer'in hayatı, tedlîs çeşitleri ve *Tabakatü'l-Müdellisin*'de yer alan râvilerin listelenmesi gibi konular çalışılmıştır.

3. Mustafa Tanrıverdi; *Müdelles Hadis ve Tedlîs Yapan Râviler* (2013); Tanrıverdi, tedlîse dair kavramlardan bahsetmiş, tedlîs çeşitlerinden ve bunlara dair hükümlerden söz etmiştir. İbn Hacer'in *Tabakatu'l-müdellisin* kitabında ismi geçen râvileri sıralamıştır. Çalışmamızda esas aldığımız *Sahîhayn* râvilerinin isimleri ayrı bir başlık altında sıralanmış ancak onların rivâyetlerine dair değerlendirmelerde bulunulmamıştır.

Ayrıca Avvâd Hüseyin el-Halef tarafından iki ayrı çalışma yapılmıştır. Bunlardan birincisi *Rivâyâtü'l-müdeellisîn fî Sahîh-i Müslim* adlı yüksek lisans tezidir. İkincisi ise *Rivâyâtü'l-müdeellisîn fî Sahîhi'l-Buhârî* isimli doktora çalışmasıdır. Müellif iki çalışmada da aynı metodu kullanmıştır. Öncelikle râviler, Alâî'nin taksimatlandığı beş mertebeye ayrılmışlardır. Her mertebede bulunan râvilerin bütün rivâyetleri peş peşe sıralanmıştır. Bu araştırmayı tabakât türü eserler arasında zikretmek mümkündür.

Yukarıda bahsi geçen çalışmalara ek olarak tedlîse dair ülkemizde altı makale ve bir bildiri kaleme alınmıştır. Söz konusu makaleleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Ali TOKSARI tarafından yazılan *Müdelles Hadis ve Sahabeye Tedlîs İsnâdı* isimli makale 1988 yılında yayımlanmış olup ülkemizde tedlîse dair yazılmış ilk makale olma özelliğini taşımaktadır. Müdelles hadisin tanımı ve hükmü gibi konulara değinildikten sonra sahabeye yönelik tedlîs ithamlarından bahsedilmiştir. Sahabenin müdeellis olarak nitelendirilmemesi gerektiğine dair ulemanın genel kanaatine değinilmiştir.

2-3. Müdeellis râvilere dair Ali ÇELİK tarafından yazılmış *Tedlîs Yapmakla İtham Edilen Basralı Râviler ve Tedlîs Yapmakla İtham Edilen Kûfeli Râviler* adlı iki makale bulunmaktadır. Bu çalışmalarda ilgili beldelerde bulunan müdeellis râvilerden söz edilmiş, bu râvilerin hangi mertebede bulduklarına değinilmiştir. Genellikle sika râvilerin tedlîs yaptığına dikkat çekilmiştir. Ayrıca münekkitlerin müdeellis râvilere yönelik görüş farklılıklarından da bahsedilmiştir.

4-5. Veysel ÖZDEMİR tarafından bir makale ve bir bildiri kaleme alınmıştır. Bunlardan birincisi *Kûfe'de İrsâl ve Tedlîsin Çok Olmasının Gerekçeleri Üzerine* adıyla yayımlanmış makedir. Bu makede müdeellis râvilerin en çok Kûfe şehrinde çıktığına vurgu yapılmıştır. İrsâl ve tedlîsin başta siyasi gerekçeler olmak üzere Kûfe'de yaygın bir şekilde kullanılmasının sebeplerine değinilmiştir. İkinci çalışması

ise *Ebû Hureyre'ye Yöneltilen Tedlîs İsnâdı Bağlamında Sahâbe Zamanında Tedlîsin İmkân ya da İmkânsızlığı* isimli bildiridir. Çalışmada kısaca tedlîs gerekçelerine değinilmiştir. Özelde Ebû Hureyre olmak üzere sahabeye yönelik tedlîs ithamlarından söz edilmiştir. Tedlîsin sahabe döneminden sonra ortaya çıktığına dair söylemleriyle Ali Toksarı'nın makalesine benzer yönler taşımaktadır.

6. Yousef Jirou tarafından *İbn Hibbân'ın Sema' Şartları ve Râvilerin Tedlîse Düşmeleri Konusundaki Hükümleri Barındıran Eseri* adında bir makalesi mevcuttur. İbn Hibban'ın münekkitlik vasfına değinilmiştir. *El-Mecruhîn* adlı eserinde müdellis olmakla itham ettiği râvilerden bahsedilmiştir.

7. Haydar GÜNGÖR'ün *Hadis Usûlünde Yer Alan Tedlîs Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme* isimli makalesi tedlîsin tanımı, çeşitleri, sebepleri ve hükmü gibi konuların kısaca ele alındığı bir çalışmadır.

Çalışmamız, yukarıdaki çalışmalardan farklı olarak rivâyet eksenli bir çalışmadır. Müdellis râvilerin *Sahîhayn*'da bulunan rivâyetleri değerlendirilmiş bunlardan tenkide tabi tutulanlar ve tenkide tabi tutulabilecek rivâyetler ele alınmıştır. Söz konusu rivâyetlerin sıhhat durumları değerlendirilmiştir. *Sahîhayn*'da tedlîs gerekçesiyle zayıf kabul edilebilecek rivâyetlerin bulunup bulunmadığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SAHÎHAYN VE TEDLÎS

Bu bölümde *Sahîhayn*'ın tanımına, İslam uleması nezdindeki konumuna, müelliflerine ve müelliflerin metotlarına değinilecektir. Akabinde tedlîsin tanımına, çeşitlerine, râviyi tedlîs yapmaya iten sebeplere yer verilecektir.

1.1. *Sahîhayn* Kavramı ve Müellifleri

Çalışma *Sahîhâyın* odaklı olmasından ötürü *Sahîhâyın* kavramına ve müelliflerine kısaca değinmek yerinde olacaktır.

1.1.1. *Sahîhayn*'ın Tanımı

Sahîhayn: sahih iki kitap anlamında kullanılan tesniye (ikil) bir kelimedir. Ref' halinde *es-Sahîhan* (الصحيحان); nasb ve cer hallerinde ise *es-Sahîhayn* (الصحيحين) olarak telaffuz edilmektedir. Hadis ilimlerinde bu kavram, Muhammed b. İsmail el-Buhârî (öl. 256/870) ve Müslim b. Haccâc el-Kuşeyri'nin (öl. 261/875) yazmış oldukları sahih hadislerden oluşan cami' türü iki eserin ortak adı olarak kullanılmaktadır.²

1.1.2. *Sahîhayn*'ın İslam Uleması Nezdindeki Konumu

Sahih hadisleri toplama amacıyla tasnif edilmiş eserler arasından Buhârî ve Müslim'in *el-Camiu's-Sahîh*'leri özel olarak *Sahîhâyın* diye isimlendirilmişlerdir. Onları bu konuma ulaştıran, müelliflerinin sahih hadis seçiminde ortaya koydukları hassas tutumdur. Birçok muhaddis Allah'ın kitabından sonra en güvenilir eserler olarak İmam Buhârî ve İmam Müslim'in sahîhlerini kabul etmişlerdir.³

² M. Yaşar Kandemir, "Sahîhayn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/527.

³ Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulumu'l-hadis*, 18; Muhyiddîn b. Şeref en-Nevevî, *et-Takrib ve't-teysir li ma'rifeti süneni'l-beşiri'n-nezir*, thk. Muhammed Osman el-Huş (Beyrut: Darü'l-kütübi'l-arabi, 1405), 26; Bedreddin Ebû Abdullah Muhammed b Cemâleddin Abdullah b Bahadır ez-Zerkeşi, *en-Nüket 'alâ Mukaddîmeti İbni's-Salâh*, thk. Zeynelâbidîn b. Muhammed b. Belâferîc (Riyad: Edvâü's-Selef, 1998), 1/163.

Burada Őu hususa değinmek uygun olacaktır; Biręok muhaddis bu kitapların 6nemine vurgu yaparken “Allah’ın kitabından sonra en sahih” ifadesini kullanmiŐtır. Klasik d6nem hadis ulemasının eserlerinde “Yazılmış kitapların en sahihi” ifadesine pek rastlanmamaktadır.⁴ Bunun sebebi Allah’ın kitabını sahihlik sıralamasına koymamak ve en 6st6n olanın Allah’ın kitabı olduğunu daima hatırd tutmaktır.

Benzer 6sluplara Kur’an ve S6nnet’te de rastlanılması bu ifadelerin kıyaslama amacıyla kullanılmadığının bir g6stergesidir. Bu t6rden ifadeler, insan mahsul6 kitapların değeri ne kadar y6ce olursa olsun bu kitaplardan daha 6ncelikli bir kitabın bulunduğu geręeęini zihinde canlı tutmaktadır. Őu ayet ve hadislerde benzer ifadelerin kullanıldığını g6r6lmektedir:

“O Allah ki kendisinden başka ilah yoktur. Sizi, kendisinde hiçbir Ő6phe bulunmayan kıyamet g6n6nde toplayacaktır. Allah’tan s6zce daha doğru olan kim vardır.”⁵

اللّٰهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ لِيَجْمَعَنَّكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ حَدِيثًا

Cabir’den (r.a.) Ő6yle rivâyet edildi: Res6lullah (sav) bize bir hutbe irad etti. O’na hamd ettikten sonra O’nu hakkıyla sena etti ve Ő6yle buyurdu: “İmdi; Ő6phesiz ki s6zlerin en doğrusu Allah’ın (cc) kitabıdır. Yolların en g6zeli Muhammed’in (sav) yoludur. İŐlerin en k6t6s6 sonradan ortaya ęıkarılanlardır. Her bid’at delalettir.”⁶

عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: خَطَبَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: فَحَمِدَ اللَّهُ، وَأَثْنَى عَلَيْهِ بِمَا هُوَ لَهُ أَهْلٌ، ثُمَّ قَالَ: أَمَّا بَعْدُ، فَإِنَّ أَصْدَقَ الْحَدِيثِ كِتَابُ اللَّهِ، وَإِنَّ أَفْضَلَ الْهَدْيِ هَدْيُ مُحَمَّدٍ، وَشَرُّ الْأُمُورِ مُخَدَّنَاتُهَا، وَكُلُّ بَدْعَةٍ ضَلَالَةٌ.

⁴ İbn6’s-Salâh, *Ulumu’l-hadis*, 18; Zerkeşi, *en-Nüket*, 1/163.

⁵ en-Nisâ 4/87.

⁶ Ahmed b. Hanbel, *M6sneđ6’l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnâut vd. (Beyrut: M6esseset6’r-Risâle, 1430), 22/237.

Bu ayet ve hadiste Allah'ın kitabı ve kelamı için ismi tafdil olan *أصدق/en doğru sözlü* ifadesi kullanılmıştır. Dolayısıyla ilk dönem hadis ulamasının bu sözlerini bu ayet ve hadis ile birlikte düşünmek daha uygun bir yaklaşım olacaktır.

Sahîhâyn'a verilen önemin göstergelerinden bir diğeri de bu kitapları anlamaya yönelik yazılan yüzlerce eserin varlığıdır. Bazıları 30 ciltlik eser hacmine ulaşmış 200 civarı *Sahîh-i Buhârî* şerhinden ve 60 civarı *Sahîh-i Müslim* şerhinden bahsetmek mümkündür.⁷ Örneğin 26 cilt olarak basılan *Fethu'l-Bârî* ve 25 cilt olarak basılan *Umdetu'l-Kârî* isimli şerhler, *Sahîh-i Buhârî*'nin önemli şerhlerindedir. İmam Nevevi'nin (öl. 676/1277) *el-Minhâc*'ı ve Muhammed b. Ali b. Âdem el-İtyûbî el-Vellevî'nin (öl. 2020) 42 ciltlik *el-Bahrü'l-muhitü's-seccac* isimli eserleri *Sahîh-i Müslim*'in en değerli şerhlerine örnek olarak zikredilebilir.

Bunların dışında klasik dönemde yazılan onlarca müstahrec, müstedrek, rical çalışmalarıyla modern dönemde yazılan tez ve makaleler de düşünüldüğünde bir kütüphaneyi dolduracak kadar büyük bir ilmî hazinenin varlığı ortaya çıkacaktır. İlim meclislerinde sürdürülen *Sahîhayn* okumaları ise bu eserlere verilen ehemmiyetin başka bir göstergesidir.

1.1.3. *Sahîhayn* Müellifleri

Sahîhayn'dan söz etmişken müelliflerine kısaca değinmek yerinde olacaktır. Buhârî ve Müslim'in ilmî yolculuklarına, hadis ilmindeki konumlarına ve ilmi kişiliklerine kısaca değinmek bu eserlerin değerini hatırlatması açısından fayda sağlayacaktır.

1.1.3.1. Buhârî

Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. Muğire b. Berdizbeh el-Buhârî el-Cu'fi, hicri 194 yılında Şevval ayının 13. gününde Cuma namazından sonra Buhâra'da

⁷ Bkz. Thamer Hatamleh, *Kütüb-i Sitte Şerhleri ve Metotları* (İrbid: Mektebetu'r Rafideyn, 2017), 17-60.

doğmuştur.⁸ Küçük yaşta ilim talebine başlayan Buhârî, devrinin en büyük hadis alimlerinden ders almıştır. Kendi ifadesiyle hadis ilmine on yaşındayken veya daha küçükken başlamıştır.⁹ Kısa sürede hadis ilminde ilerleyerek erken yaşlarda dikkatleri üzerine çekmeyi başarmıştır.

Zehebî *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*'sında Buhârî'nin, Muhammed b. Ebî Hatim'e anlattığı şu kıssayı nakleder: "Bir gün hocam hadis okurken Süfyan, Ebû Zübeyr'den o da İbrahim'den diyerek rivâyeti okumaya başladı. Ona, Ebû Zübeyr, İbrahim'den rivâyet etmemiştir. dedim. Hocam bu cevabıma kızdı. Ona Asıl nüshaya bakmasını söyledim. İçeri gidip rivâyete bakıp geri geldi. Bana 'ey çocuk bu nasıl olur?' dedi. İbrahim'den rivâyet eden (Ebû Zübeyr değil) Zübeyr b. Adıyy'dir. dedim. Kalem benden alıp kitabımı düzelttikten sonra bana dönüp 'Doğru söyledin.' dedi. Buhârî'ye bu olayı yaşadığında kaç yaşında olduğu sorulunca 'On bir yaşındaydım.' cevabını verdi."¹⁰ Hocasının hadis meclisinde yaşadığı bu olay onun erken yaşlarda ricâl ilmini öğrenmeye başladığını göstermektedir. Bu yaşlardan itibaren edindiği ricâl ilmi birikimi *et-Târîhu'l-kebîr*, *et-Târîhu'l-evsat* ve *et-Târîhu's-sağîr* gibi hadîs ricâline dair yazmış olduğu eserlerin oluşumunda önemli bir rol oynamıştır.

Yine Buhârî kendi ifadeleriyle On altı yaşına geldiğinde Abdullah b. el-Mübârek (öl. 181/797) ve Vekî' b. el-Cerrâh'ın (öl. 197/812) kitaplarını ezberlediğini belirtmiştir.¹¹ Bu yıllarda Annesi ve kardeşi Ahmed ile birlikte Mekke'ye gitmiş, Hac

⁸ Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdadî, *Tarihu Bağdad*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Daru'l Ğarbi'l İslami, 1422), 2/324; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996), 12/392.

⁹ Hatîb el-Bağdadî, *Tarihu Bağdad*, 2/324; Zehebî, *Siyer*, 12/393.

¹⁰ Hatîb el-Bağdadî, *Tarihu Bağdad*, 2/325; Zehebî, *Siyer*, 12/393.

¹¹ Hatîb el-Bağdadî, *Tarihu Bağdad*, 2/325; Ebû'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibbetillâh b. Abdillâh eş-Şâfiî İbn Asâkir, *Tarihu Dimaşk*, thk. Amr b. Ğarama el-Umeri (Beyrut: Daru'l Fikr, 1415), 52/57; Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b Ahmed b Osman Zehebî, *Tarihü'l-İslâm ve vefeyatü'l-meşahir ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1992), 19/243; Ebû'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-Avnî el-Bağdadî Sibt ibnü'l Cevzi, *Mir'âtü'z-zamân fi tevârîhi'l-a'yân*, thk. Muhammed Berekat vd. (Dimaşk: Darü'r-Risaleti'l-Alemiyeye, 2013), 15/374.

bittikten sonra annesi ve kardeşi memleketlerine geri dönmüş ancak Buhârî ilim talep etmek amacıyla Mekke’de kalmıştır.¹²

Burada birçok muhaddisten hadis dinlemiş ve daha sonra Medine, Mısır, Şam Bağdat, Kufe, Basra ve daha birçok farklı bölgeye ilmi yolculuklarda bulunmuştur.¹³ Mekkî b. İbrahim (öl. 215/830), Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn (öl. 219/834), Ka’nebî (öl. 221/836), el-Humeydî (ö. 219/834), Abdullah b. Yusuf et-Tinnisî (öl. 218/833), Ali b. el- Medînî (ö. 234/848), İshâk b. Râhûye (öl. 238/853), Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855), Yahyâ b. Maîn (öl. 233/848) başta olmak üzere dönemin önde gelen simalarından hadis almıştır.¹⁴

“Belh’e girdiğimde benden hocalarımın birer hadis yazdırmamı istediler. Ben de onlara, kendilerinden hadis yazmış olduğum bin hocamdan bin hadis yazdırdım.”¹⁵ Muhammed b. Ebî Hâtim’in Buhârî’den naklettiği bu sözler, onun ilmi yolculuğunda ne kadar çok hocadan hadis dinlediğini ortaya koymaktadır. Yine Muhammed b. Ebî Hâtim, Buhârî vefat etmeden bir ay önce “1080 hocadan hadis yazdım.” dediğini nakletmiştir.¹⁶

Kendisinden de çok sayıda muhaddis hadis dinlemiştir. Tirmizî (öl. 279/892), Ebû Hâtim (öl. 277/890), İbn Ebî Dünyâ (öl. 281/894), İbn Huzeyme (öl. 311/924) ve el-Firebrî (öl. 320/932), Buhârî’den hadis dinleyen en meşhur muhaddislerdendir.¹⁷

es-Sahîh’ini yazmasında hocası İshâk b. Râhûye’nin, öğrencilerinden, Resûlullah’ın (s.a.v.) sahih sünnetini toplayan muhtasar bir eser yazmalarını istemesi

¹² Tacüddin Ebi Nasr Abdulvahhab b. Ali b. Abdilkâfi es-Sübki, *Tabakatü’ş-Şafiyyeti’l-kübra*, thk. Mahmûd Muhammed Tanahi, Abdülfettah Muhammed el-Hulv (Kahire: Matbaatu İsa el-Babi el-Halebi, 1964), 2/216; Zehebî, *Tarihü’l-İslâm*, 19/243.

¹³ Hatîb el-Bağdadî, *Tarihu Bağdad*, 2/322; İbn Asâkir, *Tarihu Dimaşk*, 52/50-54.

¹⁴ Hatîb el-Bağdadî, *Tarihu Bağdad*, 2/322; İbn Asâkir, *Tarihu Dimaşk*, 52/53-54; Zehebî, *Tarihü’l-İslâm*, 6/141.

¹⁵ Zehebî, *Siyer*, 12/395,414.

¹⁶ Zehebî, *Siyer*, 12/395.

¹⁷ İbn Asâkir, *Tarihu Dimaşk*, 52/50-51; Zehebî, *Siyer*, 12/397.

etkili olmuş ve bu talep üzerine *el-Camiu's-sahîh* adlı eserini yazmaya başlamıştır.¹⁸ Eserini yazdıktan sonra dönemin hadîs ilmi otoritelerinden olan Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn ve Ali b. Medîni'ye arz etmiştir. Onlar Buhârî'nin bu eserini beğenip dört hadis hariç bütün hadislerinin sahih olduğunu söylemişlerdir. Kaynaklarda bunların hangi hadisler olduğuna ulaşamamak da Buhârî'nin bu hadisleri eserinden çıkarmadığı söylenmiştir. Ukaylî (ö. 322/934) bu dört hadîs hakkında da Buhârî'nin verdiği hükmün doğru olduğunu dile getirmiştir.¹⁹

Mustafa el-A'zamî, İmam Buhârî'nin yirmi iki eser kaleme aldığını tespit etmiştir.²⁰ Bu kitapların isimlerini şöyle sıralamak mümkün olacaktır;

1. *el-Câmi 'u's-sahîh*
2. *Kazâya's-sahâbe ve't-tâbi 'în*
3. *Ref' u'l-yedeyn fi's-salât*
4. *Hayrû'l-keâm fi'l-kırâ'ati halfe'l-imâm*
5. *Halku ef'âli'l- 'ibâd*
6. *et-Tefsîrû'l-kebîr*
7. *el-Müsnedü'l-kebîr*
8. *et-Târîhu's-sagîr*
9. *et-Târîhu'l-evsat*
10. *et-Târîhu'l-kebîr*
11. *el-Edebü'l-müfred*
12. *Birrü'l-vâlideyn*
13. *Kitâbü'd-du'afâ'i's-sağîr*

¹⁸ Şihabuddin Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Hüda's-sârî li mukaddimeti Fethi'l-Bârî*, thk. Adil Müşşid, Âmir Ğadbân (Beyrut: er-Risaletu'l-'Alemyye, 1434), 1/8; Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer el-Bikâî, *en-Nüketü'l-vefîyye bima fi şerhi'l-Elfiyye*, thk. Mahir Yasin el-Fahl (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1428), 1/111.

¹⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Hüda's-sârî*, 1/9; Celâlüddîn Ebü'l-Fazl Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-Bahrü'llezî zehar fi şerhi Elfiyyeti'l-eser*, thk. Ebu Enes Üneys b. Ahmed b. Tâhir el-Endunusî (Medine: Mektebtü'l-Guraba el-Eseriyye, 1420), 2/576.

²⁰ Muhammed Mustafa el-A'zami, *Studies in Hadith Methodology and Literature* (Indianapolis-USA: American Trust Publications, 1977), 88-89.

14. *el-Câmi 'u'l-kebir*
15. *el-Eşribe*
16. *el-Hibe*
17. *Esmâ 'ü's-Sahabe*
18. *el-Vuhdân*
19. *el-Mebsut*
20. *el-İlel*
21. *el-Künâ*
22. *el-Fevâid*

1.1.3.2. Müslim

Ebü'l-Huseyn Müslim b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî en-Nisabûrî, farklı rivâyetlerler olmakla birlikte meşhur olan rivâyete göre hicri 204/819 yılında doğmuştur.²¹ Hadis ilmine, kendi beldesinde 218/833 yılında on dört yaşındayken Yahyâ b. Yahyâ et-Temimî'den (öl. 226/840) hadis dinleyerek başlamıştır.²² On altı yaşındayken hacca gidip başta Ka'nebî olmak üzere dönemin önde gelen muhaddislerinden ders almıştır.²³ Şam, Hicaz, Mısır, Irak ve daha birçok bölgeye ilmî yolculuklar yapmış,²⁴ çok sayıda hocadan hadis dinlemiştir. *es-Sahîh*'inde kendisinden hadis rivâyet ettiği iki yüz yirmi hocası bulunmaktadır.²⁵

Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Ma'in, İshak b. Râhûye, Dârimî (öl. 255/869), Kuteybe b. Saîd (öl. 240/855), Saîd b. Mansûr (öl. 227/842), Ebû Bekir b. Ebî Şeybe (öl. 235/849) gibi dönemin önde gelen muhaddislerinden hadis dinlemiştir.²⁶ Bu

²¹ Zehebî, *Siyer*, 12/558; Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, 6/431.

²² Zehebî, *Siyer*, 12/558.

²³ Zehebî, *Siyer*, 12/558; Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, 6/431.

²⁴ Hatîb el-Bağdadî, *Tarihu Bağdad*, 15/121; İbn Asâkir, *Tarihu Dimaşk*, 58/88.

²⁵ Zehebî, *Siyer*, 12/561; Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, 6/431.

²⁶ Hatîb el-Bağdadî, *Tarihu Bağdad*, 15/121; İbn Asâkir, *Tarihu Dimaşk*, 58/85; Zehebî, *Siyer*, 12/558; Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, 6/431; Ebü'l-Haccâc Cemâluddîn Yûsuf b. Abdîrrahman b. Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fî esmai'r-ricâl*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1984/1404), 27/499-504.

hocaları arasında en büyüğü Ka'nebi²⁷ (Tebe-i Tabiin) iken, kitabında kendisinden en çok hadis tahrir ettiği hocası Ebû Bekir b. Ebî Şeybe'dir.²⁸ İmam Buhârî, Ali b. Medini ve Muhammed b. Yahya ez-Zühli (öl. 258/872), *Sahîh*'inde kendilerinden hadis nakletmese de hadis dinlediği meşhur hocalarındandır.²⁹

İmam Müslim, dönemin önde gelen muhaddislerinden kabul edilmektedir. Aralarında meşhur hadisçilerden Sâlih Cezere (öl. 293/906), Tirmizi, İbn Ebî Hatim (ö. 327/938) ve İbn Huzeyme gibi isimlerin bulunduğu çok sayıda kişi kendisinden hadis almıştır.³⁰

Muhammed b. Beşşâr (öl. 252/866) onun engin hadis bilgisine şu sözleriyle dikkat çekmiştir; “Dünyada hafızlar dört kişidir: Rey’de Ebû Zür’a (öl. 264/878), Nisâbur’da Müslim, Semerkand’da Abdullah ed-Dârimî ve Buhâra’da Muhammed b. İsmail.”³¹

Kendisi *es-Sahîh*'inden bahsederken “Bu kitabımı sema’ ettiğim üç yüz bin hadis arasından seçerek yazdım.” demiştir.³² Ebû Alî en-Nîsâbûrî (ö. 349/960); “Gök kubbe altında Müslim b. Haccâc’ın kitabından daha sahih bir hadis kitabı yoktur.”³³ Şeklindeki sözü İmam Müslim’in eserinin önemini ortaya koymaktadır.

İmam Müslim Sadece hadis ezberlemekler kalmamış rical ilmiyle de ilgilenmiştir. Hadislerin illetlerini öğrenmek için yoğun çabalar sarf etmiştir. Kaynaklarda İmam Buhârî’ye bir hadisin illetini sorduğu da aktarılmaktadır.³⁴ Hicri 261 yılında Recep ayının bitmesine yakın pazartesi günü yatsı vaktinde vefat etmiştir.³⁵

²⁷ Ka'nebi Hicri 221 yılında vefat etmiştir. Tabiinden Zeyd b. Eslem'den hadis işitmiştir. Uzun yıllar ömür sürmüş iki nesil arasında köprü vazifesi görmüştür.

²⁸ Meşhur Musannef yazarlarından İbn Ebi Şeybe, İmam Müslim'in önde gelen hocalarındandır. İmam Müslim, *Sahîh*'inde ondan aldığı 1300 civarı hadisi rivayet etmiştir.

²⁹ Hatîb el-Bağdadî, *Tarihu Bağdad*, 15/122; Zehebî, *Siyer*, 12/561.

³⁰ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 27/504-505; Zehebî, *Siyer*, 12/562; Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, 6/431.

³¹ İbn Asâkir, *Tarihu Dimaşk*, 58/89; Zehebî, *Siyer*, 12/564.

³² Hatîb el-Bağdadî, *Tarihu Bağdad*, 15/122; Zehebî, *Siyer*, 12/565.

³³ Hatîb el-Bağdadî, *Tarihu Bağdad*, 15/122; İbn Asâkir, *Tarihu Dimaşk*, 58/92.

³⁴ Hatîb el-Bağdadî, *Tarihu Bağdad*, 15/124; İbn Asâkir, *Tarihu Dimaşk*, 52/68.

³⁵ Hatîb el-Bağdadî, *Tarihu Bağdad*, 15/125; Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, 2/324.

Mustafa el-Azami, İmam Müslim'e nispet edilen yirmi bir eser olduğunu tespit etmiştir.³⁶ Eserleri şu şekilde sıralamak mümkün olacaktır:

1. *es-Sahîhu 'l-müsned*
2. *el-Esma ve 'l-Kûna*
3. *İfrâdu 'ş-Şâmiyyîn*
4. *el-Akrân*
5. *el-İntifâ ' bi-cülûdi 's-sibâ '*
6. *Evlâdü 's-sahâbe*
7. *Evhâmu 'l-muhaddisin*
8. *et-Târîh*
9. *Kitâbü 't-Temyîz*
10. *el-Câmi '*
11. *Kitabu hadisi 'Amr b. Şu 'ayb*
12. *Ricalu 'Urve*
13. *Su 'âlâtühû Ahmed b. Hanbel*
14. *Tabakât*
15. *el- 'İlel*
16. *el-Muhadramun*
17. *el-Müsnedü 'l-kebir*
18. *Meşâyihu 's-Sevri*
19. *Meşâyihu Şu 'be*
20. *Meşâyihu Mâlik*
21. *el-Vuhdan*

Bu çalışmalar dışında İmam Müslim'e nispet edilen başka eserler de mevcuttur.

22. *İntihâbü Müslim 'alâ Ebî Ahmed el-Ferrâ '*
23. *Kitabu 'l Ma 'rife*

³⁶ A'zami, *Studies in Hadith Methodology*, 95.

24. *el-Müfred*
25. *Ruvâtü'l-i 'tibâr*
26. *Tafdilu's-Sünen*
27. *Zikru Evladi'l-Hüseyn*.³⁷

1.1.4. Müelliflerin Metotları

Sahîh-i Buhârî ve Sahîh-i Müslim'de bulunan *es-Sahîh* ifadesi bu eserlerin sadece sahih hadisleri toplama amacıyla yazılmasından kaynaklanmaktadır. Genel kabule göre bir hadisin sahih olabilmesi için beş şart zikredilmiştir. Buhârî ve Müslim'in kendilerine münhasır şartları, yaklaşımları ve metotları bulunmakla beraber aşağıda zikredeceğimiz beş şart bir hadisin sahih olması için onların da gerekli gördükleri şartlardır.

1.1.4.1. Sahih Hadiste Aranan Şartlar

Bir hadisin sahih kabul edilmesi için birçok şarttan söz edilmiştir. Bu şartlardan bazıları büyük çoğunluğa göre gerekli görülen şartlardır. Aşağıda ele alınacak olan şartlar genel kabule göre sahih hadiste aranan şartlardır.

a. Senedin Muttasıl Olması

Senedin muttasıl oluşu; râviler arasında kopukluğun bulunmadığı, sened zincirindeki her râvinin, rivâyeti sonraki şeyhten araya vasıta koymaksızın rivâyet etmesidir.³⁸ Senette düşürülen râvinin hali bilinmediği için inkita' bir eksiklik olarak görülmüştür.

Ali b. Haşrem'in (öl. 257/871) naklettiği, Süfyan b. Uyeyne'nin (öl. 198/814) meclisinde gerçekleşen bu olayda râvinin bizzat kendi bildirmesiyle rivâyetin muttasıl olmadığı anlaşılmıştır, Ali b. Haşrem şöyle anlatır; "Süfyan b. Uyeyne'nin meclisindeydik. 'Zühri dedi ki' diye söze başladı. Size Zühri mi tahdis etti diye soruldu

³⁷ M. Yaşar Kandemir, "Müslim b. Haccâc", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/94.

³⁸ Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe, *el-Vasit fî ulumi ve mustalahi'l-hadis* (Cidde: Alemü'l-Ma'rife, 1983), 225.

biraz sustuktan sonra tekrar ‘Zühri dedi’ diyerek devam etti. Kendisine bunu Zühri’den mi işittin diye sorulması üzerine; ‘Hayır! Bunu Zühri’den işitmedim hatta Zühri’den işitenden de işitmedim. Bize Abdurrezzak tahdis etti, o da Ma’mer’den, o da Zühri’den.’ dedi.”³⁹

Bazen râvi, aynı zamanda yaşadığı hocasından (tedlîs yaparak) ondan işitmediği hadisi işitmiş izlenimi vererek rivâyet edebilir. Muttasıl gibi görünen bu rivâyetler özünde munkatı’ rivâyetlerdir. Müdellis râvilerin sema’ bildirmeyen ifadelerle aktarmış oldukları haberler muttasıl kabul edilmemektedir.⁴⁰

Hadisin sahih kabul edilmesi için senedin muttasıl olması gerektiğine dair ittifak edilirken, senedi muttasıl kabul etmek için aranan şartlarda birtakım ayrılıklar söz konusudur. Müdellis olmayan râvilerin mu’an’an rivâyetlerini muttasıl kabul etmek için Buhârî sema’ın bilinmesini şart koşarken. İmam Müslim muasır olmalarını yeterli kabul etmiştir.⁴¹

Müslim’in muasaratı yeterli görmesinin altında “râvinin müdellis olmaması” kaydı vardır. Müdellis olmayan râvi, işitmediği kimseden rivâyette bulunurken روي عنه / “ondan şöyle rivâyet edildi”, بلغنا عنه كذا / “ondan bize şöyle ulaştı” benzeri ifadeler kullanır veya rivâyeti kimden aldıysa onun ismini zikreder. Râvinin, hadisi naklettiği râviden işitmediği halde rivâyeti işitmiş gibi nakletmesine tedlîs adı verilir.⁴² Böyle yaptığı bilinmeyen -müdellis olmayan- râvinin mu’an’an rivâyetlerinin muttasıl

³⁹ Ebû Abdullah İbnü’l-Beyyi’ Muhammed Hâkim en-Nisâbü’rî, *el-Medhal ilâ kitâbi’l-iklil*, thk. Fuad Abdülmün’im Ahmed (İskenderiye: Dârü’d-Da’ve, 1983), 45-46; İbnü’s-Salâh, *Ulumu’l-hadis*, 74.

⁴⁰ Muhammed b. Salih el-Useymin, *Mustalahu’l-Hadis* (Kahire: Mektebetü’l-İlm, 1415), 11.

⁴¹ Zerkeşi, *en-Nüket*, 1/166; Abdurrahman b. Ahmed el-Hanbelî İbn Receb, *Şerhu İleli’t-Tirmizî*, thk. Himmam Abdurrahim Sa’id (Zerka: Mektebetü’l-Menar, 1407), 1/195-196; Ebû Hafis Siraceddin Ömer b. Ali b. Ahmed İbnü’l-Mülakkın, *el-Mukni’ fi Ulumi’l-hadis*, thk. Abdullah b. Yusuf el-Cedi’ (Suudi Arabistan: Daru Fevvaz li’n-neşr, 1413), 1/58; Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü’n nazar fi tavidhi nuhbeti’l-fiker*, thk. İzzeddin Dulli (Beyrut-Dımaşk: Müessesetü’r-Risâleti’n Nâşirûn, 2014), 64-65.

⁴² İbnü’s-Salâh, *Ulumu’l-hadis*, 73; Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddin Abdirrahmân b. Mûsâ İbnü’s-Salâh, *Siyânetu Sahîh-i Müslim mine’l-ihlâl ve’l-galat ve himâyetuhu mine’l-iskât ve’s-sakat*, thk. Ahmed Hac Muhammed Osman (Beyrut: Darü’l-Garbi’l-İslami, 1428), 131.

olması beklenir. Rivâyette kullanılan عن ve قال gibi lafızlar ise sema' lafzı olarak düşünülür.⁴³

Buhârî'nin, müdellis olmamasına rağmen râviler arasında sema'ın bilinmesini şart koşması onun ihtiyatı elden bırakmamasından kaynaklanmaktadır. Çünkü kendisiyle karşılaşmadığı veya kendisinden sema'ının olmadığı râviden mu'an'an olarak hadisi nakleden râvi, senedi ihtisar etmek için böyle rivâyet etmiş olabilir.⁴⁴ Kendisinden naklettiği hocayla talebe-hoca ilişkisi olmadığı için bunu tedlîs olarak düşünmemiş olması mümkündür.

Bütün hadis râvilerinin, muasır oldukları şeyhlerden hangisinden sema'ının olduğu veya hangisinden olmadığı eksiksiz bir şekilde bilinemediği için bu tür tablolarla karşılaşmak olasıdır. Buhârî'nin ihtiyatlı tutumu, senetteki bu türden gizli kopuklukların gözden kaçmasına engel olmak içindir.

b. Râvilerin Adil Olması

Sahih hadiste aranan ikinci şart, râvilerin adalet vasfına sahip olmalarıdır. Adalet vasfı, râvinin dinen ve ahlaken güzel vasıflara sahip olmasıdır. Râvinin, dinî yönden güzel vasıflara sahip olması; şirkten, bid'attan ve açıkça günah işlemekten uzak durması olarak kabul edilmiştir.⁴⁵

Tedlîsin, adalet vasfına engel olup olmadığı tartışmalı bir husustur. Bazı muhaddisler tedlîs bizatihi cerh sebebi olduğunu söylerken bazıları bunu cerh sebebi olarak görmemiş aksine tedlîs yapmaktan hiç kimsenin kurtulmadığını ifade etmişlerdir.

⁴³ Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyî' Muhammed Hâkim en-Nîsâbü'rî, *Ma'rifetu ulûmi'l-hadis*, thk. Seyyid Mu'zam Hüseyin (Beirut: Darü'l Kütübi'l-İlmiyye, 1397/1977), 34.

⁴⁴ Cüneyt Coşkun, *Hadis Rivâyetlerinde Tedlîs ve Çeşitleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2006), 57.

⁴⁵ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b Abdirrahmân b Muhammed es-Sehâvî, *Fethü'l-mugîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadis*, thk. Abdülkerim b. Abdullah b. Abdurrahman el-Hudayr, Muhammed b. Abdullah b. Fuheyd Al-i Fuheyd (Riyad: Mektebetü Dâri'l-Minhac, 1426), 2/158; İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n Nazar*, 58.

c. Râvilerin Zabt Sahibi Olması

Râvide aranan bir diğer özellik de râvinin zabt sahibi olmasıdır. Zabt sözlükte kesin bir şekilde korumak manasına gelir. Araplar bir şeyi sağlam bir şekilde tutan kişi için “ضَبَطَ الرَّجُلُ الشَّيْءَ” ifadesini kullanırlar.⁴⁶ Hadis ilminde ise zabt, râvinin, rivâyet edeceği hadisi muhafaza etmesidir. İmam Şâfiî *er-Risale*'sinde bu şarta şu sözleriyle işaret etmiştir; “Sözü hüccet olarak alınan râvi... ezberinden naklediyorsa iyice hıfz etmeli, kitabından naklediyorsa kitabını muhafaza etmeli ve rivâyetleri hıfz ehli muhaddislerin rivâyetlerine muvafakat etmelidir.”⁴⁷

d. Hadiste İletin Bulunmaması

İlet, hadisin sıhhatine zarar veren gizli bir kusurdur.⁴⁸ Sahih hadislerde illetli olmaması şart kabul edilir.⁴⁹ Buhârî ve Müslim kitaplarına aldıkları hadislerin illetten kurtulmuş olmasını gerekli görmüşlerdir. İbn Hacer, İmam Buhârî'nin ve İmam Müslim'in onlarla aynı zamanda yaşayan ve onlardan sonra gelen hadis ilminin imamları arasında hadislerin sıhhat durumunu ve illetlerini en iyi bilen kimseler olduklarına dair şüphe olmadığını ifade etmiştir.⁵⁰ Yine İbn Hacer, Alî b. Medî'nin akrabaları içerisinde hadislerini illetlerini en iyi bilen muhaddis olduğuna dair ihtilafın olmadığını söylemiş ve Buhârî'nin de bu ilmi ondan aldığını hatırlatmıştır.⁵¹

e. Hadisin Şâz Olmaması

Sahih hadiste aranan beşinci şart râvinin rivâyetinin kendisinden daha sika râvilere muhalefet etmemesidir.⁵² Bu muhalefet bazen senette bazen de metinde de

⁴⁶ Ebü'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed b. Muhammed Zebidi, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Abdüssettar Ahmed Ferrac (Kuveyt: Vizaretü'l-İrşad ve'l-Enba', 1385), 19/439.

⁴⁷ Ebü Abdullah Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *er-Risale*, thk. Mahir Yasin el-Fahl, Abdullatif el-Humeym (Beirut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1435), 344.

⁴⁸ İbnü's-Salâh, *Ulumu'l-hadis*, 90.

⁴⁹ İbnü's-Salâh, *Ulumu'l-hadis*, 12.

⁵⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *Hüda's-sârî*, 2/278.

⁵¹ İbn Hacer el-Askalânî, *Hüda's-sârî*, 2/278.

⁵² İbnü's-Salâh, *Ulumu'l-hadis*, 12; İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetu'n Nazar*, 74; Şemseddin Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *el-Mûkiza fî ilmi mustalahi'l-hadis*, thk. Abdülfettâh Ebü Ğudde (Beirut: Mektebetü'l-Matbu'âti'l-İslâmiyye-Darü'l-Beşâir İslamiyye, 1437), 24.

vuku bulmaktadır. Şayet bir rivâyet, daha sika râvilerin rivâyetleriyle çelişirse bu rivâyet şâz adı verilir.⁵³

İbn Tâhir el-Makdisî *Şurûtu'l-eimmeti's-sitte* adlı kitabında Buhârî ve Müslim'in şartlarını zikrederken “من غير اختلاف بين الثقات الأثبات / Güvenilir sika râviler arasında ihtilaf olmaksızın...”⁵⁴ ibaresini kullanmıştır. Bu ifadesiyle Buhârî ve Müslim'in hadisin şâz olmamasını sıhhat şartlarından gördüklerini kastetmiştir.

1.2. Ana Hatlarıyla Tedlîs

Bu bölümde tedlîs kavramı üzerinde durup; çeşitlerinden, râvilerin tedlîs yapma sebeplerinden ve muhaddislerin tedlîse yaklaşımlarından bahsedilecektir.

1.2.1. Tedlîsin Tanımı

Tedlîsin lügat anlamı: Arapça “د-ل-س” kökünden türetilip, tef'îl babından gelen masdar bir kelimedir. Müşteriden malın ayıbını gizlemek manasına gelir. Karanlık ve karanlığın çökmesi manalarına gelen “الذلس” kelimesinden türetilmiştir.⁵⁵ İbn Hacer, الذلس kelimesini karanlığın ve aydınlığın birbirine karışması olarak tanımlamıştır.⁵⁶ Tedlîsin ıstılahi anlamı: Tedlîsin farklı çeşitleri bulunmakla birlikte her tedlîs çeşidinin ayrı tanımı bulunmaktadır. Bütün bu çeşitleri şu ifadelerle tanımlamak mümkündür: Tedlîs, rivâyette var olan bir kusurun gizlenerek, kusursuz bir şekilde arz edilmesidir.⁵⁷

⁵³ Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ma'rifeti usûli 'ilmi'r-rivâye*, thk. Mahir Yasin el-Fahl (Demmam: Daru ibni'l Cevzi, 1441), 1/339; İbnü's-Salâh, *Ulumu'l-hadis*, 76.

⁵⁴ Ebu'l-Fadl Muhammed b. Tahir el-Makdisî, “Şurutu'l-eimmeti's-sitte”, *Selasetu resail fî 'ilmi mustalahi'l-hadis*, nşr. Abdulfettah Ebu Ğudde (Beyrut: Mektebetu'l-Matbu'âti'l-İslâmiyye, 1426), 86; İbn Hacer el-Askalânî, *Hüda's-sârî*, 1/13.

⁵⁵ Abdülkerim el-Hudayr, *el-Hadisü'd-da'if ve hükmü'l-ihticâci-bihi* (Riyad: Mektebtü Dâri'l-Minhac, 1435), 98.

⁵⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n Nazar*, 92.

⁵⁷ Abdülkerim el-Hudayr, *el-Hadisü'd-da'if*, 99.

1.2.2. Tedlîsin Çeşitleri

Tedlîs temelde iki kısımdır. Bazı alimler daha fazla kısım zikretmiş olsa bile⁵⁸ bütüncül bir yaklaşımla bakıldığında tedlîsin iki kısımdan ibaret olduğu görülecektir.⁵⁹ Bunlar şuyuh ve isnad tedlîsidir. Tesviye tedîsi, kat' tedlîsi gibi kısımlar ise isnad tedlîsinin kısımlarındandır.

1.2.2.1. Şuyuh Tedlîsi

Hatîb el-Bağdâdî şuyuh tedlîsini şu sözleriyle tanımlamıştır: Bir râvinin, kendisinden daha önce hadis işittiği bir hocasından, hocasının tanınmaması için ismini, künyesini, nisbesini veya kendisiyle tanındığı bir vasfını değiştirerek ondan hadis nakletmesidir.⁶⁰

İbnü's-Salâh ise şu şekilde bir tanım yapmıştır: Şuyuh tedlîsi, Müdellis bir râvinin şeyhinden hadis rivâyet ederken, tanınmaması için onu bilinmeyen bir ismi, künyesi veya lakabıyla zikretmesidir.⁶¹ Şuyuh tedlîsi diğer tedlîs türlerine göre daha az tenkid edilmiştir. Hatta İbnü's-Salâh (öl. 643/1245) *Ulumu'l-Hadis*'te Hatîb el-Bağdâdî (öl. 463/1071) gibi bazı musanniflerin bu kısma müsamaha ile yaklaştığını nakletmiştir.⁶²

Şuyuh tedlîsinde senetten herhangi bir râvinin düşürülmesi söz konusu değildir. Râvi, hadis aldığı hocasını bilinmeyen bir ismiyle andığı için rivâyette birtakım karışıklıklara yol açabilmektedir. Ancak, râvinin kim olduğu tespit edildikten sonra râvinin durumuna göre hadise hüküm verilebilmektedir.

⁵⁸ Celâlüddîn es-Suyûtî, *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takribi'n-Nevavî*, thk. Muhammed Avvame (Medine: Darü'l-Yüsr-Darü'l Minhac, 2016), 3/239.

⁵⁹ Ebu'l Fida İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *İhtisarü Ulumi'l Hadis*, thk. Mahir Yasin el-Fahl (Riyad: Daru'l Meyman, 1434), 151.

⁶⁰ Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdadî, *Kitabu'l-kifâye fi-ilmî'r-rivâye*, thk. Ebû Abdullah es-Surakî (Haydarâbâd: Dairetü'l-Meârif el-Osmaniyye, 1357), 365.

⁶¹ İbnü's-Salâh, *Ulumu'l-hadis*, 74.

⁶² İbnü's-Salâh, *Ulumu'l-hadis*, 75.

İbn Dakik el-‘İd, tedlîsin, bir muhaddisin hafızasını test etmek, onun ricâl bilgisini sınamak gibi bir maslahatının da bulunduğunu dile getirmiştir.⁶³

1.2.2.1.1. Tedlîsu’l-Buldan

Şuyuh tedlîsine benzeyen bir diğer tedlîs çeşidi de tedlîsu’l-buldan diye isimlendirilen tedlîstir. Bu tür tedliste, iki beldenin aynı isme sahip olması veya aynı lafızlarla tabir edilmesinden dolayı bir karışıklık yaşanmaktadır. Örneğin bir râvi, falankes bu hadisi bana Endülüs’te rivâyet etti der fakat kastettiği Kahire yakınlarında bulunan Endülüs köyüdür.⁶⁴

Râvi, bu davranışıyla ilmi yolculuklar yaptığı izlenimi vermektedir. Böylece insanlar onu yüceltip ondan hadis almaya yöneleceklerdir. Aldatma amacıyla yapılan bu tür tedlîs, râvinin adalet vasfıyla örtüşmemektedir.

1.2.2.2. İsnad Tedlîsi

Tedlîs kısımlardan en çok vuku bulan kısım isnad tedlîsidir. En çok tenkid edilen kısım da bu kısımdır.⁶⁵ Dümeynî, isnad tedlîsinin tanımında âlimlerden nakledilen dört farklı görüş olduğunu dile getirmiştir.

Birinci görüş: Bir râvinin sema’ı olduğu şeyhinden işitmediği, başkasından almış olduğu bazı rivâyetleri “قال-عن” gibi sema izlenimini uyandıran lafızlarla ondan rivâyet etmesidir.⁶⁶ Bu görüş, Ebû Bekr el-Bezzâr (öl. 292/905) ve Ebü’l-Hasen İbnü’l-Kattân’a (öl. 628/1231) nispet edilmektedir.⁶⁷ Mahmud et-Tahhân bu tarifin diğer tarifler içerisinde en doğru ve en dakik tarif olduğunu dile getirmiştir.⁶⁸ Bu tanıma göre

⁶³ Muhammed b. Ali İbn Dakîk el-‘İd, *el-İktirâh fî beyâni’l-istilah*, thk. Kahtân Abdurrahman ed-Dûrî (Beyrut: Books Publisher, 1440), 258; Mısfîr b. Ğaramullah ed-Dümeynî, *et-Tedlîs fî’l-hadis* (Riyad, 1412/1992), 78.

⁶⁴ Dümeynî, *et-Tedlîs fî’l-hadis*, 79.

⁶⁵ İbnü’s-Salâh, *Ulumu’l-hadis*, 74-75.

⁶⁶ Ebü’l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân el-İrâkî, *et-Takyîd ve’l-îdâh şerhu Mukaddîmeti İbnü’s-Salâh*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman (Medine: Mektebetü’s-Selefiyye, 1389/1969), 97.

⁶⁷ Şihabuddîn Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket ‘alâ İbni’s-Salâh*, thk. Rebi’ b. Hâdi ‘Umeyrî (Medine: el-Câmi’atü’l-İslâmiyye, 1404/1984), 2/614.

⁶⁸ Mahmûd et-Tahhân, *Teyşîru mustalahi’l-hadis* (Riyad: Mektebetü’l Me’arif, 1432/2011), 97.

sadece râvinin, kendisinden hadis işittiği hocasından tedlîs yapabileceği anlaşılmaktadır.⁶⁹

İkinci görüş: Râvinin, kendisinden daha önce farklı bir hadis aldığı hocasından veya kendisiyle likâsının olduğu bir şeyhten işitmediği bir hadisi işitmiş izlenimi veren bir lafızla rivâyet etmesidir.⁷⁰ İbn Hacer el-Askalânî bu tanımı tercih etmiştir. Bir önceki tanımdan farklı olarak bu tanımda hocadan daha önce hadis işitmiş olma şartı aranmamaktadır.

Üçüncü görüş: Râvinin, likâsının olduğu bir şeyhten işitmediği bir hadisi işitmiş izlenimi vererek rivâyet etmesi veya muasır olduğu bir şeyhten hadis naklederek onunla likâsının bulunduğunu ve ondan hadis işittiğini vehmettirmesidir.⁷¹ Bu İbnü's-Salâh ve Irâkî'nin tercih ettikleri görüştür. Ulemanın ekseriyeti tedlîs için bu tanımı tercih etmişlerdir. Likânın şart koşulmadığı bu tanımda râvilerin muasır olmaları yeterli görülmüştür.

Dördüncü görüş: Râvinin, sema' lafzı kullanmadan işitmediği bir hadisi rivâyet etmesidir. Dümeynî, bunun kabul edilebilecek bir yanının olmadığını, mürsel, munkatı', mu'dal ve muallak hadisin de bu tanıma dahil olacağını ifade etmiştir.⁷²

Bazı tedlîs türleri isnad tedlîsine dahil oldukları halde birtakım özel durumlardan ötürü ayrı isimlerle anılmışlardır. Bu kısımların her biri kendilerine has şekillerde vuku bulmuşlardır.

1.2.2.2.1. Tedlisu't-tesviye

Tesviye tedlîsi asıl itibariyle isnad tedlîsidir. Ancak, tesviye tedlîsinde râvi kendi hocasını değil hocasının hocasını senetten düşürmektedir.⁷³ Müdellis râvi, hocasının hadis aldığı zayıf râviyi senetten düşürmek için hocası, zayıf râvinin

⁶⁹ Dümeynî, *et-Tedlîs fi'l-hadis*, 37.

⁷⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n Nazar*, 93.

⁷¹ İbnü's-Salâh, *Ulumu'l-hadis*, 73; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îdâh*, 95; İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket*, 2/614.

⁷² Dümeynî, *et-Tedlîs fi'l-hadis*, 46.

⁷³ Hatîb el-Bağdadî, *el-Kifâye*, 365.

hocasından hadisi doğrudan almış gibi nakleder ve senedi mu'an'an vb. sema' bildirmeyen lafızlarla düzenler. Müdellis râvinin tesviye yapabilmesi için zayıf râvinin hocası ile kendi hocasının karşılaşmış olmaları şarttır. Böylece hocasının zayıf râvinin hocasından doğrudan aldığını vehmettirir ve senette zayıf râvi yokmuş gibi hadisi rivâyet eder.⁷⁴ Bazı durumlarda zayıf râvi yerine sika râvi düşürülerek de tesviye tedlîsi yapılmıştır.⁷⁵ Tesviye tedlîsi, tedlîs kısımları içerisinde en şerli olandır. Çünkü kendisinde tesviye yapılan râvi, müdellis râvi olmayabilir, mu'an'an rivâyeti de sema' lafzıyla nakledilmiş gibi kabul görür.⁷⁶

1.2.2.2.2. Tedlîsu'l-kat'

Rivâyet sigasının terk edilerek râvi ismiyle senede başlanması kat' tedlisidir. Örneğin, "Zührî, Enes b. Mâlik'ten şöyle rivâyette bulundu" denilmesi gibi.⁷⁷ İbn Uyeyne, bazen Amr b. Dînâr, Câbir'in şöyle dediğini işitmiştir. Diyerek hadis rivâyet ederdi. İbn Uyeyne'nin bu davranışı kat' tedlîsine örnek olarak zikredilmektedir.⁷⁸

1.2.2.2.3. Tedlîsu's-sükût

Râvinin, حدثنا gibi bir rivâyet lafzı kullandıktan sonra bir süre susması ardından kat' tedlîsinde olduğu gibi râvi ismiyle senede başlamasıdır.⁷⁹ Önceki kısımdan farklı olarak sükût tedlîsinde rivâyet lafzı düşmemiş ancak râvi bir süre sustuktan sonra senedi zikretmiştir.

1.2.2.2.4. Tedlîsu'l-atf

Râvi, bir hocasından hadis naklederken sema' lafzı kullanır, ardından o hadisi kendisinden işitmediği diğer bir hocasını da önceki hocasına atfederek hadisi rivâyet

⁷⁴ Dümeynî, *et-Tedlîs fi'l-hadis*, 53.

⁷⁵ Dümeynî, *et-Tedlîs fi'l-hadis*, 56.

⁷⁶ Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, 3/242.

⁷⁷ Ahmed b. Ali el-Askalânî İbn Hacer, *Ta'rîfu ehli't-takdîs bi-merâtibi'l-mevsûfine bi't-tedlîs*, thk. Asım b. Abdullah el-Karyuti (Zerka: Mektebetü'l-Menar, 1980), 16; Dümeynî, *et-Tedlîs fi'l-hadis*, 62.

⁷⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket*, 1/617; Dümeynî, *et-Tedlîs fi'l-hadis*, 62.

⁷⁹ Dümeynî, *et-Tedlîs fi'l-hadis*, 64.

eder.⁸⁰ Bu kısımda râvi hem rivâyet sigası kullanmış hem de susmadan hadisi nakletmiştir.

1.2.2.2.5. Tedlîsu's-siyağ

Râvinin, rivâyet lafızlarını ıstilahî anlamları dışında kullanarak hadisi nakletmesi siga tedlîsidir. Râvinin, icazet yoluyla aldığı bir hadisi kıraât sigasıyla nakletmesi buna örnek olarak verilebilir. Bu türden tedlîs yapan râvilerden olan Fıtr b. Halife, hocasından işittiği hadisler için سمعت lafzını kullanırken hocasından işitmediği hadisler için حدثنا lafzını kullanırdı.⁸¹ Bu tür tedlîs, râvinin, rivâyet lafızlarına dikkat etmemesinden kaynaklanmaktadır.

1.2.3. Tedlîs Yapmaya İten Sebepler

Râviyi tedlîs yapmaya iten sebepler çoktur. Bunlardan yaygın olanlarını şöyle sıralamak mümkündür:

a. Hadisin senesinde var olan zayıf bir râvinin bulunmasından dolayı bu râvinin gizlenmek istenmesi: Bazen râvinin yanında kendi fıkhi görüşünü destekleyen bir rivâyet veya insanları salih bir amele teşvik eden önemli gördüğü bir hadis vardır fakat hadisi aldığı hocası veya sened zincirindeki herhangi bir râvi cerh edilmiş zayıf bir râvidir. Kişi, insanlara bu hadisi aktarmak istediğinde ilgili râviyi senetten düşürerek veya bilinmeyen bir isimle anarak rivâyetteki bu kusuru gizlemeye çalışır.⁸² Tedlîs hem şuyuh tedlîsi hem de isnad tedlîsi şeklinde karşımıza çıkabilmektedir.

b. Râvinin hadisi aldığı hocasının kendisinden yaşça küçük olması: Bu tür tedlîs, zayıf râviyi gizlemek için değil, hadisi alan talebenin kendisinden küçük birinden ilim aldığını gizlemek amacıyla yaptığı bir tedlîstir.⁸³ Muhaddise yakışmayan bu tedlîs türü, müdellis râvinin adaletine zarar verip vermediği

⁸⁰ İbn Hacer, *Ta'rifü ehli't-takdîs*, 16.

⁸¹ Dümeynî, *et-Tedlîs fi'l-hadis*, 66; Coşkun, *Hadis Rivâyetlerinde Tedlîs ve Çeşitleri*, 29.

⁸² Veysel Özdemir, *Tedlîs Değerlendirmelerinde Usûl* (Ankara: ilâhiyât, 2014), 65.

⁸³ Özdemir, *Tedlîs Değerlendirmelerinde Usûl*, 63.

tartışmalıdır. Zira tedlîs yapan râvinin, insanları o hadise teşvik etmek için böyle bir tedlîs yapmış olma ihtimali de vardır.

c. Hadisin âli senetle kendisine ulaştığı izlenimini uyandırmak: Râvi, senetten bir râvi düşürerek bu isnadın daha kısa bir yoldan Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ulaştığını göstermeye çalışmıştır. Müdellis râvi böyle yaparak ilgi çekmeyi amaçlamıştır.⁸⁴

d. Çok sayıda hocası olduğu izlenimini vermek⁸⁵: Bazı râviler hocalarının künyelerini, nisbelerini değiştirerek o hadisi farklı bir hocadan almış izlenimi vermektedir. Böylece kendisini çok sayıda hocanın dersine katılmış, ilmî yolculuklar yapmış gibi gösterebilmektedir. İbn Dakîk el-İd: "Müteahhirun döneminde yapılan tedlîsin en yaygın gerekçeleri, âli isnad talebi ve (tedlîs yapan râvinin) çok sayıda hocasının olduğu izlenimini vermektir."⁸⁶ demiştir.

e. Siyasi etkenlerden dolayı râviyi gizlemek: Mevcut yönetimin zararlarından korunmak için yönetime muhalif biri olduğu düşünülen kimseleri gizlemek için yapılmış olabilir. Abbasiler döneminde Emevî hanedanından olan bir râviyi gizlemek gibi. Müdellis râvi mutlaka rivâyet etmeye değer gördüğü bir rivâyeti râviyi gizleyerek bu şekilde rivâyet eder.⁸⁷ Hadis sahih ise bu durum müsamaha ile karşılanabilir fakat yine de gizlenen râvinin zayıf bir râvi olduğu ihtimalini de unutmamak gerekir.

Görüldüğü üzere müdellis diye isimlendirilen râvinin yaptığı tedlîs, her zaman zayıf râviyi gizlemek amacıyla yapılmamıştır. Zayıf râviyi gizlemekten ziyade başka sebepler de mevcuttur. Dolayısıyla müdellisin yaptığı tedlîs türünün ve sebebinin farkına varmakta fayda vardır. Tedlîs yaptığı söylenen her râvinin aynı kefeye konulması, onlara aynı hükmün verilmesi bu sebepleri göz ardı etmekten kaynaklanmaktadır.

⁸⁴ İbn Dakîk el-İd, *el-İktirâh*, 255.

⁸⁵ Sehâvî, *Fethü'l-Mugîs*, 1/335.

⁸⁶ İbn Dakîk el-İd, *el-İktirâh*, 255.

⁸⁷ Özdemir, *Tedlîs Değerlendirmelerinde Usûl*, 68.

1.2.4. Muhaddislerin Tedlîse Yaklaşımları

Tedlîs hakkında alimler farklı değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Kimi çok sert tavır takınırken kimi daha müsamahakâr davranmıştır. Ali Çelik'in tespitine göre tedlîse dair görüş belirten ilk âlim Avf b. Ebî Cemile'dir (öl. 146/763).⁸⁸ Avf b. Ebî Cemile, التَّدْلِيسُ كَذِبٌ / tedlîs yalandır diyerek tedlîse dair görüşünü ifade etmiştir.⁸⁹ Şu'be b. Haccâc (öl. 160/776), tedlîse en sert tepki veren alimlerdenidir.⁹⁰ Nitekim o, tedlîsi "yalanın kardeşi"⁹¹ olarak nitelemiş ve "zina işlemem bana tedlîs yapmamdan daha sevimlidir."⁹² demiştir. Şu'be, "içinde أخبرنا ve حدثنا olmayan her söz çer çöptür." şeklindeki ifadeleriyle tedlîsten korunmak için rivâyet lafızlarının yaygınlaşmasını hedeflemiştir.⁹³ İbnü's-Salâh (öl. 643/1245), Şu'be'nin bu sözlerinin ifrat olduğunu bu mübalağalı sözlerin sakındırma ve nefret ettirmek amacıyla söylenmiş olduğuna hamledilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁹⁴

İbn Receb el-Hanbelî (öl. 795/1393); İmam Şâfiî (öl. 204/820), İmam Ahmed b. Hanbel ve başka imamların tedlîsi yalan kabul etmediklerini nakletmiştir.⁹⁵ Onlara göre "فلان عن" demek yalan değildir. Bu ancak râvinin hadis aldığı şeyhi gizlemesidir.⁹⁶

İlk dönemlerde tedlîse dair ortak bir tanımın olmayışı, tedlîse karşı farklı yaklaşımların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ahmet Yücel, hicri ikinci asrın ilk yarısından itibaren yaygın olarak kullanılan ve hoş karşılanmadığı ifade edilen tedlîsin ilk tarifinin İmam Şâfiî tarafından yapıldığını ifade etmektedir.⁹⁷ Dolayısıyla tedlisin

⁸⁸ Ali Çelik, "Tedlis Yapmakla İtham Edilen Basra'lı Râviler", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2019), 191; Ali Çelik, *Basra'da Hadis* (Ankara: İlahiyât, 2020), 290.

⁸⁹ Ebû Ahmed Abdullâh el-Cürcânî İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl*, thk. 'Adil Ahmed Abdu'l-Mevcud (Beyrut: Darü'l Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997), 1/107; Çelik, *Basra'da Hadis*, 290.

⁹⁰ İbnü's-Salâh, *Ulumu'l-hadis*, 74.

⁹¹ İbnü's-Salâh, *Ulumu'l-hadis*, 74.

⁹² İbnü's-Salâh, *Ulumu'l-hadis*, 74-75.

⁹³ İbn Adî, *el-Kâmil*, 107; Ebû Saîd Salâhaddîn Halîl b. Keykeldî b. Abdullah el-Alâî, *Câmi'u't-tahsil fî ahkâmi'l-merasil*, thk. Hamdî Abdülmecid es-Selefi (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1982), 58.

⁹⁴ İbnü's-Salâh, *Ulumu'l-hadis*, 75.

⁹⁵ İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizi*, 2/584.

⁹⁶ İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizi*, 2/584.

⁹⁷ Ahmet Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi: Hicri İlk Üç Asır* (İstanbul: İFAV, 2014), 184.

ilk kez ikinci asrın sonlarına doğru tanımının yapıldığı tespitinde bulunmuştur. İmam Şâfiî'nin haberi vahidin delil olabilmesini açıklarken “karşılaştığı bir hadis şeyhinden, işitmediği bir hadisi rivâyet eden müdellis olmaması gerekir.”⁹⁸ sözü, müdellis râvinin, dolayısıyla tedlîsin ilk kez tanımlandığı ifadelerdir.⁹⁹

Şu'be b. Haccâc ve başka alimlerden de nakledilen “التدليس أخو الكذب” /tedlîs yalanın kardeşidir ve “التدليس كذب” /tedlîs yalanın kendisidir.¹⁰⁰ İbnü's-Salâh'ın da ifade ettiği gibi bu sözler sakındırma içindir.¹⁰¹ Zira tedlîsin yalanla eşdeğer olduğu kabul edilirse müdellisin sadece “عن” ile aktardığı rivâyetlerin değil, hiçbir rivâyetinin kabul edilmemesi gerekirdi. Çünkü tedlîsin yalan olduğunu veya yalan ile eşdeğer olduğunu kabul etmek, sadece sema' dışındaki rivâyetlerine değil, râvinin adaletine de zarar vermektedir. Buhârî ve Müslim'de yer alan rivâyetlerin önemli bir bölümü tedlîs ile itham edilen râvilerden gelmiştir. Yahyâ b. Ma'in'e tedlîs hakkında soru yöneltince tedlîsi ayıplamış, sika müdellislerin ancak tedlîs yapmadıkları hadislerinin hüccet olabileceğini dile getirmiştir.¹⁰²

Tedlîs yalan olarak kabul edildiği takdirde müdellis râviler yalancı râvilerden sayılması gerekecekti. Yalancıya uygulanan tavır bu râvilerde de uygulanırdı. Yalancının rivâyetinin “عن” veya “حدثنا، أخبرنا” ile olmasının hiçbir önemi yoktur. Bunların hiçbirinin kabul edilmeyeceğine dair muhaddislerin icmaı vardır. Yalancı kimselerin rivâyetlerinin kabul edilmemesinin sebebi kullandıkları eda lafızları değil, bizatihi yalancı olmalarıdır.

Şu'be b. el-Haccâc ve diğer alimlerin tedlîs hakkındaki bu tür sert ifadelerinin mutlak manada anlaşılıp kabul edilmesi beraberinde büyük problemler doğuracaktır. Öyle ki bütün hadis ilmi adeta sil baştan ele alınacak, asırlardır sahih kabul edilmiş,

⁹⁸ Şâfiî, *er-Risale*, 344.

⁹⁹ Ahmet Yücel, *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, 184.

¹⁰⁰ Hâlid Mansûr Abdillâh ed-Derrîs, *Mevkîfu'l-imâmeyn el-Buhârî ve Müslim min iştirâtu'l-likyâ ve 's-semâ'i fi 's-senedi'l-muan'ani beyne'l-muteâsrayni* (Riyad: Mektebetü'r Rüşd, ts.), 428-429.

¹⁰¹ İbnü's-Salâh, *Ulumu'l-hadis*, 75.

¹⁰² İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/107.

kendisiyle amel edilmiş binlerce hadis “tedlîs yalanın kardeşidir” denilerek reddedilecektir.

Tedlîsin cerh kabul edilmesi müdellis râvilerden kabul edilen birçok hadis imamının *Sahîhayn*'da bulunan rivâyetlerinin zayıf kabul edilmesine yol açacaktır. Böylesi bir yaklaşımın kabul görmeyeceği de ortadadır. Doğru olan, tedlîsin cerh kabul edilmemesi fakat tedlîs yapıldığı ortaya çıkan rivâyetlerin zayıf kabul edilmesidir. Nitekim İmam Zührî, İmam Mâlik, Süyfân es-Sevrî, İbn Uyeyne ve daha birçok büyük muhaddis müdellis râviler arasında zikredilmişlerdir.¹⁰³

1.2.5. Müdelles Hadisin Hükümü

Tedlîsin farklı kısımları vardır. Bu kısımlara göre hüküm de değişmektedir. Örneğin şuyuh tedlîsinde senetten râvi düşürülmediği için sahih hadiste aranan ittisalu's-sened şartı kaybolmamıştır. Dolayısıyla râvinin senetten düşürüldüğü isnad tedlîsi eleştirilerin daha fazla odağı olmuştur. Genel itibariyle tedlîs yapmak mekruh kabul edilmiş ve alimler bundan men etmişlerdir.¹⁰⁴ Bazı alimlerin konu hakkında söyledikleri tedlîsin haram olduğuna delalet etmektedir.¹⁰⁵

İbn Abdilberr (öl. 463/1071) bu alimlerin rivâyetlerinden tedlîs olduğu söylenen bazı ifadeleri naklettikten sonra onlar hakkında şunları dile getirmiştir: “Eğer bunlar da tedlîs sayılacaksa ne eski alimlerden ne de sonrakilerden tedlîs yapmaktan kurtulmuş kimseyi bilmiyorum. -Allah en doğrusunu bilendir- Şu'be b. el-Haccâc ve Yahyâ b. Saîd el-Kattân (öl. 198/813) hariç zira onların bu tür rivâyetleri yoktur.”¹⁰⁶

Bir rivâyete müdelles hadis hükümü vermek için, isnadda bulunan ve müdellis olduğu söylenen râvilerden birinin hadisi mu'an'an olarak rivâyet etmesi yeterli değildir. Söz konusu râvinin hangi mertebeden olduğuna dikkat etmek gerekir. İmam Mâlik ve İbn Uyeyne gibi râvilerin bulunduğu ilk iki mertebede bulunan râvilerin

¹⁰³ İbn Hacer, *Ta'rîfu ehli't-takdîs*, 23,32,45.

¹⁰⁴ İbnü's-Salâh, *Ulumu'l-hadis*, 74.

¹⁰⁵ İbnü's-Salâh, *Ulumu'l-hadis*, 74-75.

¹⁰⁶ Yusuf b. Abdullah b. Muhammed İbn Abdilber, *et-Temhid lima fi'l muvatta mine'l-me'ani ve'l-esanid* (Mağrib: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1412), 1/15.

rivâyetleri tartışma konusu değildir.¹⁰⁷ Üç, dört ve beşinci mertebede bulunan râvilerin naklettiği hadisler ise tenkide tabi tutulmuştur.¹⁰⁸ Mertebeler hakkındaki bilgiler detaylıca ikinci bölümde işlenecektir.

Son üç mertebede bulunan müdellis râvilerin rivayetleri araştırılmalı, sema' tespit edilmediği takdirde rivâyetlere zayıf hükmü verilmelidir. Râvinin hadisi mu'an'an olarak rivâyet etmesi, rivâyetlerinde tedlîs yaptığı anlamına gelmez. Fakat bazı müdellis râviler, zayıf râvileri düşürerek çokça tedlîs yapmışlardır. Rivâyetlerinde sema' tespit edilmediği durumda ilgili rivâyetlerin zayıf bir râvi tarafından kendilerine ulaşmış olma ihtimalini gözden kaçırmamak gerekmektedir. Bu ihtimal hadisin sıhhatini şüpheli hale getirmektedir. Bu güçlü şüpheden ötürü bu türden rivâyetler zayıf kabul edilmelidir.

Müdelles hadisin zayıf kabul edilme sebebi senedinde gizli bir inkita' bulunmasıdır. Bir rivâyet ancak sağlam yollarla geldiği takdirde delil olarak kullanılabilir. Seneden düşürülen râvinin kim olduğu tespit edilip sika olduğu ortaya çıkması halinde rivâyetin zayıf kabul edilme gerekçesi ortadan kalkmış olur. Nitekim el-Berâ' b. Âzib (öl. 71/690) ve İbn Abbas gibi küçük sahâbîlerin bizzat şahit olmadıkları olayları diğer sahâbîlerden işitip onların isimlerini zikretmeden aktardıkları vuku bulmuştur.¹⁰⁹ Bu rivâyetler olayı müşahede eden sahâbînin ismi hafzedilmesine rağmen hadis makbul rivâyetler arasında yer almıştır. Sonuç olarak sahâbenin hepsi sika kabul edildiği için isnaddan düşürülen sahâbînin kim olduğunun belirtilmemesi hadisin sıhhatine bir engel teşkil etmemiştir.

¹⁰⁷ Alâî, *Câmi 'ü't-tahsîl*, 113.

¹⁰⁸ Alâî, *Câmi 'ü't-tahsîl*, 113-114.

¹⁰⁹ Zerkeşi, *en-Nüket*, 1/502.

İKİNCİ BÖLÜM

SAHÎHAYN'DA RİVÂYETLERİ BULUNAN MÜDELLİS RAVİLER VE RİVAYETLERİ

Bu bölümde *Sahîhayn*'da yer alan müdellis râviler ve bu râvilerin “عن” ve “قال” gibi sigalar ile yapmış olduğu rivâyetler işlenecektir. İki müellif de sadece sahih hadisleri toplamak amacıyla bu eserleri kaleme almışlardır. Yer yer bazı tenkitlere uğramışlarsa da cumhûrî'l-ulemâ onların ümmet tarafından kabul gördüğünü aktarmıştır.¹¹⁰ Ancak zayıf hadis türlerinden olan yüzlerce müdelles hadisin bu kitaplarda olması bu eserlerin yazılış amaçlarına aykırıdır. *Sahîhayn*'da tedlîs konusunun aydınlığa kavuşturulması bu bölümün ana teması olacaktır.

2.1. *Sahîhayn*'da Rivâyetleri Bulunan Müdellis Râvilere Genel Bakış

İslam aleminde *Sahîhayn*'ın diğer hadis kitaplarından üstün bir konumda tutulduğu bilinen bir gerçektir. Ümmetin bu iki kitabı büyük kabul ile karşılması birçok hususta eserlere yönelik güven temelli yaklaşımlara yol açmıştır. Zayıf hadis türlerinden olan müdelles hadisin *Sahîhayn*'da bulunup bulunmamasından ziyade *Sahîhayn*'da rivâyetleri bulunan müdellis râvilerin mu'an'an rivayetlerinin araştırılmasının gerekliliği tartışılmıştır.

2.1.1 Hadis Münekkidlerinin Konu Hakkındaki Görüşleri

Müdellis râvilerin *Sahîhayn*'da yer alan mu'an'an rivâyetleri hususunda ulema iki farklı görüşe sahiptir. Bir grup alim bu rivâyetlerin *Sahîhayn*'da yer almasını onların sahihliği için yeterli görmüştür. Buhârî ve Müslim'in bu tür rivâyetlere eserlerinde yer vermeleri bu rivâyetlerin sema' yoluyla alındığını bilmelerinden dolayıdır. İkinci grup ise böyle bir yaklaşımın hüsnü zandan kaynaklandığını, delili olmayan bir hüküm olduğunu öne sürmüşlerdir.¹¹¹ Kısaca iki görüşe değinildikten

¹¹⁰ İbnü's-Salâh, *Ulumu'l-hadis*, 18; İbnü's-Salâh, *Siyânetu Sahîh-i Müslim*, 85; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îdâh*, 41.

¹¹¹ İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket*, 1/636.

sonra müdellis râvilerin mertebelerinden ve bu mertebede yer alan râvilerin mu'an'an rivâyetlerine değinilecektir.

2.1.1.1. *Sahîhayn*'daki İlgili Rivayetleri Tenkide Tabi Tutmayanlar

Muhaddislerin önemli bir bölümü *Sahîhayn*'daki müdellis râvilerin mu'an'an rivâyetlerini eleştiriye tabi tutmamıştır. Onların iddiasına göre İmam Buhârî ve İmam Müslim, ancak sema' yoluyla alındığını bildikleri hadislerle eserlerinde yer vermişlerdir.

İbnü's-Salâh, bu konuya dair şu ifadeleri kullanmıştır: '*Sahîhayn*'da ve kendisine itimat edilen kitaplarda müdellis râvilerden "عن" ile yapılan rivâyetleri oldukça fazladır. Katâde (öl. 117/735), A'meş, Süfyan es-Sevrî, Süfyan b. Uyeyne, Hüseyim b. Beşîr (öl. 183/799) ve başkaları gibi. Bu tedlîsin yalan olamaması sebebiyledir.'¹¹²

İmam Nevevi ve İbnü'l Mulakkın (öl. 804/1401), *Sahîhayn* ve benzeri eserlerdeki müdellislerden "عن" ile yapılan rivâyetlerin başka bir cihetten sema' ile nakledildiklerini dile getirmişlerdir.¹¹³

İmam Süyûtî (öl. 911/1505), "*Sahîhayn* ve benzeri sadece sahih hadisleri toplayan eserlerdeki müdellislerden "عن" ile yapılan rivâyetler başka bir cihetten sema' yoluyla nakledildiğini ifade eder. *Sahih* sahiplerinin 'an'ane tarikiyle gelen rivâyeti sema' yoluyla gelen rivâyete tercih etmelerinin sebebi diğerinin değil de mu'an'an rivâyetin kendi şartına uymasındandır."¹¹⁴ diyerek konuya açıklık getirmiştir.

Görüldüğü gibi hadis ilimlerinde önde gelen bazı alimler *Sahîhayn*'daki müdellis râvilerin mu'an'an rivâyetlerinin sema' ile sabit olduğuna dair bir tutum

¹¹² İbnü's-Salâh, *Ulumu'l-hadis*, 75.

¹¹³ Nevevî, *et-Takrib ve't-teysir*, 39; İbnü'l-Mülakkın, *el-Mukni*, 158.

¹¹⁴ Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, 3/263-266.

sergilemişlerdir. Yukarıda ismi geçen muhaddisler dışında da birçok alimin aynı kanaati paylaştığı nakledilmiştir.¹¹⁵

2.1.1.2. *Sahîhayn*'daki İlgili Rivayetleri Tenkide Tabi Tutanlar

Müdeellis râvilerin *Sahîhayn*'daki mu'an'an rivâyetlerini tenkide tabi tutan bir grup ulema bulunmaktadır. Bunlar bir önceki grubun bu rivâyetlerin toptan sahih kabul edilmesi gerektiğine dair iddialarını kabul etmemişlerdir.

İbn Dakîkul'id'in bu konudaki sözleri oldukça tarafsız bir yaklaşıma sahip olduğunu ortaya koymaktadır. O, söz konusu meseleye şu sözleriyle açıklık getirmiştir: “Doğru olan, bu türden rivâyetlerin hangi kitapta olursa olsun zayıf ya da sahih kabul edilmesidir. *Sahîhayn*'ın ayrı bir muameleye tabi tutulması ispatlanması güç bir iddiadır.”¹¹⁶

Şâfiî ulemasından İbnü'l-Murahlil (öl. 716/1317) bu rivâyetlerin tenkide tabi tutulmaması gerektiği iddiaları üzerine şu ifadeleri kullanmıştır; “*Sahîhayn*'ın bu tür tenkitlerden istisna tutulması akıllarda soru işareti bırakmaktadır. Çünkü bu delili olmayan bir iddiadır.”¹¹⁷ Takiyüddin es-Sübki, (öl. 756/1355) İmam Mizzi'ye (öl. 742/1341) birinci grubun görüşü sorulunca “Bu ancak onların hüsnü zannından kaynaklanmaktadır.”¹¹⁸ cevabını vermiştir.

İbn Hacer el-Askalânî, *Sahîh-i Buhârî* savunuculuğuyla bilinmesine rağmen ikinci grubun görüşünü tercih etmiştir. İbn Hacer'e göre bu rivâyetler diğer kitaplarda olduğu gibi araştırmaya tabi tutulmalıdır.¹¹⁹ İbn Hacer, *Sahîhayn*'daki bu türden rivâyetleri ikiye ayırmaktadır. Birinci kısımda mutabaat olarak verilen mu'an'an rivâyetler yer almaktadır. Bu rivâyetler hususunda müsamaha gösterilmesi gerektiği

¹¹⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket*, 1/635.

¹¹⁶ Zerkeşi, *en-Nüket*, 2/94; İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket*, 1/636.

¹¹⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket*, 1/635.

¹¹⁸ Ebû Abdillâh İzzüddîn Muhammed b. İbrâhîm İbnü'l-Vezîr, *el-'Avâsım ve'l-kavâsım fi'z-zeb 'an sünneti Ebi'l-Kâsım*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beirut: Müessesetu'r-Risâle, 1415/1994), 1/394; İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket*, 1/636.

¹¹⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket*, 1/636.

görüştüğüdür. Çünkü bunlar zaten kendisiyle ihticacda bulunulan rivâyetler değildir. Fakat bu müsamaha sadece *Sahîhayn*'a değil diğer hadis kitaplarına da gösterilmelidir.¹²⁰ Müelliflerin asıl rivâyetlerine gelince bunların durumları değişmektedir. Müdellis râviler farklı mertebelere sahip oldukları için her râvi kendi kategorisinde değerlendirilmelidir.¹²¹ şeklindeki sözleriyle meseleye yaklaşımını ifade etmiştir.

İbn Hacer, *en-Nüket*'inde müdellis râvileri üç gruba ayırmıştır. Birinci grup nadiren tedlîs yapan râviler, ikinci grup sadece sikalardan tedlîs yapanlar ve üçüncü grup ise tedlîse çokça başvuranlardan oluşmaktadır.¹²² İbn Hacer'in bu yaklaşımının sırf hüsnü zanla meseleye yaklaşmaktansa daha isabetli olduğu kanaatindeyiz. *Sahîhayn*'ın hadis camiası içerisinde ulaştığı konumu onlara hüsnü zanla yaklaşılmasından değil hadis tenkit kriterlerinin güvenilirliğindedir. Tedlîs konusunda da aynı tutum sergilenmeli, bu türden mu'an'an rivâyetler araştırılarak bir sonuca ulaşılmalıdır.

2.2. Müdellis Râvilerin Mertebeleri

Tedlîsin bütün türleri aynı olmadığı gibi müdellis râvilerin hepsi de mertebe olarak aynı değildir. Bu râvilerden bazıları çokça tedlîs yaparken bazıları nadiren tedlîs yapmıştır. Bazıları zayıf raviyi gizleme amacıyla tedlîs yapmışken bazıları da hadisin senedini uzun uzadıya zikretmemek için yalnızca sika râvileri hafzetme suretiyle tedlîs yapmış olabilir.

İbn Hacer el-Askalânî, *Ta'rîfu ehli't-takdîs* adlı eserinde müdellis râvileri beş mertebe olarak zikretmiş ve her bir mertebenin altında bu mertebede yer alan râvileri zikretmiştir. Ayrıca İbn Hacer, her mertebe için bir değerlendirmede de bulunmuştur.

¹²⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket*, 1/636.

¹²¹ İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket*, 1/636.

¹²² İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket*, 1/636-640.

İbn Hacer'den önce Alâî bu taksimatları yapmış ve ilgili râvilerin isimlerini zikretmişse de¹²³ İbn Hacer, Alâî'nin bu taksimatını daha sistemli hale getirmiş, râvileri net çizgilerle birbirinden ayırmış ve daha fazla müdellîs râvi ismine yer vermiştir. Alâî'nin *Câmi 'u't-tahsil* adlı eserinde hangi râvinin hangi mertebede olduğu net olarak anlaşılmamakta ve bu taksimat bir bölüm olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak İbn Hacer, müstakil bir eser telif ederek bu râvileri tanıtmıştır. Konuya dair yapılan çalışmalarda da çoğunlukla İbn Hacer'in eserinin baz alındığı görülmektedir. Bu gibi sebeplerden ötürü bu çalışmada da mertebelerine göre râviler sıralanırken İbn Hacer'in *Ta'rîfu ehli't-takdîs* kitabındaki sıralama esas alınmıştır.

Aşağıda müdellîs râvi mertebeleri anlatıldığından müdellîs râviler beş mertebe şeklinde tanzim olunmuşlardır. İlgili mertebelerin genel kasıtlarını kısaca açıklamak yerinde olacaktır.

Birinci Mertebe: Nadiren tedlîs yapan sika râviler bu mertebededir. Bu râvilerin rivâyetleri tedlîs açısından eleştiriye tabi değildir.¹²⁴ Binlerce veya on binlerce rivâyeti olan bu râvilerin sadece birkaç kez tedlîs yapmaları onları müdellîs râvi kılmaz. Bu mertebedeki râvilerin müdellîsler arasında zikredilmesi onların tedlîsinin de tesbit edildiğini bildirmek içindir. Yoksa bu râvileri eleştirmek için değildir. Eyyûb es-Sahtiyânî, Yahyâ b. Sa'id, İmam Mâlik gibi râviler bu mertebededir.¹²⁵

İkinci Mertebe: Sadece sika râvilerden tedlîs yaptığı bilinen râviler bu mertebede yer almaktadır.¹²⁶ Bir râvi bazen hadisin senedini kısa tutmak gibi gerekçelerle hocasıyla arasındaki vasıtayı zikretmek istemeyebilir. Müdellîs râvi, senetten düşürdüğü râvinin sika olmasından dolayı bunda bir aldatma olmadığını düşünüp râviyi zikretmez. Yaş itibarıyla küçük olan sahabilerin aradaki vasıtayı

¹²³ Bkz. Alâî, *Câmi 'u't-tahsîl*, 113-114.

¹²⁴ Alâî, *Câmi 'u't-tahsîl*, 113; İbn Hacer, *Ta'rîfu ehli't-takdîs*, 13; İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket*, 1/636.

¹²⁵ Alâî, *Câmi 'u't-tahsîl*, 113; İbn Hacer, *Ta'rîfu ehli't-takdîs*, 13,19,23-24.

¹²⁶ Alâî, *Câmi 'u't-tahsîl*, 113; İbn Hacer, *Ta'rîfu ehli't-takdîs*, 13.

zikretmeksizin şahit olmadıkları olayları veya dinlemedikleri hadisleri nakletmeleri bu duruma benzemektedir. Dolayısıyla bu mertebede bulunan râvilerin mu'an'an rivâyetleri sıhhat açısından bir problem teşkil etmemektedir.¹²⁷ Bu mertebede bulunan râviler de sika râvilerdir. İbn Uyeyne, A'meş, Süfyân es-Sevrî gibi râviler bu mertebededir.

Üçüncü Mertebe: Sadece tahdis vb. sigalarla naklettikleri hadislerin tedlîsten salim olduğu bilinen râviler bu mertebededir.¹²⁸ Bu râvilerin mu'an'an rivâyetleri araştırmaya tabi tutulur, sema' tespit edildiği takdirde rivâyetlere sahih hükmü verilir. Sema' tespit edilmediğinde tedlîs yapmış olma ihtimalleri yüksek kabul edilir. Bu mertebede bulunan râvilerin hem sika râvilerden hem de zayıf râvilerden tedlîs yaptıkları bilinmektedir. Üçüncü mertebede yer alan bazı râviler hakkında tartışmalar mevcuttur.¹²⁹ Bir muhaddis bu mertebede bulunan bir râvinin mu'an'an rivâyetlerine güvenirken başka bir muhaddis aynı râvinin zayıf râvilerden tedlîs yaptığını kabul ederek mu'an'an rivâyetlerini zayıf kabul edebilmektedir. *Sahîhayn*'da bu mertebedeki râvilerin mu'an'an rivâyetlerinin bulunması kısmen buna yorumlanabilir. Şeyhayn, onların mu'an'an rivâyetlerinin sema' halini bildikleri için veya onların mu'an'an rivâyetlerine güvendikleri için eserlerinde onların mu'an'an rivâyetlerini tahrir etmişlerdir. Bu mertebede sika râviler bulunmaktadır. Katâde, İbn Cüreyc, Zührî gibi râviler bu mertebede zikredilmiştir.¹³⁰

Dördüncü Mertebe: Zayıf râvilerden tedlîs yaptıkları sabit olan râviler bu mertebededir. Bu mertebedeki râvilerin ancak tahdis vb. sigalarla naklettikleri rivâyetler sahih kabul edilmektedir.¹³¹ Üçüncü mertebeye ile dördüncü mertebeye arasındaki fark ise dördüncü mertebeye râvilerinin mu'an'an rivâyetlerinin kabul edilmeyeceğine dair bir ittifak söz konusu iken üçüncü mertebeye için böyle bir ittifaktan

¹²⁷ Alâî, *Câmi 'ü't-tahsîl*, 113; İbn Hacer, *Ta'rîfu ehli't-takdîs*, 13.

¹²⁸ Alâî, *Câmi 'ü't-tahsîl*, 113; İbn Hacer, *Ta'rîfu ehli't-takdîs*, 13.

¹²⁹ Alâî, *Câmi 'ü't-tahsîl*, 113; İbn Hacer, *Ta'rîfu ehli't-takdîs*, 45.

¹³⁰ İbn Hacer, *Ta'rîfu ehli't-takdîs*, 41,43,45.

¹³¹ Alâî, *Câmi 'ü't-tahsîl*, 113; İbn Hacer, *Ta'rîfu ehli't-takdîs*, 14.

söz etmek mümkün değildir. *Sahîhayn*'da bu mertebede bulunan râvilerin rivâyetlerinin sayısı oldukça azdır. Her ne kadar bu mertebede yer alan râvilerin mu'an'an rivâyetleri sahih kabul edilmese de genel itibariyle sika kabul edilen râviler bu mertebede bulunmaktadır. el-Velid b. Müslim, Haccâc b. Ertât, Süveyd b. Sa'id bu merdebede bulanan râvilerdendir.¹³²

Beşinci Mertebe: Tedlîs dışında başka gerekçeler ile zayıf kabul edilen râviler bu mertebededir. Bu râviler sika veya zayıf râvilerden tedlîs yapmalarına bakılmaksızın cerh edilmişlerdir.¹³³ Rivâyetlerinde tahdis sigası kullanmış olsalar bile hadisleri zayıf kabul edilmektedir.¹³⁴ Beşinci mertebe râvilerini ikiye ayırmak mümkündür. Birincisi zayıflığı şiddetli olmayan râvilerdir. Bunların hadisleri itibar için yazılır. *Sahîhayn*'da bu râvilerin rivâyetlerine ancak mutabaat olarak yer verilmiştir.¹³⁵ *Sahîhayn*'ın asıl rivâyetlerinde onlardan nakledilen hadisler bulunmamaktadır. İkincisi ise zayıflığı şiddetli olan râvilerdir. Bunların rivâyetlerine itibar edilmez. *Sahîhayn*'ın asıllarında bu tür râvilerden nakledilen hadisler yoktur.

2.3. Müdellis Râvilerin Mertebelere Göre *Sahîhayn*'daki Yansımaları

Ana hatlarıyla müdellis râvi mertebelerinden bahsettikten sonra bu mertebelerde bulunan râvilerin rivâyetlerinin *Sahîhayn*'daki dağılımlarını işlemek yerinde olacaktır.

2.3.1. Birinci Mertebe

Müdellis olarak nitelendirilmeyecek kadar az tedlîs yapan râviler bu mertebede yer almaktadır.¹³⁶ İbn Hacer, Bu mertebe hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: “Nadiren

¹³² Alâî, *Câmi 'ü't-tahsîl*, 114; İbn Hacer, *Ta'rîfu ehli't-takdîs*, 49.

¹³³ Alâî, *Câmi 'ü't-tahsîl*, 114; İbn Hacer, *Ta'rîfu ehli't-takdîs*, 14.

¹³⁴ Alâî, *Câmi 'ü't-tahsîl*, 114.

¹³⁵ Ebü'l-Hüseyn İbnu'l-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisabûri Müslim, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuad Abdulbakî (Beyrut: Daru İhyai Turasi'l-Arabi, ts.), “Mesacid”, 34.

¹³⁶ Alâî, *Câmi 'ü't-tahsîl*, 113; İbn Hacer, *Ta'rîfu ehli't-takdîs*, 13.

tedlîs yapmakla vasedilmiş râvilerden oluşur. Yahyâ b. Saîd el-Ensârî (öl. 143/760) gibi.”¹³⁷

İbn Hacer bu mertebede 33 râvi zikretmiştir. *Sahîhayn*'da rivâyetleri bulunan râvilerin sayısı ise 22'dir. Somut veri olması açısından bu mertebede bulunan râvilerden 3 tanesi seçilerek kendilerinden kısaca bahsedilecek ve bu râvilerin rivâyetleri incelenecektir. Râviler seçilirken bu mertebede yer alan râviler arasından *Sahîhayn*'da en çok rivâyeti bulunan ilk 3 râvi tercih edilmiştir. Örnek olması açısından birkaç hadisin zikredilmesi yeterli olacağından araştırmayı tabakat çalışmasına ve dipnot yoğunluğuna dönüştürmemek için sayısı binleri aşan öteki rivayetlere yer verilmeyecektir. *Sahîhayn*'da rivâyet yoğunluğu esas alınarak birinci mertebede bulunan râvileri şu şekilde tanıtmak mümkün olacaktır:

1. Eyyûb es-Sahtiyânî (öl. 131/749): Hadis ilminin önde gelen simalarındandır. Rivâyetlerinin delil olarak kullanılabilmesine dair ittifak vardır. Enes bin Mâlik'i (öl. 93/711) görmüş ancak ondan hadis işitmemiştir.¹³⁸ Dârekutnî (öl. 385/995) ve Hâkim en-Nîsâbûrî (öl. 405/1014) kitaplarında onun Enes b. Mâlik'ten 'an'ane ile rivâyet ettiği birkaç rivâyeti zikretmişlerdir.¹³⁹

Ebû Aliye, Said b. Cübeyr, Ebu Kilâbe (öl. 104/722), İbn Sirin (öl. 110/729) ve daha birçok muhaddisten hadis almıştır.¹⁴⁰ Ondan da Şu'be b. Haccâc, Ma'mer b. Râşid, Süfyân es-Sevrî, İbn Uyeyne ve İsmâ'il b. Üleyye gibi muhaddisler hadis nakletmiştir.¹⁴¹ Tedlîse karşı en sert duruşu sergileyen Şu'be, hocası Eyyûb es-

¹³⁷ Ahmed b. Ali el-Askalânî İbn Hacer, *Ta'rifü ehli't-takdis bi-meratibi'l-mevsufîn bi't-tedlîs*, thk. Asım b. Abdullah el-Karyuti (Zerka: Mektebetü'l-Menar, 1980), 13.

¹³⁸ Muhammed b. İsmail b. İbrâhîm el-Buhârî, *et-Târihü'l-kebir*, thk. Hâşim en-Nedvî (Dairetü'l-Meârif el-Osmaniyye, ts.), 1/409.

¹³⁹ İbn Hacer, *Ta'rifü ehli't-takdis*, 19.

¹⁴⁰ Şemseddin Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Tezkiretu'l-huffaz*, thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî (Beyrut: Dairetü'l-Meârif el-Osmaniyye, 1374), 1/130.

¹⁴¹ Zehebî, *Tezkiretu'l-huffaz*, 1/130.

Sahtiyânî'ye "alimlerin efendisi" ünvanını layık görmüştür.¹⁴² 63 yaşındayken h. 131 yılında veba salgınında hayatını kaybetmiştir.¹⁴³

Eyyûb es-Sahtiyânî'nin *Sahîh-i Buhârî*'de 237 rivâyeti mevcuttur. Bunlardan yaklaşık 50 tanesi Enes bin Mâlik'ten (r.a) rivâyet edilen hadislerden oluşmaktadır. Hiçbir rivâyetinde Eyyûb es-Sahtiyânî, Enes'ten doğrudan rivâyette bulunmamıştır. Bu rivâyetlerin çoğu Muhammed b. Sîrîn ve Ebû Kılâbe aracılığıyla. *Sahîh-i Buhârî*'de bulunan rivayetlerinde 11 tanesi sema' lafzıyla 1 tanesi ise mükatebe lafzıyla tahrir edilmiştir. Geriye kalan 225 rivayet ise mu'an'an rivayetlerden oluşmaktadır. Bu sayı oransal olarak yüzde 94,93'e tekabül etmektedir.

Sahîh-i Müslim'de ise kendisinden 240 hadis rivâyet edilmiştir. Sema' lafzıyla nakledilen 10 rivâyet ve 1 mükatebe türü rivâyet¹⁴⁴ dışında bütün hadisler, mu'an'an olarak nakledilmiştir. *Sahîh-i Müslim*'de de sema' gibi yollarla geldiği açıkça belirtilmeyen rivâyetlerin oranı yüzde 95,41 olarak tespit edilmiştir. Konuya dair örnekleri şu şekilde sıralamak mümkün olacaktır:

1. Örnek: (*Sahîh-i Buhârî*)

حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: بَثُّ عِنْدَ خَالَتِي، فَقَامَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي مِنَ اللَّيْلِ، فَقُمْتُ أَصَلِّي مَعَهُ، فَقُمْتُ عَنْ يَسَارِهِ، فَأَخَذَ بِرَأْسِي فَأَقَامَنِي عَنْ يَمِينِهِ.¹⁴⁵

Görüldüğü üzere Eyyûb es-Sahtiyânî, bu hadisi Abdullah b. Sa'id'den mu'an'an olarak rivâyet etmiştir. Eyyûb es-Sahtiyânî'nin *Sahîh-i Buhârî*'de bulunan rivâyetlerinin tamamına yakını bu türden hadislerdir.

¹⁴² Buhârî, *et-Târihü'l-kebir*, 1/409; Zehebî, *Tezkiretu'l-huffaz*, 1/131.

¹⁴³ Buhârî, *et-Târihü'l-kebir*, 1/409; Zehebî, *Tezkiretu'l-huffaz*, 1/132.

¹⁴⁴ Mükatebe türü rivâyet için bkz. Müslim, "Buyû" 18.

¹⁴⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fi el-Buhârî, *el-Cami'u's-Sahîh*, thk. Şuayb el-Arnâûd vd. (Beyrut: er-Risaletu'l-'Alemye, 2019 1441), "Âzân", 59.

2. Örnek: (*Sahîh-i Müslim*)

حدثنا عبد الله بن حُمَيْدٍ. حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ مُحَمَّدٍ. حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ عَنْ أَبِي يُوبَ، عَنْ نَافِعٍ، عن ابن عمر؛ إن رسول الله صلى الله عليه وسلم، كَانَ إِذَا قَعَدَ فِي التَّشْهَدِ وَضَعَ يَدَهُ الْيُسْرَى عَلَى رُكْبَتَيْهِ الْيُسْرَى. وَوَضَعَ يَدَهُ الْيُمْنَى عَلَى رُكْبَتَيْهِ الْيُمْنَى. وَعَقَدَ ثَلَاثَةً وَخَمْسِينَ. وَأَشَارَ بِالسَّبَّابَةِ.¹⁴⁶

Altı çizili yerde görüldüğü üzere bu hadis Eyyûb es-Sahtiyânî, bu hadisi Nafi'den mu'an'an olarak rivâyet etmiştir. *Sahîh-i Müslim*'de bulunan rivâyetleri çoğunlukla mu'an'an rivâyetlerden oluşmaktadır.

2. Hişâm b. Urve (öl. 146/763): Birinci merteye râvilerinden olup *Sahîhâyn*'da çok sayıda rivâyeti bulunan bir muhaddistir.¹⁴⁷ Abdullah b. Ömer, Enes b. Mâlik ve Cabir b. Abdullah'ı görmüş, amcası Abdullah b. Zübeyr'den hadis işitmiştir.¹⁴⁸ Tâbiînin küçüklerinden kabul edilen Hişâm b. Urve, Babası Urve B. Zübeyr'in hadislerini sonraki nesillere aktarmada önemli bir rol oynamıştır.

Sahîh-i Buhârî'de 352 rivâyeti bulunmaktadır. Bu rivâyetlerden 59 tanesini naklederken sema' yoluyla aldığı belirten ifadeler kullanmıştır. 1 rivâyet hariç¹⁴⁹ *Sahîh-i Buhârî*'de ondan nakledilen bütün rivâyetler babası veya eşi Fatıma bint Münzir'den aldığı hadislerden oluşmaktadır. Irak'a gidene kadar tedlîs ile itham edilmemişti.¹⁵⁰ Irak'ta babasından tahdis sigası kullanmadan çok sayıda rivâyet nakledince babasında işitmediği hadisleri ondan işitmiş gibi rivâyet etmekle itham edilmiştir.¹⁵¹ *Sahîh-i Müslim*'de 272 rivâyeti bulunmaktadır. Bunlardan sadece 17 tanesinde tahdîs veya kırâat sigası kullanmıştır. Bu rivâyetlerden bazılarını şu şekilde zikretmek yerinde olacaktır;

¹⁴⁶ Müslim, "Mesacid", 115.

¹⁴⁷ İbn Hacer, *Ta'rifü ehli't-takdîs*, 26.

¹⁴⁸ Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdadî, *Târîhu Bağdad ve zuyuluhu* (Beyrut: Darü'l Kütübi'l-İlmiyye, 1418), 14/36.

¹⁴⁹ Buhârî, "Nikah" 82.

¹⁵⁰ Hatîb el-Bağdadî, *Târîhu Bağdad ve zuyuluhu*, 14/40.

¹⁵¹ Hatîb el-Bağdadî, *Târîhu Bağdad ve zuyuluhu*, 14/40.

1. Örnek: (*Sahîh-i Buhârî*)

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا اغْتَسَلَ مِنَ الْجَنَابَةِ، بَدَأَ فَعَسَلَ يَدَيْهِ، ثُمَّ يَتَوَضَّأُ كَمَا يَتَوَضَّأُ لِلصَّلَاةِ، ثُمَّ يُدْخِلُ أَصَابِعَهُ فِي الْمَاءِ، فَيَحْلِلُ بِهَا أَضْوَالَ شَعْرِهِ، ثُمَّ يَصُبُّ عَلَى رَأْسِهِ ثَلَاثَ غُرْفٍ بِيَدَيْهِ، ثُمَّ يُفِيضُ الْمَاءَ عَلَى جِلْدِهِ كُلِّهِ.¹⁵²

2. Örnek: (*Sahîh-i Müslim*)

حَدَّثَنَا عَمْرُو النَّاقِدُ، حَدَّثَنَا عَبْدَةُ بْنُ سُلَيْمَانَ، حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي رَكَعَتِي الْفَجْرِ إِذَا سَمِعَ الْأَذَانَ وَيُخَفِّفُهُمَا.¹⁵³

Hişâm b. Urve bu iki hadisi babasından mu'an'an olarak rivâyet etmiştir. Hişâm b. Urve, Urve b. Zübeyr'in rivâyetlerini sonraki nesillere en çok aktaran râviler arasındadır. *Sahîhayn*'da da bu isnad ile tahrir edilmiş birçok hadis bulunmaktadır.

3. Mâlik b. Enes (öl. 179/795): İbn Hacer, tebe-i tâbiîn muhaddislerinden İmam Mâlik'i de müdellis râviler arasında zikretmiştir.¹⁵⁴ İmam Mâlik küçük yaşlarda ilim talebine başlayan ve¹⁵⁵ kısa süre içerisinde fetva vermeye ehil hale gelen kendi zamanın en büyük muhaddislerinden birisidir. Hicret yurdunun imamı, Hücetü'l Ümme¹⁵⁶ ve daha birçok övücü vasıflarla anılmıştır. İmam Zehebî onun hakkında: "Medine'de tâbiünden sonra ilim, fıkıh, yücelik ve hıfz yönlerinden Mâlik'e denk kimse yoktu."¹⁵⁷ demiştir. İmam Şâfiî onu hadis ilminin yıldızı olmakla nitelendirmiştir.¹⁵⁸

Sahîh-i Buhârî'de İmam Mâlik'ten rivâyet edilen 651 hadis mevcuttur. Sema'n açıkça belirtildiği sadece 8 rivâyeti vardır. İmam Mâlik'in müdellis olduğunu söyleyip "عن" ile rivâyet edilen bu 643 hadisi zayıf kabul etmek makul değildir.

¹⁵² Buhârî, "Gusl", 1.

¹⁵³ Müslim, "Salâtu'l-Müsafirîn", 90.

¹⁵⁴ İbn Hacer, *Ta'rifü ehli't-takdîs*, 23-24.

¹⁵⁵ Zehebî, *Siyer*, 8/55.

¹⁵⁶ Zehebî, *Siyer*, 8/48.

¹⁵⁷ Zehebî, *Siyer*, 8/58.

¹⁵⁸ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *Menakibü's-Şâfiî*, thk. es-Seyyid Ahmed Sâkr (Kahire: Mektebtu Dari't-Turas, 1390), 519.

Üstelik hadis usulü kitaplarında nakledildiği üzere İmam Buhârî'ye göre senetlerin en sahîhi (أصح الأسانيد) "مَالِكٌ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ" tarikiyle gelen hadislerdir.¹⁵⁹

Sahîh-i Müslim'de İmam Mâlik'ten nakledilen 355 rivâyet bulunmaktadır. Sema' yoluyla nakledilen rivâyetlerin sayısı 10'dur. Bu 10 rivâyetin 6 tanesinde râvilerden Yahyâ b. Yahyâ el-Minkarî en-Nîsâbûrî'nin (öl. 226/840) "...falanca râvi sana tahdis etti mi?" sorusu üzerine İmam Mâlik "evet"¹⁶⁰ cevabını vererek sema' yoluyla aldığını bildirmiştir. Yine bu 6 rivayette de İmam Mâlik, "عن" ifadesini kullanarak rivâyette bulunmuştur. Yahyâ b. Yahyâ'nın tahdis sigası gibi hadis rivâyet lafızlarını kullanırken gösterdiği titizlik İmam Mâlik'in bunları sema' yoluyla aldığını belirtmesine yol açmıştır.

1. Örnek: (*Sahîh-i Buhârî*)

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ بْنِ وَقَّاصٍ، عَنْ عُمَرَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: الْأَعْمَالُ بِالْيَتَةِ، وَلِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى، فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ، فَهَاجَرَتْهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ، وَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ لِدُنْيَا يُصِيبُهَا أَوْ امْرَأَةٍ يَتَزَوَّجُهَا، فَهَاجَرَتْهُ إِلَى مَا هَاجَرَ إِلَيْهِ.¹⁶¹

İmam Mâlik bu hadisi Yahyâ b. Said'den mu'an'an olarak nakletmiştir.

2. Örnek: (*Sahîh-i Müslim*)

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى. قَالَ: قَرَأْتُ عَلَى مَالِكٍ عَنْ نَافِعٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ؛ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: مَنْ شَرِبَ الْخَمْرَ فِي الدُّنْيَا، حُرِمَهَا فِي الْآخِرَةِ.¹⁶²

Bu hadisi Yahyâ b. Yahyâ (el-Minkarî) "Mâlik-Nafi'-İbn Ömer" tarikiyle rivâyet etmiştir.

¹⁵⁹ İbnü's-Salâh, *Ulumu'l-hadis*, 16.

¹⁶⁰ Örnek için bkz. Müslim, "Buyu" 14.

¹⁶¹ Buhârî, "İman", 41.

¹⁶² Müslim, "Eşribe", 76.

3. Örnek: (Sahih-i Müslim)

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ بْنِ فَعْنَبٍ، وَفُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ قَالَا: حَدَّثَنَا مَالِكٌ، عَنْ عَامِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ (ح) وَحَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى قَالَ: قُلْتُ لِمَالِكٍ: حَدَّثَكَ عَامِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ عَمْرِو بْنِ سُلَيْمِ الزُّرْقِيِّ، عَنْ أَبِي قَتَادَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «كَانَ يُصَلِّي وَهُوَ حَامِلٌ أُمَامَةَ بِنْتَ زَيْنَبَ بِنْتِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالْأَبِي الْعَاصِ بْنِ الرَّبِيعِ، فَإِذَا قَامَ حَمَلَهَا وَإِذَا سَجَدَ وَضَعَهَا»؟ قَالَ يَحْيَى: قَالَ مَالِكٌ: نَعَمْ.¹⁶³

İmam Müslim bu hadisi tek bir yerde üç farklı sened ile rivâyet etmiştir. Bu senetler sırasıyla şöyledir:

Birinci sened: عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ حَدَّثَنَا مَالِكٌ، عَنْ عَامِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ

İkinci sened: فُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ قَالَا: حَدَّثَنَا مَالِكٌ، عَنْ عَامِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ

Üçüncü sened: " ... " يَحْيَى بْنُ يَحْيَى قَالَ: قُلْتُ لِمَالِكٍ: حَدَّثَكَ عَامِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ " ... " قَالَ يَحْيَى: قَالَ مَالِكٌ: نَعَمْ

İlk iki senette görüldüğü üzere Abdullah b. Mesleme ve Kuteybe b. Sa'id hadisi naklederken İmam Mâlik'in Âmir b. Abdullah'tan mu'an'an olarak kendilerine rivâyette bulduklarını belirtmişlerdir. Bu iki râvi İmam Mâlik'e Âmir b. Abdullah'tan hadisi işitip işitmediğini sormamışlardır. Fakat üçüncü rivâyette görüleceği gibi daha ihtiyatlı davranan ve rivâyet lafızlarına dikkat eden Yahyâ b. Yahyâ, İmam Mâlik'e bu hadisi Amir b. Abdullah'tan işittin mi diye sormuştur. Öğrencisinin talebi üzerine İmam Mâlik, hadisi sema' yoluyla aldığını ifade etmiştir.

Yahyâ b. Yahyâ'nın İmam Mâlik'e böyle bir soru yöneltmesi güvensizlikten dolayı değildir. Çünkü ikinci örnekte görüldüğü gibi İmam Mâlik'e bu hadisi işittin mi diye sormamıştır.

¹⁶³ Müslim, "Salât", 41.

Değerlendirme

Buhârî ve Müslim, birinci merteye râvilerine karşı aynı tutumu sergilemişlerdir. Tahdîs sigası kullanıp kullanmadıklarına bakmaksızın onlardan gelen hadisleri eserlerinde tahrîc etmişlerdir. Birinci mertebede bulunan râvilerin rivâyetlerinin çoğunluğunu mu'an'an rivâyetler oluşturmaktadır.

İbn Hacer mezkûr kitabında birinci mertebede bulunan müdellis râviler arasında Abdullah bin Vehb (öl. 197/813),¹⁶⁴ Amr b. Dînâr (öl. 126/744),¹⁶⁵ Yahyâ b. Said,¹⁶⁶ ve Yezîd b. Hârûn (öl. 206/821)¹⁶⁷ gibi çokça rivâyeti bulunan râvileri de zikretmiştir. Hatta İmam Buhârî ve İmam Müslim'i de birinci merteye müdellislerden saymıştır.¹⁶⁸

Birinci mertebede bulunan râvilerin büyük hadis imamlarından olması tedlîsin her zaman bir cerh sebebi olmadığına göstergesidir. Öyle ki, Buhârî ve Müslim'in de bu mertebeden sayılmaları nerdeyse hiç kimsenin tedlîs ile itham edilmekten kurtulmadığına kanıtıdır. Tedlîsin her türlüşününün cerh sebebi kabul edilmesi *Sahîhayn*'da bulunan bütün rivâyetlerin müelliflerinin de müdellis oluşu gerekçe gösterilerek zayıf kabul edilmesi anlamına gelecektir.

Sahîh-i Buhârî'de rivâyetleri mevcut olup birinci merteye bulunan müdellis râvilerin sayısı 19'dur. *Cami'u-hâdimi'l-Harameyn* bilgisayar programı esas alındığında *Sahîh-i Buhârî*'de rivâyetleri bulunan râvilerin toplam sayısı 1587'dir.

Cami'u-hâdimi'l-Harameyn programında *Sahîh-i Müslim* râvilerinin sayısı ise 1993'tür. Birinci mertebede tedlîs ile itham edilen râvi sayısı 21'dir. Toplam râvi sayısına oranla bu mertebede yer alan râvilerin sayısı az görüncede bu râvilerden

¹⁶⁴ İbn Hacer, *Ta'rifü ehli't-takdîs*, 22.

¹⁶⁵ İbn Hacer, *Ta'rifü ehli't-takdîs*, 22.

¹⁶⁶ İbn Hacer, *Ta'rifü ehli't-takdîs*, 27.

¹⁶⁷ İbn Hacer, *Ta'rifü ehli't-takdîs*, 27.

¹⁶⁸ İbn Hacer, *Ta'rifü ehli't-takdîs*, 24-26.

nakledilen rivâyetler oldukça fazladır. Birinci merteye müdellis râvilerin *Sahîhayn*'da bulunan rivâyetleri aşağıdaki tabloda listelenmiştir.

Tablo 1. Birinci mertebe müdellîs râvilerin *Sahîhayn*'daki rivâyetleri

Sıra	Râvinin Adı	<i>Sahîh-i Buhârî</i> 'de toplam rivâyet sayısı	<i>Sahîh-i Buhârî</i> 'de mu'an'an siga ile nakledilen rivâyetlerinin sayısı	<i>Sahîh-i Müslim</i> 'de toplam rivâyet sayısı	<i>Sahîh-i Müslim</i> 'de mu'an'an siga ile nakledilen rivâyetlerinin sayısı
1.	İshâk b. Râşid	4	3	0	0
2.	Eyyûb es-Sahtiyânî	237	225	240	229
3.	Eyyûb b. en-Neccâr	1	1	1	0
4.	Cerîr b. Hâzım	50	26	39	12
5.	El-Huseyn b. Vâkid	0	0	2	2
6.	Hafs b. Ğiyâs	94	2	72	51
7.	Hâlid b. Mihrân	85	83	57	52
8.	Zeyd b. Eslem	71	67	55	54
9.	Tavûs b. Keysân	87	76	94	87
10.	Abdullah b. Zeyd	71	56	65	56
11.	Abdullah b. Atâ	0	0	6	5
12.	Abdullah b. Vehb	127	27	561	57
13.	Abdurabbih b. Nâfi'	10	10	1	1
14.	Amr b. Dînâr	203	106	151	94
15.	el-Fadl b. Dükeyn	188	3	14	2
16.	Mâlik b. Enes	651	643	355	345
17.	Mahreme b. Bükeyr	0	0	17	17
18.	Mûsâ b. Ukbe	95	70	63	58
19.	Hişâm b. Urve	352	293	272	255
20.	Lâhik b. Humeyd	13	13	8	6
21.	Yahyâ b. Sa'id el-Ensârî	123	73	116	84
22.	Yezîd b. Hârûn	28	5	68	28
	Toplam (22 râvi)	2.490 (19 râvi)	1.781	2.257 (21 râvi)	1.495

2.3.2. İkinci Mertebe

İkinci mertebede bulunan râviler sadece sika râvilerden tedlîs yapmakla bilinen râvilerdir.¹⁶⁹ İbn Hacer, bu mertebeyi şu sözleriyle tanıtmıştır: “İmamların, tedlîs yaptığına ihtimal verdikleri râvilerden oluşur. Hadis ilmindeki imamlığından ve rivâyetlerinin geneline oranla az sayıda tedlîs yapmasından dolayı sahih sahiplerinin

¹⁶⁹ Alâî, *Câmi 'ü't-tahsîl*, 113.

kitaplarında hadislerini tahrir ettiği Süfyân es-Sevrî (öl. 161/778) ve sadece sika râvilerden tedlîs yapan Süfyan b. Uyeyne gibi.”¹⁷⁰

İbn Hacer bu mertebede 33 râvinin ismini zikretmiştir. *Sahîhayn*’da rivâyetleri bulunan râvi sayısı ise 26’dır. Birinci mertebede bulunan müdellis râviler çok nadiren tedlîs yapmış râvilerdir. İkinci mertebede bulunan râviler de çok az tedlîs yapmış olmalarına karşın birinci mertebede bulunan râvilerden daha fazla tedlîse başvurmuşlardır. İkinci mertebede bulunan râvilerin sadece sika râvilerden tedlîs yaptıkları söylenmiştir.¹⁷¹

Birinci meretebe tedlîse dair daha güvenilir kabul edilmiş olmalarına rağmen sadece sika râvilerden tedlîs yaptıkları söylenmemiştir. Bunun sebebi yok denecek kadar az tedlîs yapmalarından dolayıdır. Bu mertebede bulunan râvilerin müdellisler arasında zikredilmelerinin sebebi hadisçileri onların rivâyetlerine karşı uyarmak değil bilakis râvi bir kez dahi tedlîste bulunmuş ise buna karşı farkındalık oluşturmaktır. On binlerce rivâyeti bulunan râvilerin bir iki kez dahi olsa yaptıkları tedlîsin fark edilmesi cerh ta’dil ilminin ulaştığı noktanın gösterimi açısından önemlidir.

İkinci mertebede bulunan râvilerin, senedden düşürdükleri râvi veya râvilerin sika olduğunun bilinmesi rivâyeti zayıf kılan etkeni ortadan kaldırmıştır. Bu grupta bulunan râvilerin mu’an’an rivâyetleri hadis kitaplarında oldukça fazladır.

Birinci meretebe râvileri tanıtılırken yapıldığı gibi burada da *Sahîhayn*’da en çok rivâyeti bulunan üç râvi ele alınacaktır. Bu râvilerin birkaç rivâyetinin zikredilmesi yeterli olacaktır. *Sahîhayn*’da en çok rivâyetleri bulunan ikinci meretebe müdellis râvileri şunlardır:

1. Süleymân b. Mihrân el-A’miş (öl. 148/765) Hadis ilminin meşhur imamları arasındadır. Aslen Rey şehrinden olup ailesiyle Kûfe’ye taşınmışlardır.¹⁷²

¹⁷⁰ İbn Hacer, *Ta’rifü ehli’t-takdîs*, 13.

¹⁷¹ Alâî, *Câmi’ü’t-tahsîl*, 113.

¹⁷² Zehebî, *Siyer*, 6/227.

İbrâhîm en-Nehâî, Sa'id b. Cübeyr, Mücâhid (öl. 103/721) ve Şa'bî (öl. 104/722) gibi meşhur muhaddislerden hadis dinlemiştir. Ondan da Zeyd b. Eslem, İmam Ebû Hanîfe (öl. 150/767), Evzâî, Sa'id b. Ebî Arûbe, Şu'be, Ma'mer (öl. 153/770), Süfyân es-Sevrî, Vekî', Süfyân b. Uyeyne, Yahyâ b. Sa'id el-Kattân, el-Fazl b. Dükeyn (öl. 219/834) ve daha birçok alim hadis nakletmiştir.¹⁷³ Nesâî, A'meş'in çok sayıdaki talebelerini yedi tabakaya ayırmıştır.¹⁷⁴ Hicri 60 yılında doğmuş,¹⁷⁵ 148 yılında vefat etmiştir.¹⁷⁶

İmam Buhârî onun Enes b. Mâlik'i gördüğünü söylemiştir.¹⁷⁷ Ali b. Medinî, Enes'i gördüğünü ama ondan hadis işitmediğini bildirmiştir.¹⁷⁸ Enes b. Mâlik'ten hadis işitip işitmediği tartışmalı olsa bile ondan hadis rivâyet ettiği bilinmektedir.¹⁷⁹ İmam Zehebî, sâlih bir isnad ile aktardığı bir rivâyette A'meş, Enes b. Mâlik'i gördüğünü Enes'in kendi evinde onlara namaz kıldırdıktan sonra onlara bazı hadisleri rivâyet ettiğini dile getirmiştir.¹⁸⁰ Alâî onun tedlîs yapmakla meşhur olduğunu çokça tedlîs yaptığını aktarmıştır.¹⁸¹ el-Kerâbîsî (öl. 248/862), Nesâî ve Dârekutnî onu tedlîs yapmakla vasıflandırmışlardır.¹⁸² Zehebî, A'meş'in hadis ilmindeki imamlığına rağmen tedlîs yaptığını söylemiştir.¹⁸³

حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْأَحْوَصِ، وَأَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنِ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: الْإِمَامُ ضَامِنٌ، وَالْمُؤَدِّنُ مُؤْتَمَنٌ، اللَّهُمَّ أَرْشِدِ الْأَئِمَّةَ، وَاعْفِرْ لِلْمُؤَدِّينَ.

¹⁷³ Zehebî, *Siyer*, 6/227-228.

¹⁷⁴ Zehebî, *Siyer*, 6/248.

¹⁷⁵ Buhârî, *et-Târihü'l-kebîr*, 4/37.

¹⁷⁶ Buhârî, *et-Târihü'l-kebîr*, 4/38.

¹⁷⁷ Buhârî, *et-Târihü'l-kebîr*, 4/37.

¹⁷⁸ Alâî, *Câmi'ü't-tahsîl*, 188.

¹⁷⁹ Alâî, *Câmi'ü't-tahsîl*, 188.

¹⁸⁰ Zehebî, *Siyer*, 6/239.

¹⁸¹ Alâî, *Câmi'ü't-tahsîl*, 188.

¹⁸² İbn Hacer, *Ta'rîfu ehli't-takdîs*, 33.

¹⁸³ Zehebî, *Siyer*, 6/227.

Sünen-i Tirmizî'de geçen bu rivâyette tedlîs yaptığı söylenmiştir.¹⁸⁴ Beyhakî onun bu hadisi kesinlikle Ebî Sâlih'ten işitmediğini vurgulamıştır.¹⁸⁵

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُضَيْلٍ، حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، عَنْ رَجُلٍ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " الْإِمَامُ ضَامِنٌ، وَالْمُؤَدِّنُ مُؤْتَمَنٌ، اللَّهُمَّ أَرْشِدِ الْأَيُّمَةَ، وَاعْفِرْ لِلْمُؤَدِّنِينَ "¹⁸⁶

A'meş, Müsned'de geçen bu rivayette ise Ebî Sâlih ile arasında bir vasıta olduğunu "عن رجل" diyerek isim vermeksizin belirtmiştir. İsim zikretmemesi zayıf bir râviden hadisi aldığı ihtimalini akıllara getirmektedir. Hadis alimleri onu ikinci mertbe müdellis râviler arasında saymayı uygun görmüşlerdir.¹⁸⁷ Dolayısıyla A'meş'in yaptığı tedlîs hadisin sıhhatine zarar veren bir tedlîs olarak görülmemiştir.¹⁸⁸ Yukarıda verilen örnekte zayıf râvilerden tedlîs yapmış olduğu farz edilse bile bu tür rivâyetlerinin oranı az olduğundan ikinci mertbeye dahil edilmesi daha isabetlidir.

Alâî, A'meş'in el-Hasen b. Umare gibi zayıf râvilerden tedlîs yaptığını aktarıp sadece sika râvilerden tedlîs yaptığı iddiasının doğru olmadığını söylemiştir.¹⁸⁹ Buna karşın kitabının ilerleyen sayfalarında hadis ilmindeki konumu ve bu türden tedlîsinin az olduğunu gerekçe göstererek onu ikinci mertbeye eklemeyi uygun görmüştür.¹⁹⁰ İbn Hacer de ona uyararak A'meş'i ikinci mertbe râvileri arasına eklemiştir.

A'meş, *Sahîh-ayn*'da en çok rivâyeti bulunan râviler arasındadır. *Sahîh-i Buhârî*'de 379 rivâyeti bulunmaktadır. Bunlardan 252 tanesi mu'an'an vb. rivâyetlerdir. *Sahîh-i Buhârî*'deki mu'an'an rivâyetlerinin oranı %66,49'dur. *Sahîh-i Müslim*'de ise 504 rivâyeti bulunmaktadır. Bunlardan 481 tanesi mu'an'an vb. rivâyetlerden oluşmaktadır. Bu sayı oransal olarak %95,43'e tekabül etmektedir.

¹⁸⁴ Alâî, *Câmi 'ü't-tahsîl*, 189.

¹⁸⁵ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata (Beyrut: Darü'l kütübî'l ilmiyye, 1424), 1/632.

¹⁸⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 12/89.

¹⁸⁷ İbn Hacer, *Ta'rifü ehli't-takdîs*, 33.

¹⁸⁸ Alâî, *Câmi 'ü't-tahsîl*, 113.

¹⁸⁹ Alâî, *Câmi 'ü't-tahsîl*, 103.

¹⁹⁰ Alâî, *Câmi 'ü't-tahsîl*, 113.

Sahîh-i Buhârî ile *Sahîh-i Müslim* arasında mu'an'an rivâyetlerin oranında bariz bir farkın olduğu görülmektedir. İmam Müslim, A'meş'in hem daha çok rivâyetine kitabında yer vermiş hem de onun mu'an'an rivâyetlerine daha çok güvene dayalı bir yaklaşım sergilemiştir. Daha önce incelediğimiz râvilerin aksine A'meş'in rivâyetlerine karşı Buhârî ve Müslim'in farklı tutum içerisinde oldukları ortadadır. Bunun sebebi iki imamın farklı içtihadlarının olmasıdır. Bir râviyi bir alim müdellis olarak görürken başka bir alim onun mu'an'an rivâyetlerine farklı gerekçelerle güven duyabilmektedir. Burada da benzer bir durum yaşanmıştır.

1. Örnek: (*Sahîh-i Buhârî*)

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الزُّبَيْرِ الْحَمِيدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، عَنْ سَالِمِ بْنِ أَبِي الْجَعْدِ، عَنْ كُرَيْبٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ مَيْمُونَةَ: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اغْتَسَلَ مِنَ الْجَنَابَةِ، فَغَسَلَ فَرْجَهُ بِيَدِهِ، ثُمَّ دَلَكَ بِهَا الْحَائِطَ، ثُمَّ غَسَلَهَا، ثُمَّ تَوَضَّأَ وَضُوءَهُ لِلصَّلَاةِ فَلَمَّا فَرَغَ مِنْ غُسْلِهِ غَسَلَ رِجْلَيْهِ.¹⁹¹

Bu hadisi A'meş'ten mu'an'an olarak rivâyet eden İmam Buhârî bir önceki rivâyeti¹⁹² A'meş'ten sonrasını aynı isnadla tahdis sigasıyla tahric etmiştir.

2. Örnek: (*Sahîh-i Müslim*)

حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، وَزُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ، وَمُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ وَاللَّفْظُ لِأَبِي بَكْرٍ، قَالُوا: حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ سَعْدِ بْنِ عُبَيْدَةَ، عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَلِيٍّ، قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا لَكَ تَنَوَّقُ فِي فُرَيْشٍ وَتَدْعُنَا؟ فَقَالَ: وَعِنْدَكُمْ شَيْءٌ؟ قُلْتُ: نَعَمْ، بِنْتُ حَمْزَةَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّهَا لَا تَحِلُّ لِي، إِنَّهَا ابْنَةُ أَخِي مِنَ الرِّضَاعَةِ.¹⁹³

A'meş bu rivâyeti Sa'd b. Ubeyde'den mu'an'an olarak rivâyet etmiştir. A'meş'in *Sahîh-i Müslim*'deki rivâyetlerinin büyük çoğunluğu bu türden rivâyetlerdir. Tahdis sigasıyla gelen rivâyetlerinin sayısı oldukça azdır.

¹⁹¹ Buhârî, "Gusl", 8.

¹⁹² Buhârî, "Gusl", 7.

¹⁹³ Müslim, "Ridâ", 11.

2. Süfyân b. Saîd b. Mesrûk es-Sevrî (öl. 161/778): Hicri 97 yılında doğmuştur.¹⁹⁴ Ebû İshâk es-Sebiî, Amr b. Mürre, Â'meş, Eyyûb es-Sahtiyânî, Amr b. Dinar, Yunus b. Ubeyd gibi önde gelen birçok muhaddisten hadis almıştır.¹⁹⁵ Ondan da Malik b. Enes, Abdullah b. el-Mübarek, Süfyân b. Uyeyne, Abdurrahman b. Mehdî, Yahyâ b. Sa'id el-Kattan, Abdullah b. Vehb ve Veki' gibi dönemin ilmî otoriteleri hadis nakletmiştir.¹⁹⁶

Süfyân es-Sevrî, henüz genç yaşlardayken ilmi birikimiyle ün salmıştır.¹⁹⁷ İlerleyen zamanlarda ise hadis ilminin otoritelerinden biri olmuştur. Şu'be ve Yahyâ b. Mâ'in kendisi için "Emirü'l-Mü'minin fi'l-Hadis" lakabını uygun görmüşlerdir.¹⁹⁸

Sahîh-i Buhârî'de Süfyân es-Sevrî'den 349 hadis tahrir edilmiştir. Bu hadislerden 280 tanesi mu'an'an vb. sema' bildirmeyen yöntemlerle gelmiştir. *Sahîh-i Müslim*'de ise ondan nakledilen hadislerin sayısı 261'dir. Mu'an'an vb. rivâyetlerin sayısı ise 240'tır. İbrâhîm en-Nehaî'nin rivâyetlerinde olduğu gibi Süfyân es-Sevrî'nin de hadisleri büyük oranda mu'an'an rivâyetlerden oluşmaktadır. Üstelik Süfyân es-Sevrî, rivâyet lafızlarının biraz daha yaygınlık kazandığı bir dönemde yaşamasına rağmen çok az hadisi sema' lafızlarıyla rivâyet etmiştir. Süfyân es-Sevrî'nin *Sahîhayn*'de bulunan rivâyetlerine örnekler:

1. Örnek: (*Sahîh-i Buhârî*)

حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ بْنُ عُقْبَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَرْثَةَ، عَنْ مَسْرُوقٍ،
عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: أَرْبَعٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ كَانَ مُنَافِقًا خَالِصًا، وَمَنْ
كَانَتْ فِيهِ خَصْلَةٌ مِنْهُنَّ، كَانَ فِيهِ خَصْلَةٌ مِنَ التَّفَاقِ حَتَّى يَدْعَهَا: إِذَا أُوْتِمِنَ خَانَ، وَإِذَا حَدَّثَ كَذَبَ،
وَإِذَا عَاهَدَ غَدَرَ، وَإِذَا خَاصَمَ فَجَرَ. تَابَعَهُ شُعْبَةُ، عَنِ الْأَعْمَشِ.¹⁹⁹

¹⁹⁴ Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, 10/224.

¹⁹⁵ Hatîb el-Bağdadî, *Tarihu Bağdad*, 10/219.

¹⁹⁶ Hatîb el-Bağdadî, *Tarihu Bağdad*, 10/219; Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, 10/225.

¹⁹⁷ Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, 10/225.

¹⁹⁸ Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, 10/226.

¹⁹⁹ Buhârî, "İman", 16.

Hadisin başında Süfyân, A'meş'ten mu'an'an olarak hadisi nakletmiştir. İmam Buhârî bu hadisin sonunda (تَابَعَهُ شُعْبَةُ، عَنِ الْأَعْمَشِ) diyerek Süfyân'ın mu'an'an rivâyetinin Şu'be tarikiyle de geldiğini belirtmiştir. Böylece hadis ikinci bir senet ile desteklenerek sıhhati artırılmıştır. Şu'be, tedlîse karşı sert tutumuyla bilinen bir râvi olmasına rağmen İmam Buhârî onun mu'an'an rivâyetini değil de müdellis râviler arasında ismi geçen Süfyân es-Sevrî'nin mu'an'an rivâyetini asıl rivâyeti olarak kitabında tahrir etmiştir.

2. Örnek: (Sahîh-i Buhârî)

حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَبَّاسٍ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ قَالَ: خَرَجْتُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ فِطْرِ أَوْ أَضْحَى فَصَلَّى ثُمَّ خَطَبَ، ثُمَّ أَتَى النِّسَاءَ فَوَعظَهُنَّ وَذَكَرَهُنَّ، وَأَمَرَهُنَّ بِالصَّدَقَةِ²⁰⁰.

Birinci örnekte İmam Buhârî'nin Süfyân'ın mu'an'an rivâyetini farklı bir isnad ile desteklediği görülmüştü. Bu tutum Süfyân'ın mu'an'an rivâyetlerine olan güvensizliğin göstergesi değildir. İmam Buhârî farklı isnadları zikrederek o hadise olan güveni pekiştirmeyi amaçlamıştır. Bu durum, Hz. Ömer'in bir sahabiden işittiği bir hadis için farklı bir sahabiyi şahit olarak getirmesine istemesine benzetilebilir.²⁰¹ Eğer bunun sebebi güvensizlik olsaydı Süfyân'dan nakledilen diğer 280 mu'an'an rivâyette de aynı tutumu sergilemesi beklenirdi. Fakat ikinci örneğe bakıldığında hadisi farklı bir isnad ile destekleme ihtiyacı hissetmediği görülmektedir.

3. Örnek: (Sahîh-i Müslim)

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى. حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ. حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنِ الْأَعْمَشِ وَمَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ سَلْمَانَ؛ قَالَ: قَالَ لَنَا الْمُشْرِكُونَ: إِنِّي أَرَى صَاحِبَكُمْ يُعَلِّمُكُمْ. حَتَّى يُعَلِّمَكُمْ الْخِرَاءَةَ. فَقَالَ: أَجَلٌ. إِنَّهُ نَهَانَا أَنْ يَسْتَنْجِي أَحَدُنَا بِيَمِينِهِ. أَوْ يَسْتَقْبِلَ الْقِبْلَةَ. وَنَهَى عَنِ الرَّوْثِ وَالْعِظَامِ. وَقَالَ "لَا يَسْتَنْجِي أَحَدُكُمْ بِدُونِ ثَلَاثَةِ أَحْجَارٍ"²⁰²

²⁰⁰ Buhârî, "İdeyn", 21.

²⁰¹ Buhârî, "İsti'zân", 13.

²⁰² Müslim, "Taharet", 57.

Sahîh-i Müslim'de geçen bu rivâyeti Süfyân hem Â'meş hem de Mansûr'dan mu'an'an olarak nakletmiştir. Bu iki râvi de Süfyân'ın kendilerinden çok sayıda hadis aldığı hocaları arasındadır.

3. Süfyân b. Uyeyne (öl. 198/814): “Meşhur imam ve kendi zamanında hicazın fakihi olan Süfyan b. Uyeyne el-Hilalî de tedlîs yapardı. Fakat o, sadece sika olan râvilerden tedlîs yapardı. İbn Hibbân (öl. 354/965), onun bu şekilde tedlîs yapan (sadece sika râvilerden) yegâne kişi olduğunu iddia etmiştir. Nesâî (öl. 303/915) ve başkaları da onu tedlîs yapmakla vasfetmiştir.”²⁰³

Hicri 107 yılında Kûfe'de doğmuştur.²⁰⁴ Zamanının meşhur hafızları arasındaydı. Küçük yaştan itibaren ilim talebine başlamıştır.²⁰⁵ Hadis talebeleri âli isnad elde etmek için farklı beldelerden ilim yolculukları yapıp onun derslerine katılmışlardır.²⁰⁶ Amr b. Dînâr, el-Esved b. Kâys (öl. 75/694), İbn Şihâb, Zeyd b. Eslem (öl. 136/754), Eyyûb es-Sahtiyânî, Hişâm b. Urve, Yahyâ b. Sa'id el-Ensârî, Humeyd et-Tâvîl (öl. 143/760), A'meş, Süfyân es-Sevrî ve daha birçok muhaddisten hadis dinlemiştir.²⁰⁷

Ondan; Hammâd b. Zeyd (öl. 179/795), Yahyâ el-Kattân, Abdurrahman b. Mehdî, Abdullah b. Mübarek, İmam Şafîî, Abdürrezzâk es-San'anî (öl. 211/826-27), el-Humeydî (öl. 219/834), Yahyâ b. Mâ'in, İbnü'l Medinî, Sa'id b. Mansur (öl. 227/842), İshâk b. Rahûye, Ahmed b. Hanbel, İbn Ebî Şeybe (öl. 235/849) ve başka alimler hadis nakletmiştir.²⁰⁸ Hocaları ve öğrencileri göz önünde bulundurulduğunda nesiller arasında adeta köprü vazifesi gördüğü ortaya çıkacaktır. İkinci merteye râviler arasında *Sahîhayn*'da en çok rivâyeti bulunan râvi İbn Uyeyne'dir.

²⁰³ İbn Hacer, *Ta'rifü ehli't-takdîs*, 32.

²⁰⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990), 6/41; Zehebî, *Siyer*, 8/455.

²⁰⁵ Zehebî, *Siyer*, 8/455.

²⁰⁶ Zehebî, *Siyer*, 8/455.

²⁰⁷ Hatîb el-Bağdadî, *Târîhu Bağdad ve zuyuluhu*, 9/174; Zehebî, *Siyer*, 8/455.

²⁰⁸ Hatîb el-Bağdadî, *Târîhu Bağdad ve zuyuluhu*, 9/174; Zehebî, *Siyer*, 8/456.

İbn Uyeyne'nin (*Sahîhayn* dışında) tedlîs yaptığı bir rivâyeti birinci bölümde aktarmıştık. Burada tekrar o rivâyeti nakletmekte fayda vardır: Ali b. Haşrem şöyle anlatır; "Süfyan b. Uyeyne'nin meclisindeydik. 'Zühri dedi ki' diye söze başladı. Size Zühri mi tahdis etti diye soruldu biraz sustuktan sonra tekrar 'Zühri dedi' diyerek devam etti. Kendisine bunu Zühri'den mi işittin diye sorulması üzerine; 'Hayır! Bunu Zühri'den işitmedim hatta Zühri'den işitenden de işitmedim. Bize Abdürrezzâk tahdis etti, o da Ma'mer'den, o da Zühri'den.' dedi."²⁰⁹

Görüldüğü gibi İbn Uyeyne tedlîs yaparak senetten iki râviyi düşürmüştür. Bu iki râvi de sika kabul edilmekle beraber rivâyet ilminin önde gelen simalarındandır. Hâkim (öl. 405/1014); Dârekutnî'ye, İbn Uyeyne'nin tedlîs yaptığı rivâyetleri sorunca "İbn Uyeyne sadece sika râvilerden tedlîs yapar."²¹⁰ cevabını almıştır.

Süfyan b. Uyeyne'den *Sahîh-i Buhârî*'de 423 hadis nakledilmiştir. 234 rivâyette tahdis vb. sigaları kullanmamıştır. 189 rivâyette hocasından vasıta olmaksızın aldığı bildirilen rivâyet lafızlarını kullanmıştır. Aşağıda verilen rivâyetlerde de görüldüğü gibi Süfyan b. Uyeyne'den gelen rivâyetler hem tahdis sigası ile hem de 'an'ane ile nakledilmiştir. İmam Buhârî iki tür rivâyeti de kendi şartlarına uygun görüp *Sahîh*'inde tahrir etmiştir.

1. Örnek: (*Sahîh-i Buhârî*)

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، قَالَ حَدَّثَنَا الزُّهْرِيُّ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ عَائِشَةَ،
عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: كُلُّ شَرَابٍ أَشْكِرَ فَهُوَ حَرَامٌ.²¹¹

²⁰⁹ Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Medhal ilâ kitâbi 'l-iklil*, 45-46; İbnü's-Salâh, *Ulumu 'l-hadis*, 74.

²¹⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket*, 1/625.

²¹¹ Buhârî, "Vudu'" 74.

2. Örnek: (Sahîh-i Buhârî)

حدثنا علي، حدثنا سفيان، عن الزهري، عن سعيد، عن أبي هريرة رضي الله عنه، عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: لَا تُشَدُّ الرَّحَالُ إِلَّا إِلَى ثَلَاثَةِ مَسَاجِدَ: الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ، وَمَسْجِدِ الرَّسُولِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَمَسْجِدِ الْأَقْصَى.²¹²

Zühri'den nakledilen iki rivâyetten biri "حدثنا" diğeri ise "عن" ile nakledilmiştir. İmam Buhârî bunlar arasında bir fark gözetmemiştir.

Sahîh-i Müslim'de ise 503 rivâyeti bulunan İbn Uyeyne bu rivâyetlerden 417 tanesini "قال" veya "عن" gibi ihtimalli lafızlar kullanarak rivâyet etmiştir. İmam Müslim, İmam Buhârî'ye nazaran İbn Uyeyne'nin mu'an'an rivâyetlerine eserinde daha çok yer verdiği görülmektedir. Bu kadar çok sayıda mu'an'an rivâyete yer vermesi tedlîs hususunda İbn Uyeyne'ye olan güveninin bir göstergesidir. Bu rivâyetlerin büyük bir bölümünü Zühri'den nakletmiştir. Bazen Zühri yoluyla gelen hadisleri "عن الزهري" diyerek naklederken bazen de Zühri ile arasında başka bir râvinin de ismini zikretmiştir.

3. Örnek: (Sahîh-i Müslim)

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبَّادٍ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَمْرٍو، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، أَخْبَرْتَنِي حَفْصَةُ: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، كَانَ إِذَا أَضَاءَ لَهُ الْفَجْرُ، صَلَّى رُكْعَتَيْنِ.²¹³

Sika râvileri senetten düşürme suretiyle Zühri'den tedlîs yaptığı tespit edilen İbn Uyeyne'nin hadislerinin çoğunu Zühri'den almış olmasına rağmen yukarıdaki rivâyette aradaki vasıtayı zikrettiği görülmektedir. Kendisi Zühri'nin önde gelen talebelerinden olmasına karşın ondan bizzat almadığı rivâyetleri yine Zühri'nin ashabından önde gelen sika râviler vasıtasıyla almıştır. Amr b. Dînâr'ı senetten düşürmeyip sika râvilerden olan Abdurrezzâk'ı düşürmesi, yaş itibarıyla Abdurrezzâk'ın kendisinden küçük olmasıyla ilişkilendirilebilir. Amr b. Dînâr ise yaş

²¹² Buhârî, "Fâdlu's-salât" 1.

²¹³ Müslim, "Salâtu'l-musafirîn" 14.

itibariyle İbn Uyeyne'den büyüktür. İbn Uyeyne onun öğrencileri arasındadır. Amr b. Dînâr kendisinden en çok hadis dinlediği hocalarından biridir.²¹⁴

Değerlendirme

İbn Hacer bu mertebede büyük hadis imamlarından şu râvileri de zikretmiştir; İbrâhîm b. Yezîd b. Esved en-Nehâf (öl. 96/714), Hasan-ı Basrî (öl. 110/728), Saîd b. Ebî Arûbe (öl. 156/773), Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (öl. 204/819), Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî (öl. 211/826-27) ve Yahyâ b. Ebî Kesîr (öl. 129/747).

İkinci mertebede adı geçen bu râvilerin *Sahîhayn*'da binlerce rivâyeti vardır. Bunların büyük bir kısmı mu'an'an olarak nakledilmiştir. İmam Buhârî ikinci mertebede bulunan 19 râviden hadis almışken İmam Müslim 26 râvinin hadislerini kitabında tahrir etmiştir.

Yukarıda detaylıca kendilerinden bahsedilen A'meş, Süfyân es-Sevrî ve Süfyân b. Uyeyne'nin rivâyetleri bile tek başına düşünüldüğünde bu mertebede bulunan râvilerin hadis ilmindeki konumları fark edilecektir. Müdellis râvilerin değerlendirildiği beş mertebe içerisinde *Sahîhayn*'da rivayet sayısı en çok olan mertebe ikinci mertbedir. *Sahîhayn*'da bulunan ikinci mertebe râvilerinin toplam rivâyetlerinin sayısı 5199'dur Bunlardan 3688 tanesi mu'an'an rivayetlerdir. İkinci mertebede bulunan râvilerin *Sahîhayn*'daki rivâyetleri aşağıdaki tabloda listelenmiştir.

²¹⁴ Zehebî, *Siyer*, 8/455.

Tablo 2. İkinci mertebe müdellîs râvilerin *Sahîhayn*'daki rivâyetleri

Sıra	Râvinin Adı	<i>Sahîh-i Buhârî</i> 'de toplam rivâyet sayısı	<i>Sahîh-i Buhârî</i> 'de mu'an'an ile nakledilen rivâyetlerinin sayısı	<i>Sahîh-i Müslim</i> 'de toplam rivâyet sayısı	<i>Sahîh-i Müslim</i> 'de mu'an'an ile nakledilen rivâyetlerinin sayısı
1.	İbrâhîm en-Nehâî	149	140	157	149
2.	İsmail b. Ebî Hâlid	101	59	69	53
3.	Beşîr b. el-Muhacir	0	0	1	0
4.	Cübeyr b. Nüfeyr	0	0	27	21
5.	el-Hasen el-Basrî	42	26	39	33
6.	el-Hakem b. Uteybe	54	44	62	49
7.	Hammâd b. Usâme	174	124	248	187
8.	Hammâd b. Ebî Süleyman	0	0	1	1
9.	Hâlid b. Me'dân	5	4	2	0
10.	Zekeriyyâ b. Ebî Zâide	22	18	42	37
11.	Sâlim b. Ebî'l-Ca'd	36	31	41	37
12.	Sa'id b. Abdilazîz	0	0	8	8
13.	Sa'id b. Ebî Arûbe	54	46	89	85
14.	Süfyân es-Sevrî	349	280	261	240
15.	Süfyân b. Uyeyne	423	234	503	417
16.	Ebû Dâvûd et-Tayâlisî	1	0	44	8
17.	Süleyman b. Tarhân	62	34	95	64
18.	el-A'meş	379	252	504	481
19.	Şerîk b. Abdillâh	0	0	7	7
20.	Abdurrezzâk b. Hemmâm	113	27	406	43
21.	İkrime b. Hâlid	4	2	2	1
22.	Muhammed b. Hâzim	32	16	261	225
23.	Yahyâ b. Ebî Kesîr	131	104	135	57
24.	Yûnus b. Ubeyd	21	21	23	23
25.	Yûnus b. Abdila'lâ	0	0	19	0
26.	Yûnus b. Ebî İshâk	0	0	1	0
	Toplam (26 râvi)	2.152 (19 râvi)	1.462	3.047 (26 râvi)	2.226

2.3.3. Üçüncü Mertebe

Senetten zayıf râvileri de düşürmek suretiyle tedlîs yapan râviler bu mertebede yer almaktadır.²¹⁵ İbn Hacer bu mertebeyi tanıtırken şu ifadeleri kullanmıştır: “Çokça

²¹⁵ Alâî, *Câmi 'ü't-tahsîl*, 113.

tedlîs yapan râvilerden oluşur. Hadis imamları bu mertebede bulunan râvilerin ancak sema'mı açıkladıkları rivâyetlerinin delil olacağını kabul etmişlerdir."²¹⁶

İbn Hacer bu mertebede 50 râvinin ismini zikretmiştir. Bu râvilerden 26 tanesinin *Sahîhayn*'da rivâyetleri vardır. Dördüncü mertebeden bahsederken 'sema' belirtmedikleri rivâyetlerin kabul edilmeyeceğine dair ittifak edilen râviler' ifadesini kullanmıştır.²¹⁷ Bu ifade üçüncü mertebedeki râvilerin 'an'ane vb. lafızlarla nakledilen rivâyetlerinin kabul edilmeyeceğine dair ittifak olmadığı şeklinde yorumlanabilir. Aksi halde üçüncü ve dördüncü mertebeye arasında bir fark kalmayacaktır.

Bir muhaddis bu mertebedeki râvilerin mu'an'an rivâyetlerini reddederken başka biri bunları kabul edebilir. Örneğin Alâî'nin ikinci mertebede adını zikrettiği bazı râvileri²¹⁸ İbn Hacer üçüncü mertebeye müdellis râvilere dahil etmiştir.²¹⁹ Nitekim Buhârî ve Müslim üçüncü mertebeden olan râvilerin bu türden binlerce rivâyetine *Sahîh*'lerinde yer vermişlerdir. Bu mertebedeki râviler ilk iki mertebeye göre daha çok tenkide uğramışlardır. En çok araştırmaya ve dikkate ihtiyaç duyan mertebenin bu olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü bu mertebede zikredilen râvilerin sayısı hem daha çok hem de 'an'ane ile yaptıkları rivâyetlerin sayısı daha fazladır. Asıl tartışma konusu olan râviler de bu mertebedeki râvilerdir. İbn Hacer'in üçüncü mertebede adını zikrettiği bazı râvilerin Alâî tarafından ikinci mertebede zikredildiği görülmektedir. Bu durum, üçüncü mertebedeki râvilerin mu'an'an vb. rivâyetlerinin terkine dair bir ittifakın bulunmadığı sonucuna götürmektedir.

Sahîh-i Buhârî'de en fazla rivâyeti olan râvi İbn Şihâb ez-Zührî (öl. 124/742), üçüncü mertebede bulunan müdellislerden kabul edilmiştir. İbn Şihâb'ın *Sahîh-i Buhârî*'deki rivâyetlerinin sayısı Ebû Hureyre'nin (öl. 58/678) rivâyetlerinden bile

²¹⁶ İbn Hacer, *Ta'rifü ehli't-takdîs*, 13.

²¹⁷ İbn Hacer, *Ta'rifü ehli't-takdîs*, 14.

²¹⁸ Alâî, *Câmi'ü't-tahsîl*, 113.

²¹⁹ İbn Hacer, *Ta'rifü ehli't-takdîs*, 45.

daha fazladır. Sadece İbn Şihâb'ın yüzlerce mu'an'an rivâyetini düşünüldüğünde bile bu mertebede bulunan râvileri incelemenin ne kadar önem arz ettiğini görülecektir.

İbn Hacer'in: "Hadis imamları bu mertebede bulunan râvilerin ancak sema'ını açıkladıkları rivâyetlerinin delil olacağını kabul etmişlerdir." ²²⁰ sözü, bu rivâyetlerin araştırılmasını daha elzem kılmaktadır. İlk etapta İbn Hacer'in bu ifadelerine aykırı yüzlerce rivâyetin olduğu görülecektir. Çalışmamızda bu rivâyetlerin farklı yerlerde sema' yoluyla alınıp alınmadığı tespit edilecektir. Üçüncü mertebede isimleri zikrolunup *Sahîhayn*'da en çok rivâyeti bulunan râviler şunlardır:

Buhârî ve Müslim'in üçüncü mertebede bulunan müdellis râvilerin mu'an'an rivâyetlerine yaklaşımlarını anlayabilmek için mu'an'an rivâyetlerin sema' yoluyla hangi hadis kitaplarında bulunduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Örneğin, İbn Cüreyc'in *Sahîh-i Buhârî*'deki mu'an'an rivâyetleri incelenirken öncelikle *Sahîh-i Buhârî*'de farklı bir yerde tahdis sigasıyla rivâyet edilmişse tahdis sigasıyla gelen rivâyet belirtilecektir. *Sahîh-i Buhârî*'de tahdis sigasıyla rivâyet edilmemişse ikinci aşamada *Sahîh-i Müslim*'de tahdis sigasıyla gelen rivâyetler sıralanacaktır. Böylece *Sahîhayn*'ın birbirlerini tamamlayan rolleri ön plana çıkacak ve tahdis sigasıyla nakledilen rivâyet *Sahîh-i Müslim* gibi güvenilir bir kaynaktan bulunduğu için hadisin sıhhatine olan güven artacaktır. Üçüncü aşamada ise *Sahîhayn* dışında farklı eserlerde tahdis sigasıyla gelen rivâyetler toplanacaktır. Sonrasında sema' yoluyla alındığı tespit edilemeyen rivâyetler değerlendirilecektir. *Sahîh-i Müslim*'de de aynı yöntem uygulanacaktır.

Birinci ve ikinci mertebeye râvilerinden bahsedilirken bu tür tablolara ihtiyaç duyulmamıştır. Çünkü hatırlanacağı üzere ilk iki mertebeye râvilerinin mu'an'an rivâyetleri tedlîs açısından problem teşkil etmemektedir. Ayrıca ilk iki mertebede bulunan râvilerin rivâyetleri genellikle mu'an'an rivâyetlerden oluşmaktadır.

²²⁰ İbn Hacer, *Ta'rifü ehli't-takdîs*, 13.

1. Katâde b. Di'ame (öl. 117/735): Basra'nın en büyük alimlerinden biridir. Âmâ olmasına rağmen keskin hafızası sayesinde hadis ve tefsir imamlarından sayılmıştır.²²¹ Enes b. Mâlik, Ebû Tufeyl, Şa'bî, Saîd b. el-Müseyyeb, Ebü'l-Âliye ve daha birçok alimden hadis almıştır.²²² Saîd b. Ebî Arûbe, Ma'mer, Şu'be, Evzâî, Hammâd b. Seleme ve çok sayıda muhaddis ondan hadis dinlemiştir.²²³ Kuvvetli hafızası insanlar arasında darb-ı mesel olarak anlatılırdı.²²⁴ Katâde, hicri 117 yılında vefat etmiştir.²²⁵ İmam Zehebî, sema' belirttiği zaman rivâyetlerinin kabul edileceğine dair icmanın olduğunu fakat bunun yanında müdellis olmakla bilindiğini dile getirmiştir.²²⁶ İbn Hacer onun hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır: "Enes b. Mâlik'in ashabındandır. Kendi zamanının hafızıydı. Tedlîs yapmakla meşhurdur. Nesâî ve başkaları onu müdellis olmakla itham etmişlerdir."²²⁷ Tedlîse karşı sert tutumuyla bilinen Şu'be, kimi zaman ondan hadis alırken sema' belirmediği yerlerde onu durdurur işitip işitmediğini sorardı.²²⁸ Bazı rivâyetlerinde ise hadisi kimden aldığını söylemezdi, bunun üzerine Şu'be hadisi kimden aldığını sorardı.²²⁹ Şu'be'nin Katâde'yi isnad için durdurduğum zaman öfkelenirdi²³⁰ ifadesi Şu'be'nin bu davranışını çok kez tekrarladığını göstermektedir. Bundan dolayı Katâde'nin mu'an'an rivâyetlerini Şu'be rivâyet etmişse tahdis sigasıyla geldiği tespit edilmemiş olursa dahi bu rivâyetlere güven duyulmaktadır. Nitekim *Sahîhayn*'da tahrir edilen mu'an'an rivâyetleri arasında sema'nı tespit edemediğimiz rivâyetlerin çoğunluğu Şu'be aracılığıyla müelliflere ulaşmıştır.²³¹

²²¹ Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, 3/301.

²²² İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, 7/171; Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, 3/302; Zehebî, *Siyer*, 5/270.

²²³ Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, 3/302.

²²⁴ Zehebî, *Siyer*, 5/270.

²²⁵ Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, 3/302.

²²⁶ Zehebî, *Siyer*, 5/271.

²²⁷ İbn Hacer, *Ta'rîfu ehli't-takdîs*, 43.

²²⁸ Bkz. Müslim, "Kitabu's-Sâlat", 51.

²²⁹ Zehebî, *Siyer*, 5/273.

²³⁰ Zehebî, *Siyer*, 5/273.

²³¹ Örn. Buhârî, "Ezan", 74; "Savm", 38; Müslim, "Sâlat", 131; "Musâkât", 24.

Katâde b. Di'ame'nin *Sahîh-i Buhârî*'de bulunan rivâyetleri:

Tablo 3. Katâde'nin *Sahîh-i Buhârî*'de mu'an'an olarak zikrolunan ancak farklı bir yerde tahdis veya benzeri sigalarla tahric edilen rivâyetleri tablosu

Sıra no	Mu'an'an rivâyet numarası (Buhârî)	Tahdis vb. sigalarla gelen rivâyet numarası (Buhârî)
1.	65	2938
2.	81	6808
3.	531	412
4.	532	413
5.	575	575
6.	576	576
7.	710	709
8.	742	6644
9.	822	413
10.	1031	3565
11.	1214	413
12.	1317	3878
13.	1495	1495
14.	1593	1593
15.	1921	1921
16.	1986	1986
17.	2079	2082
18.	2108	2082
19.	2110	2082
20.	2114	2082
21.	2320	2320
22.	2413	6884
23.	2440	2440
24.	2441	4685
25.	2492	2526
26.	2504	2526
27.	2527	2526
28.	2528	6664
29.	2746	6684
30.	2857	2627
31.	2867	2862
32.	2920	2921
33.	2922	2921
34.	2968	2927
35.	3064	3064
36.	3393	3207
37.	3413	3395
38.	3430	3207
39.	3478	3478
40.	3562	6102
41.	3686	3675
42.	3805	465
43.	3810	5003

44.	3887	3207
45.	4068	4562
46.	4630	3395
47.	4685	4685
48.	4842	4841
49.	4867	3637
50.	4868	3637
51.	5046	5045
52.	5059	5020
53.	5100	5100
54.	5231	6808
55.	5269	6664
56.	5386	5385
57.	5415	5385
58.	5427	5020
59.	5558	5564
60.	5565	5564
61.	5577	6808
62.	5600	5600
63.	5686	5727
64.	5756	5776
65.	5813	5812
66.	5839	2919
67.	5864	5864
68.	5872	2938
69.	5875	2938
70.	5904	5903
71.	5906	5905
72.	6012	2320
73.	6070	4685
74.	6119	6102
75.	6167	6167
76.	6212	2627
77.	6267	5967
78.	6344	6336
79.	6362	7091
80.	6378	6334
81.	6450	5385
82.	6481	6481
83.	6535	2440
84.	6538	6538
85.	6581	6581
86.	6876	6884
87.	6885	6884
88.	7089	7090
89.	7131	7408
90.	7134	7408
91.	7162	2938
92.	7399	5564
93.	7440	7440
94.	7450	7450

95.	7473	7408
96.	7508	3478
97.	7514	7514
98.	7516	4476
99.	7539	3395
100.	7553	7554
Toplam 100 rivâyet		

Katâde, *Sahîh-i Buhârî*'de en çok rivâyeti bulunan râvilerden biridir. Onun, *Sahîh-i Buhârî*'deki rivâyetlerinin sayısı 283'tür. Tedlîs ile meşhur olması²³² onun rivâyetlerini incelemeye değer kılmaktadır. Katâde tedlîs yapması ile bilinmesine rağmen *Sahîh-i Buhârî*'de çok sayıda mu'an'an rivâyeti bulunmaktadır. Katâde'nin *Sahîh-i Buhârî*'de bulunan rivâyetlerinden 182 tanesi mu'an'an rivâyetlerden oluşmaktadır. Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere bu mu'an'an rivâyetlerin çoğunluğu *Sahîh*'in farklı yerlerinde tahdis sigasıyla tahrir edilmiştir. Bu durum İmam Buhârî'nin Katâde'nin rivâyetlerini eserine alırken özenle seçtiğini göstermektedir.

İmam Buhârî, Katâde'nin mu'an'an rivâyetlerini naklettikten sonra bazen rivâyetin sonunda tahdis sigasıyla da geldiğini belirtmiştir. Bazen de eserinin farklı yerlerinde bu rivâyetleri tahdis sigasıyla naklederek sema' yoluyla alındığı bilgisini bizlere ulaştırmıştır. Aşağıda verilen rivâyetleri bu iki duruma örnek olarak sunmak mümkündür:

1. Örnek:

حدثنا أبو نعيم، وموسى بن إسماعيل، قالوا: حدثنا همام، عن قتادة، عن أنس بن مالك، عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: " من نسي صلاة فليصل إذا ذكرها، لا كفارة لها إلا ذلك } وأقم الصلاة لذكري { [طه: 14] "، قال موسى: قال همام: سمعته يقول: بعد: وأقم الصلاة للذكري، قال أبو عبد الله: وقال حبان: حدثنا همام، حدثنا قتادة، حدثنا أنس، عن النبي صلى الله عليه وسلم نحوه.²³³

²³² İbn Hacer, *Ta'rifu ehli't-takdîs*, 43.

²³³ Buhârî, "Mevakitu's-salât", 37.

Yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi rivâyetin başında hadis “ عن أنس بن مالك” lafzıyla mu’an’an olarak rivâyet edilmiştir. Rivâyetin sonunda ise Katâde’nin bunu Enes’ten sema’ ettiğini belirten apaçık bir ifade (حدثنا أنس) kullanılmıştır.

2. Örnek:

Mu’an’an rivâyet;

حدثنا قتيبة، حدثنا أبو عوانة، عن قتادة، عن أنس، عن أبي موسى الأشعري، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: مثل المؤمن الذي يقرأ القرآن كمثل الأترجة، ريحها طيب وطعمها طيب، ومثل المؤمن الذي لا يقرأ القرآن كمثل التمرة، لا ريح لها وطعمها حلو، ومثل المنافق الذي يقرأ القرآن مثل الريحانة، ريحها طيب وطعمها مر، ومثل المنافق الذي لا يقرأ القرآن كمثل الحنظلة، ليس لها ريح وطعمها مر.²³⁴

Tahdis sigasıyla gelen rivâyet;

حدثنا هدبة بن خالد، حدثنا همام، حدثنا قتادة، حدثنا أنس، عن أبي موسى رضي الله عنه، عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: مثل المؤمن الذي يقرأ القرآن كالأترجة، طعمها طيب وريحها طيب، ومثل الذي لا يقرأ كالتمرة، طعمها طيب ولا ريح لها، ومثل الفاجر الذي يقرأ القرآن كمثل الريحانة، ريحها طيب وطعمها مر، ومثل الفاجر الذي لا يقرأ القرآن كمثل الحنظلة، طعمها مر ولا ريح لها.²³⁵

Ebû Avâne el-Vâstî’den (öl. 176/792) gelen birinci rivâyet mu’an’an bir isnad ile nakledilmiştir. İmam Buhârî bu hadisi kitabının farklı bir yerinde Hemmâm b. Yahyâ (öl. 163/779) aracılığıyla ikinci bir isnad ile rivâyet etmiştir. Hemmâm’ın rivâyetinde ise bu kez Katâde’nin sema’ yoluyla hadisi Enes b. Mâlik’ten rivâyet ettiği görülmektedir.

Tablo 4. Katâde’nin *Sahîh-i Buhârî*’de mu’an’an olarak bulunan ancak *Sahîh-i Müslim*’de tahdis sigasıyla tahrir edilen rivâyetleri tablosu

Sıra no	Mu’an’an rivâyet numarası (Buhârî)	Tahdis vb. sigalarla gelen rivayet numarası (Müslim)
---------	------------------------------------	--

²³⁴ Buhârî, “Et’ime”, 30.

²³⁵ Tahdis sigasıyla iki yerde rivayet edilmiştir: Buhârî, “Fedâilu’l-Kur’an”, 17; “Tevhid”, 57.

1.	1338	2870
2.	1374	2870
3.	2577	1074
4.	3239	165
5.	3470	2766
6.	4172	1786
7.	4834	1786
8.	4848	2848
9.	5252	1471
10.	5258	1471
11.	6117	37
12.	6504	2951
13.	6661	2848
14.	7384	2848
Toplam 14 rivâyet		

Sahîh-i Buhârî'de tahdis sigasıyla nakledilmiş hali bulunmayan 14 rivâyetin *Sahîh-i Müslim*'de sema' yoluyla gelen tarikleri tespit edilmiştir. Böylece Katâde'nin mu'an'an rivâyetlerinin *Sahîhayn*'da tahdis sigasıyla nakledilmiş tariklerinin sayısı 114'e ulaşmıştır.

Tablo 5. Katâde'nin *Sahîh-i Buhârî*'de mu'an'an olarak bulunan ancak *Sahîhayn* dışı diğer hadis kitaplarında tahdis vb. sigalarla tahrir edilen rivâyetleri tablosu

Sıra no	Mu'an'an rivâyet numarası (Buhârî)	Tahdis vb. sigalarla gelen rivâyet numarası (Sahîhayn dışında kalan diğer hadis kitapları)
1.	13	<i>Sünen-i Nesâî</i> : 5016
2.	15	<i>Sünen-i Nesâî</i> : 5013
3.	21	<i>Sünen-i Nesâî</i> : 4988
4.	44	<i>es-Sünne</i> ²³⁶ (Ebû Bekr b. el-Hallâl): 1590
5.	291	<i>Sünen-i Nesâî</i> : 191
6.	597	<i>el-Müsned</i> : 13.848
7.	1015	<i>el-Müsned</i> : 13.743
8.	1292	<i>ez-Zühhd ve'r-Rekâik</i> ²³⁷ : 827
9.	1501	<i>Sünen-i Nesâî</i> : 305
10.	1690	<i>el-Müsned</i> : 12.774
11.	2069	<i>Sünen-i Kübrâ</i> (Nesai): 6159
12.	2621	<i>el-Müsned</i> : 2529
13.	2645	<i>el-Müsned</i> : 1952

²³⁶ Ebû Bekr b. Ahmed b. Muhammed el-Hanbelî el-Hallâl, *es-Sünne*, thk. Âtiyye ez-Zehrânî (Riyad: Darü'r-Râye, 1410).

²³⁷ Ebû Abdîrahmân Abdullâh b. el-Mübârek, *ez-Zühhd ve'r-Rekâik*, thk. Habîbu'r-Rahman el-A'zamî (Beyrut: Darü'l Küttübi'l-İlmiyye, ts.).

14.	2754	<i>el-Müsned</i> : 12.774
15.	3528	<i>el-Müsned</i> : 13.322
16.	3637	<i>el-Müsned</i> : 13.154
17.	3792	<i>Sünen-i Tirmizî</i> : 2189
18.	3795	<i>el-Müsned</i> : 12.722
19.	3809	<i>el-Müsned</i> : 13.286
20.	3868	<i>el-Müsned</i> : 13.154
21.	4089	<i>el-Müsned</i> : 12.990
22.	4476	<i>Sünen-i Kübrâ</i> (Nesâî): 11.369
23.	4959	<i>el-Müsned</i> : 13.286
24.	4960	<i>el-Müsned</i> : 13.286
25.	4961	<i>el-Müsned</i> : 13.286
26.	4964	<i>el-Müsned</i> : 13.425
27.	5148	<i>el-Müsned</i> : 13.904
28.	5194	<i>el-Müsned</i> : 9013
29.	5684	<i>el-Müsned</i> : 11.871
30.	5716	<i>el-Müsned</i> : 11.871
31.	5908	<i>el-Müsned</i> : 10.053
32.	5909	<i>el-Müsned</i> : 10.053
33.	6041	<i>Sünen-i Nesâî</i> : 4988
34.	6093	<i>el-Müsned</i> : 13.743
35.	6159	<i>el-Müsned</i> : 12.774
36.	6342	<i>el-Müsned</i> : 13.743
37.	6345	<i>el-Müsned</i> : 3147
38.	6346	<i>el-Müsned</i> : 3147
39.	6507	<i>el-Müsned</i> : 22.696
40.	6565	<i>Sünen-i Kübrâ</i> (Nesâî): 11.369
41.	6762	<i>el-Müsned</i> : 13.322
42.	6773	<i>Sünen-i Kübrâ</i> (Nesâî): 5255
43.	6776	<i>Sünen-i Kübrâ</i> (Nesâî): 5255
44.	6987	<i>Sünen-i Tirmizî</i> : 2271
45.	7057	<i>Sünen-i Tirmizî</i> : 2189
46.	7410	<i>Sünen-i Kübrâ</i> (Nesâî): 11.369
47.	7426	<i>el-Müsned</i> : 3147
48.	7431	<i>el-Müsned</i> : 3147
49.	7536	<i>Müsnedü Ebî Ya 'lâ</i> ²³⁸ : 3270
Toplam 49 rivâyet		

Sahîhayn'da tahdis sigasıyla nakledilmiş hali bulunmayan 49 rivâyetin diğer hadis kitaplarında tahdis vb. sigalarla nakledildiği görülmüştür. Böylece toplamda Katâde'nin *Sahîh-i Buhârî*'de bulunan 182 mu'an'an rivayetinden 163 tanesinin sema' vb. yollarla alındığı tespit edilmiştir. Sema' tespit edilmeyen rivâyetlerin sayısı 19'dur. *Sahîh-i Buhârî*'de bulunan 283 rivâyetinden sadece 19 tanesinde sema' tespit

²³⁸ Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ Ebû Ya'lâ, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, thk. Hüseyin Selim Esed (Dımaşk: Daru'l-Me'mûn li't-Turâs, 1404).

edilememiştir. Bu kadar az rivâyette sema'ın tespit edilememesi İmam Buhârî'nin Katâde'nin rivâyetlerine titiz yaklaşımından kaynaklanmaktadır.

Sema' yoluyla alınıp alınmadığı tespit edilmeyen 19 rivâyetin çoğunluğu Şu'be kanalıyla gelen rivâyetlerden oluşmaktadır. İmam Buhârî'nin hadis seçimindeki titiz uygulaması Katâde'den naklettiği şu rivâyette görülmektedir;

حَدَّثَنَا مُسْلِمٌ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا هِشَامٌ، حَدَّثَنَا قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "يَكْبُرُ ابْنُ آدَمَ وَيَكْبُرُ مَعَهُ اثْنَانِ: حُبُّ الْمَالِ، وَطُولُ الْعُمُرِ" رَوَاهُ شُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ.²³⁹

Hadisin senedinde görüldüğü üzere Katâde, bu hadisi Enes b. Mâlik'ten mu'an'an olarak rivâyert etmiştir. Yaptığımız araştırma sonucunda da bu hadisin sema' lafzıyla rivâyedildiği bir varyantına da rastlamadık. Katâde'nin müdellis râvilerden olması sebebiyle İmam Buhârî hadisin sonunda عَنْ قَتَادَةَ / شُعْبَةَ، "Şu'be, Katâde'den rivâyet etti" şeklinde bir not ekleyerek hadisin müdelles bir rivâyet olmadığını vurgulamak istemiştir. Çünkü Şu'be, müdellis râvilerden rivâyette bulunurken yalnızca onların sema' yoluyla aldıklarını bildiği rivâyetleri naklederdi.²⁴⁰

İbn Hacer, ilgili hadisin şerhinde yaptığı şu açıklamalar oldukça önemli açıklamalardır; İmam Buhârî'nin hadisin sonuna eklediği bu ta'likin amacı hadisin senedinde kopukluk olduğu vehmini ortadan kaldırmaktır. Çünkü Katâde müdellis bir râvidir ve bu hadisi 'an'ane ile rivâyed etmiştir. Şu'be ise müdellislerden rivâyette bulunurken sadece sema' yoluyla alınan rivâyetleri naklederdi. Şu'be'nin rivâyetlerinde sema'ın bildirilmesiyle mu'an'an rivâyed edilmesi aynı hükümdedir.²⁴¹

Katâde b. Di'ame'nin *Sahîh-i Müslim*'de bulunan rivâyetleri:

Katâde'nin *Sahîh-i Müslim*'de 369 rivâyeti bulunmaktadır. Bu rivâyetlerin 293 tanesi mu'an'an rivâyetlerdir. İmam Müslim, Katâde'nin mu'an'an rivâyetlerine İmam

²³⁹ Buhârî, "Rikak", 5.

²⁴⁰ Şihabuddin Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Fethü'l-Bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Şuayb el-Arnaût, Adil Mürşid (Beyrut: er-Risaletu'l-'Alemiyye, 1434), 20/28.

²⁴¹ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethü'l-Bârî*, 20/28.

Buhârî'den daha fazla yer vermiştir. Fakat tekrarları çıkarıldığında bu sayı oldukça düşmektedir. Tekrarları hariç Katâde'nin *Sahîh-i Müslim*'de 190 rivâyeti bulunmaktadır. Mu'an'an rivâyetlerin sayısı ise 155'tir.

Tablo 6. Katâde'nin *Sahîh-i Müslim*'de farklı bir yerde tahdis sigası vb. sigalarla tahrir edilen rivayetleri tablosu

Sıra No	Mu'an'an rivâyet numarası (Müslim)	Tahdis vb. sigalarla gelen rivâyet numarası (Müslim)	Sıra No	Mu'an'an rivâyet numarası (Müslim)	Tahdis vb. sigalarla gelen rivâyet numarası (Müslim)
1.	165	165	25.	2025	2024
2.	193	193	26.	2076	2076
3.	398	398	27.	2079	2079
4.	399	399	28.	2089	2089
5.	487	487	29.	2279	2279
6.	552	552	30.	2303	2303
7.	799	799	31.	2307	2307
8.	895	895	32.	2338	2338
9.	946	946	33.	2469	2469
10.	1074	1074	34.	2480	2480
11.	1097	1097	34.	2511	2511
12.	1244	1244	36.	2612	2612
13.	1393	1393	37.	2639	2639
14.	1447	1447	38.	2683	2683
15.	1533	1537	39.	2688	2690
16.	1706	1706	40.	2730	2730
17.	1774	1774	41.	2747	2747
18.	1786	1786	42.	2766	2766
19.	1845	1845	43.	2805	2805
20.	1854	1854	44.	2848	2848
21.	1877	1877	45.	2865	2865
22.	1966	1966	46.	2870	2870
23.	1996	18	47.	2875	2875
24.	2024	2024	Toplam	47 rivâyet	

Katâde'nin *Sahîh-i Müslim*'de bulunun rivâyetlerinden 47 tanesi çoğunlukla mu'an'an rivâyetle aynı yerde olmak üzere *Sahîh-i Müslim*'de tahdis sigasıyla tahrir

edilmiştir. Yaklaşık olarak her üç mu'an'an rivâyetten biri *Sahîh-i Müslim*'de tahdis sigasıyla ikinci bir isnadla rivâyet edilmiştir.

Tablo 7. Katâde'nin *Sahîh-i Müslim*'de mu'an'an olarak bulunan ama *Sahîh-i Buhârî*'de tahdis sigasıyla gelen rivâyetleri tablosu

Sıra no	Mu'an'an rivâyet numarası (Müslim)	Tahdis vb. sigalarla gelen rivayet numarası (Buhârî)
1.	127	6664
2.	164	3207
3.	425	742
4.	470	709
5.	551	413
6.	677	3064
7.	797	5020
8.	798	4937
9.	1226	1571
10.	1502	2526
11.	1503	2526
12.	1532	2082
13.	1673	6892
14.	1954	6220
15.	1980	5600
16.	2092	2938
17.	2110	5963
18.	2133	3114
19.	2224	5776
20.	2359	7091
21.	2671	6808
22.	2768	4685
23.	2953	6167
Toplam 23 rivâyet		

Katâde'nin mu'an'an rivâyetlerinden 23 tanesi *Sahîh-i Buhârî*'de tahdis sigasıyla nakledilmiştir. Böylece *Sahîhayn*'da sema' sabit halde gelen rivâyetlerin sayısı 70'e ulaşmıştır.

Tablo 8. Katâde'nin *Sahîh-i Müslim*'de mu'an'an olarak bulunan ancak *Sahîhayn* dışı diğer hadis kitaplarında tahdis vb. sigalarla tahrir edilen rivâyetleri tablosu

Sıra no	Mu'an'an rivâyet numarası (Müslim)	Tahdis vb. sigalarla gelen rivâyet numarası (<i>Sahîhayn</i> dışında kalan diğer hadis kitapları)
1.	43	<i>ez-Zühd ve'r-Rekaik</i> : 827

2.	44	<i>Sünen-i Nesât</i> : 5016
3.	45	<i>Sünen-i Nesât</i> : 5016
4.	178	<i>el-Müsned</i> : 21.527
5.	348	<i>Sünen-i Nesât</i> : 191
6.	391	<i>Sünen-i Kübrâ</i> (Nesâî): 647
7.	469	<i>el-Müsned</i> : 12.773
8.	493	<i>Sünen-i Tirmizî</i> : 276
9.	612	<i>el-Müsned</i> : 6993
10.	627	<i>el-Müsned</i> : 1151
11.	684	<i>el-Müsned</i> : 13.848
12.	688	<i>el-Müsned</i> : 2632
13.	752	<i>el-Müsned</i> : 5126
14.	753	<i>el-Müsned</i> : 5126
15.	809	<i>el-Müsned</i> : 27.541
16.	811	<i>el-Müsned</i> : 27.495
17.	927	<i>Müsnedü Bezzâr</i> ²⁴² : 104
18.	1048	<i>el-Müsned</i> : 12.996
19.	1116	<i>el-Müsned</i> : 11.870
20.	1198	<i>Müsnedü İshâk b. Râhûye</i> ²⁴³ : 1102
21.	1217	<i>Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî</i> ²⁴⁴ : 1901
22.	1243	<i>el-Müsned</i> : 2296
23.	1427	<i>el-Müsned</i> : 13.904
24.	1436	<i>el-Müsned</i> : 9013
25.	1622	<i>el-Müsned</i> : 2529
26.	1625	<i>el-Müsned</i> : 14.174
27.	1626	<i>el-Müsned</i> : 14.174
28.	1671	<i>Sünen-i Nesât</i> : 305
29.	1672	<i>el-Müsned</i> : 13.840
30.	2163	<i>Sünen-i Tirmizî</i> : 3301
31.	2217	<i>el-Müsned</i> : 11.871
32.	2258	<i>Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî</i> : 199
33.	2264	<i>Sünen-i Tirmizî</i> : 2271
34.	2506	<i>el-Müsned</i> : 19.292
35.	2802	<i>el-Müsned</i> : 13.154
36.	2958	<i>el-Müsned</i> : 16.324
Toplam 36 rivâyet		

Katâde'nin mu'an'an rivâyetleri arasında bulunan 36 rivâyet, *Sahîhayn* dışında kalan diğer hadis kitaplarında tahdis vb. sigalarla rivâyet edilmiştir. Böylece 106 mu'an'an rivâyetinde sema'n olduğu bilgisine ulaşılmıştır. 49 mu'an'an rivâyetin

²⁴² Ebû Bekr Ahmed b. Amr el-Bezzâr, *el-Bahrü'z-Zehhâr*, thk. Mahfûzu'r-Rahman Zeynullah (Medine: Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem, 2009).

²⁴³ Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhîm b. Mahled et-Temîmî İbn Râhûye, *Müsnedü İshâk b. Râhûye*, thk. Abdulgafur Abdulhak el-Belûşî (Medine: Mektebetü'l-İman, 1412).

²⁴⁴ Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*, thk. Muhammed Abdülmuhsin et-Türkî (Mısır: Darü'l-Hicr, 1419).

sema' yoluyla alındığına dair bilgilere ulaşılmamıştır. Fakat bu rivâyetlerin arasında da Şu'be aracılığıyla İmam Müslim'e ulaşan rivâyetlerin sayısı oldukça fazladır.

2. İbn Şihâb ez-Zührî (öl. 124/742): Kendi zamanının hafızıydı. Hadis ilminin en meşhur isimlerindendir. Hicri 50. yılda doğmuştur.²⁴⁵ İbn Şihâb, İbn Ömer ve Câbir b. Abdullah gibi sahabilerden az da olsa hadis rivâyetinde bulunmuştur.²⁴⁶ Enes b. Mâlik'ten ise çok sayıda hadis almıştır.²⁴⁷ Ebû Hâtım onu Enes b. Mâlik'in ashâbı arasında en güvenilir kişi olarak tanıtmıştır.²⁴⁸ Ayrıca Sehl b Sa'd (öl. 91/712), Saîd b. el-Müseyyeb, Alkame b. Vakkâs (öl. 86/705), Urve b. Zübeyr (öl. 94/713), Sâlim b. Abdillâh b. Ömer (öl. 106/725) ve daha birçok alimden hadis almıştır.²⁴⁹ Ondan hadis nakledenlerin sayısı ise oldukça fazladır. Atâ b. Ebî Rebâh (öl. 114/732), Ömer b. Abdilazîz (öl. 101/720), Amr b. Dînâr (öl. 126/744), Katâde, Zeyd b. Eslem (öl. 136/754), İbn Cüreyc, Eyyûb es-Sahtiyânî kaynaklarda ismi verilen öğrencilerinden sadece birkaçıdır.²⁵⁰ Hicri 124'te Şam'da vefat etmiştir.²⁵¹

İlme olan sevgisi, çalışkanlığı ve güçlü hafızasıyla yaşadığı dönemden itibaren hadis imamları arasında anılır olmuştur. İmam Mâlik: “Zührî yanımıza gelmek için evinden çıkınca kapısında izdiham olurdu.”²⁵² diyerek ilim ehli arasında sahip olduğu konuma dikkat çekmiştir. Seksen günde Kur'an-ı Kerim'i ezberlediğine dair rivâyetler²⁵³ keskin zekasının bir göstergesidir. Hocası Saîd b. el-Müseyyeb'den çokça istifade etmiştir. “Sekiz yıl boyunca dizlerimi onun dizlerine dayadım” şeklindeki sözleriyle hocasıyla arasındaki güçlü münasebeti vurgulamıştır.²⁵⁴

Birçok ulemanın övgüsüne mazhar olmuştur bunlarından bazılarını şöyle sıralamamız mümkündür: Eyyûb es-Sahtiyânî: “Zührî'den daha alim bir kimseyi

²⁴⁵ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 26/440-441; Zehebî, *Siyer*, 5/326.

²⁴⁶ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 26/421; Zehebî, *Siyer*, 5/326.

²⁴⁷ Zehebî, *Siyer*, 5/327.

²⁴⁸ Zehebî, *Siyer*, 5/335.

²⁴⁹ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 26/419-427; Zehebî, *Siyer*, 5/327.

²⁵⁰ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 26/427-431; Zehebî, *Siyer*, 5/327-328.

²⁵¹ Buhârî, *et-Târihü'l-kebîr*, 1/220; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 26/441.

²⁵² Zehebî, *Siyer*, 5/343.

²⁵³ Buhârî, *et-Târihü'l-kebîr*, 1/220.

²⁵⁴ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 26/433; Zehebî, *Siyer*, 5/332.

görmedim.”²⁵⁵ el-Leys b. Sa‘d (öl. 175/791): “İbn Şihâb gibi çok yönlü bir alimi görmedim”²⁵⁶ İmam Ahmed ise “Zührî, hadis ve isnad bakımından insanların en önde gelenidir.” diyerek onu çok farklı bir konumda gördüğünü ifade etmiştir.²⁵⁷

Kaynaklarda hem müdellis²⁵⁸ hem de mürsil²⁵⁹ râviler arasında ismi geçmektedir. Tedlîs yapmada meşhur olduğu²⁶⁰ söylene de genellikle hadis işitmediği kimselerden irsal yapmasıyla eleştirilmiştir.²⁶¹ İbn Hacer ise onun hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: “Medine fakihlerindedir, Şam’a yerleşmiştir. Tabiun arasında imamiyeti ve yüce şahsiyetiyle meşhur olmuştur. İmam Şâfiî (öl. 204/820), Dârekutnî (öl. 385/995) ve başka alimler onu tedlîs yapmakla itham etmişlerdir.”²⁶²

Sahîh-i Buhârî’de en çok rivâyeti olan râvi İbn Şihâb ez-Zührî’dir. İbn Şihâb’ın *Sahîh-i Buhârî*’deki rivâyetleri Ebû Hureyre’nin rivâyetlerinden bile daha fazladır. Tespitlerimize göre *Sahîh-i Buhârî*’de ondan nakledilen hadislerin sayısı 1230’dur. Bu, *Sahîh-i Buhârî*’deki her altı hadisten birinin Zührî’den nakledildiği anlamına gelir. Sadece bu oran düşünüldüğünde bile onun hadis ilmindeki konumu ve otoritesi ortaya çıkacaktır. İmam Zührî’den nakledilen hadislerden 667 tanesi ‘an’ane tarikiyle nakledilmiştir. Diğer bir deyişle, *Sahîh-i Buhârî*’deki rivâyetelerin %8,81’inin İbn Şihâb’dan mu’an’an olarak geldiğini söylemek mümkündür.

Sahîh-i Müslim’de en çok rivâyeti olan râvi İbn Şihâb olmasa bile en çok rivâyeti olan râviler arasındadır. İmam Müslim’in kitabında tahrir ettiği hadislerinin önemli bir bölümü Zührî aracılığıyla gelen tariklerden oluşmaktadır. Tespitlerimize göre *Sahîh-i Müslim*’de Zührî’den nakledilen 899 rivâyet bulunmaktadır. Bunlardan 568 rivâyet mu’an’an vb. yollarla gelen rivâyetlerdir. Sadece *Sahîhayn*’da bulunan

²⁵⁵ Buhârî, *et-Târîhü’l-kebir*, /.

²⁵⁶ Zehebî, *Siyer*, /.

²⁵⁷ Zehebî, *Siyer*, /.

²⁵⁸ İbn Hacer, *Ta’rifü ehli’t-takdîs*, 45.

²⁵⁹ Alâî, *Câmi’ü’t-tahsîl*, 269.

²⁶⁰ Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâlüddîn es-Suyûtî, *Esmâ’ü’l-müdellisîn* (Beyrut: Daru’l-Ciyîl, 1412), 84.

²⁶¹ Alâî, *Câmi’ü’t-tahsîl*, 269.

²⁶² İbn Hacer, *Ta’rifü ehli’t-takdîs*, 45.

rivâyetleri göz önünde bulundurulduğunda İbn Şihâb'ın sahih hadisleri bize ulaştıran önemli bir dayanak noktası olduğu ortaya çıkacaktır.

Üçüncü mertebede bulunan râvilerin mu'an'an rivâyetlerinin zayıf olduğunu kabul etmek, *Sahîh-i Buhârî*'deki rivâyetlerin %8,81'inin İbn Şihab'dan mu'an'an olarak nakledildiği için zayıf kabul edilmesi anlamına gelecektir. İlim ehlinde hiç kimsenin böyle bir iddiada bulunması mümkün değildir. Zira bütün bu rivâyetleri zayıf kabul etmek *Sahîhayn*'a yönelik makul olmayan bir eleştiri olarak görülecektir.

İbn Cüreyc'de olduğu gibi²⁶³ İbn Şihâb'ın da mu'an'an rivâyetleri tartışma konusu olmuştur. Alâî, İbn Şihâb'ın sadece sika râvilerden tedlîs yaptığını²⁶⁴ aktarmasına karşın İbn Hacer onu üçüncü mertebeye müdellis râviler arasında zikretmiştir.²⁶⁵ Zührî'nin hadis ilmindeki konumu ve rivâyetlerinin çokluğu düşünüldüğünde zayıf râvilerden çok az sayıda yaptığı tedlîsin bu rivâyetler arasında yok hükmünde olacağı aşikârdır. İmam Buhârî ve İmam Müslim'in toplamda sayısı binleri aşan mu'an'an rivâyetlerine yer vermeleri bu iki imam nazarında Zührî'nin tedlîsinin problem teşkil etmediği anlamındadır. Aksi halde bu kadar çok sayıda mu'an'an rivâyeti eserlerine almaları beklenmezdi. Dolayısıyla Buhârî ve Müslim'in de Alâî ile aynı görüşte olduğunu varsaymak mümkündür.

İbn Hacer'in Zührî'yi üçüncü mertebeye sayması *Sahîhayn* müelliflerinin tutumuna aykırıdır. Kanaatimizce İbn Şihâb'ın ikinci mertebeye dahil edilmesi daha doğrudur. Çünkü kaynaklarda onun zayıf râvilerden tedlîs yaptığına dair somut veriler bulunmamıştır. Zayıf râvilerden tedlîs yapmış olsa bile bu rivâyetlerinin sayısı, bütün rivâyetleriyle birlikte düşünüldüğünde düşük bir oran olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla İbn Cüreyc ve Katâde'de uygulanan detaylı bir şekilde bütün rivâyetlerinin incelendiği metodun takibe ihtiyacı yoktur. Bunun yerine ikinci

²⁶³ Alâî, *Câmi 'ü't-tahsîl*, 113.

²⁶⁴ Alâî, *Câmi 'ü't-tahsîl*, 113.

²⁶⁵ İbn Hacer, *Ta'rîfu ehli't-takdîs*, 45.

mertebede yapıldığı gibi bazı rivâyetlerini örnek olarak zikretmek yeterli olacaktır. İbn Şihâb'ın *Sahîhayn*'daki rivâyetlerinden bazılarını şöyle zikretmemiz mümkündür.

1. Örnek (*Sahîh-i Buhârî*)

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ شَهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى فِي حَمِيصَةَ لَهَا أَعْلَامٌ، فَنَظَرَ إِلَى أَعْلَامِهَا نَظْرَةً، فَلَمَّا انْصَرَفَ قَالَ: «أَذْهَبُوا بِحَمِيصَتِي هَذِهِ إِلَى أَبِي جَهْمٍ وَأَتُونِي بِأَنْبِجَانِيَّةِ أَبِي جَهْمٍ، فَإِنَّهَا أَلْهَثَنِي آتِفًا عَنْ صَلَاتِي» وَقَالَ هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: كُنْتُ أَنْظُرُ إِلَى عِلْمِهَا، وَأَنَا فِي الصَّلَاةِ فَأَخَافُ أَنْ تَفْتِنَنِي.²⁶⁶

Yukarıdaki rivâyette görüldüğü üzere İbn Şihâb, bu hadisi el-A'rec'den (öl. 117/735) mu'an'an olarak rivâyet etmiştir. İmam Buhârî bu hadisi kitabında farklı bir yerde daha tahrir etmiştir²⁶⁷ fakat o rivâyette de tahdis sigası kullanılmamıştır.

2. Örnek (*Sahîh-i Buhârî*)

حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عُفَيْرٍ قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، عَنْ يُونُسَ، عَنِ ابْنِ شَهَابٍ قَالَ: قَالَ حُمَيْدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ: سَمِعْتُ مُعَاوِيَةَ خَطِيبًا يَقُولُ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: مَنْ يُرِدِ اللَّهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ، وَإِنَّمَا أَنَا قَاسِمٌ وَاللَّهُ يُعْطِي، وَلَنْ تَزَالَ هَذِهِ الْأُمَّةُ قَائِمَةً عَلَى أَمْرِ اللَّهِ، لَا يَضُرُّهُمْ مَنْ خَالَفَهُمْ، حَتَّى يَأْتِيَ أَمْرُ اللَّهِ.²⁶⁸

İbn Şihâb, yukarıdaki rivâyeti hocasından naklederken *عَبْدُ الرَّحْمَنِ* *حُمَيْدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ* şeklinde bir ifade kullanmıştır. "قال" lafzı hadisin sema' yoluyla alındığına delalet etmeyen bir terimdir. İmam Buhârî bu hadisi farklı bir yerde de zikretmiş tahdis sigasıyla nakledilen tariki eserine dahil etmiştir. Hadisin söz konusu diğer rivâyeti şu şekildedir:

حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، عَنْ يُونُسَ، عَنِ ابْنِ شَهَابٍ: أَخْبَرَنِي حُمَيْدُ قَالَ: سَمِعْتُ مُعَاوِيَةَ بْنَ أَبِي سُفْيَانَ يَخْطُبُ قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: مَنْ يُرِدِ اللَّهُ بِهِ خَيْرًا

²⁶⁶ Buhârî, "Ebvabu's-Sâlat", 19.

²⁶⁷ Buhârî, "Libâs", 18.

²⁶⁸ Buhârî, "İlim", 13.

يَفْقَهُ فِي الدِّينِ، وَإِنَّمَا أَنَا قَاسِمٌ وَيُعْطِي اللَّهُ، وَلَنْ يَزَالَ أَمْرُ هَذِهِ الْأُمَّةِ مُسْتَقِيمًا حَتَّى تَقُومَ السَّاعَةُ،
أو: حتى يأتي أمر الله.²⁶⁹

3. Örnek (*Sahîh-i Müslim*)

حَدَّثَنَا مَنْصُورُ بْنُ أَبِي مُرَاجِمٍ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، (ح) حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرِ بْنِ زِيَادٍ،
أَخْبَرَنَا إِبْرَاهِيمُ - يَغْنِي: ابْنُ سَعْدٍ، عَنِ ابْنِ شَهَابٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيْبِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: سَأَلَ
رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَيُّ الْأَعْمَالِ أَفْضَلُ؟ قَالَ: إِيْمَانٌ بِاللَّهِ، قَالَ: ثُمَّ مَاذَا؟ قَالَ: الْجِهَادُ فِي
سَبِيلِ اللَّهِ، قَالَ: ثُمَّ مَاذَا؟ قَالَ: حَجٌّ مَبْرُورٌ. وَفِي رِوَايَةٍ مُحَمَّدِ بْنِ جَعْفَرٍ قَالَ: إِيْمَانٌ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ.²⁷⁰

İmam Zührî bu hadisi hocası Saîd b. el-Müseyyeb'den mu'an'an olarak rivâyet etmiştir. Diğer hadis kaynaklarında yapılan aramada da bu rivâyetin sadece mu'an'an tariklerine ulaşılmıştır.²⁷¹ Görüldüğü üzere İmam Müslim, İbn Şihâb'ın sema'ını tespit edemediğimiz mu'an'an rivâyetlerine de kitabında yer vermiştir.

3. İbn Cüreyc (öl. 150/767): Hicaz'ın fakihî olup, ilim ve güvenilirliğiyle meşhur bir râvidir.²⁷² Mekke'de ilk kez hadisleri tedvin eden kişidir.²⁷³ Âtâ b. Ebî Rebâh'tan çok hadis rivâyet etmiştir.²⁷⁴ İbn Ebî Muleyke, Nafi', Tâvûs ve İkrime gibi dönemin önde gelen simalarından rivâyette bulunmuştur.²⁷⁵ Evzâî, Süfyân es-Sevrî, İbn Uyeyne, Leys b. Sa'd ve daha birçok muhaddis onun hadis meclislerine katılmıştır.²⁷⁶

Nesaî ve başkaları onu tedlîs yapmakla itham etmişlerdir.²⁷⁷ İmam Suyûtî (öl. 911/1505) de onun çokça tedlîs yaptığını aktarmıştır.²⁷⁸ Dârekutnî, tedlîsin en şerlisinin İbn Cüreyc'in tedlîsi olduğunu söylemiş,²⁷⁹ gerekçe olarak da onun sadece cerh

²⁶⁹ Buhârî, "İ'tisâm", 10.

²⁷⁰ Müslim, "İman", 135.

²⁷¹ Örnek için bkz. Buhârî, "Hac", 4.

²⁷² İbn Hacer, *Ta'rifu ehli't-takdîs*, 41.

²⁷³ Zehebî, *Siyer*, 6/326.

²⁷⁴ Zehebî, *Siyer*, 6/326.

²⁷⁵ Zehebî, *Siyer*, 6/326.

²⁷⁶ Zehebî, *Siyer*, 6/326.

²⁷⁷ İbn Hacer, *Ta'rifu ehli't-takdîs*, 41.

²⁷⁸ Suyûtî, *Esmâ'ü'l-müde'llisîn*, 73.

²⁷⁹ İbn Hacer, *Ta'rifu ehli't-takdîs*, 41.

edilmiş râvilerden tedlîs yaptığını öne sürmüştür.²⁸⁰ İbn Cüreyc'in çokça tedlîs yaptığını ileri süren²⁸¹ Alâî ise Dârekutnî ve İbn Hacer'in aksine İbn Cüreyc'i ikinci merteye müdellis râviler arasında saymıştır.²⁸²

İbn Cüreyc'in *Sahîh-i Buhârî*'de bulunan rivâyetleri:

Tablo 9. İbn Cüreyc'in *Sahîh-i Buhârî*'de mu'an'an olarak zikrolunan ancak farklı bir yerde tahdis veya benzeri sigalarla tahrir edilen rivâyetleri tablosu

Sıra no	Mu'an'an Rivâyet numarası (Buhârî)	Tahdis vb. sigalarla gelen rivâyet numarası (Buhârî)
1.	1260	1261
2.	1621	1620
3.	1910	5202
4.	2457	7188
5.	2590	1434
6.	2973	2265
7.	3877	1320
8.	4523	7188
9.	6436	6437
10.	6702	6703
11.	6893	2265
12.	7385	7499
13.	7442	7499
Toplam 13 rivâyet		

İbn Cüreyc'in *Sahîh-i Buhârî*'de 61 tanesi mu'an'an olmak üzere toplam 183 rivâyeti bulunmaktadır. Bu mu'an'an rivâyetlerden 13 tanesi yine *Sahîh-i Buhârî*'nin farklı yerlerinde tahdis sigasıyla rivâyet edilmiştir. İmam Buhârî'nin İbn Cüreyc'den nakledilen 61 mu'an'an rivâyetin sadece 13 tanesini kitabının farklı yerlerinde tahdis sigasıyla tahrir etmesi İbn Cüreyc'in mu'an'an rivâyetlerinin İmam Buhârî nazarında problem teşkil etmediğini göstermektedir. Aksi takdirde bu rivâyetleri, tahdis sigası kullanılmış haliyle eserine alması gerekirdi. Aşağıdaki rivâyetler *Sahîh-i Buhârî*'de

²⁸⁰ İbn Hacer, *Ta'rifu ehli't-takdis*, 41.

²⁸¹ Alâî, *Câmi'ü't-tahsîl*, 108.

²⁸² Alâî, *Câmi'ü't-tahsîl*, 113.

mu'an'an olarak bulunup eserin farklı bir yerinde tahdis sigasıyla nakledilmesine örnek olarak zikredilebilir:

Mu'an'an rivâyet:

حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: إِنَّ أَبْغَضَ الرِّجَالِ إِلَى اللَّهِ الْأَلَدُ الْخَصِمُ.²⁸³

Tahdis sigasıyla tahrir edilen rivâyet:

حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، سَمِعْتُ ابْنَ أَبِي مُلَيْكَةَ، يُحَدِّثُ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَبْغَضُ الرِّجَالِ إِلَى اللَّهِ الْأَلَدُ الْخَصِمُ.²⁸⁴

İbn Cüreyc'den nakledilen bu rivâyet birinci senette İbn Ebî Müleyke'den mu'an'an olarak rivâyet edilmiş fakat kitabın farklı bir yerinde tahdis sigası ile gelen tarikine de yer verilmiştir. İkinci tarikte görüleceği üzere İmam Buhârî ile İbn Cüreyc arasındaki râvi sayısı mu'an'an rivâyette yer alan râvi sayısından daha fazladır. Âlî isnada sahip olmasına rağmen nazil olan ikinci senedi de eserine alma sebebi İbn Cüreyc'in sema' lafzıyla hadisi naklettiği bildirmek olabilir.

Tablo 10. İbn Cüreyc'in *Sahîh-i Buhârî*'de mu'an'an olarak bulunan ancak *Sahîh-i Müslim*'de tahdis sigasıyla tahrir edilen rivâyetleri tablosu

Sıra no	Mu'an'an rivâyet numarası (Buhârî)	Tahdis vb. sigalarla gelen rivâyet numarası (Müslim)
1.	398	1330
2.	1169	724
3.	1557	1216
4.	1685	1281
5.	1730	1246
6.	1782	1256
7.	1984	1143
8.	2189	1536
9.	2381	1536
10.	2505	1216
11.	3088	716
12.	3359	2237

²⁸³ Buhârî, "Mezâlim", 15.

²⁸⁴ Buhârî, "Ahkâm", 34.

13.	4352	1216
14.	4568	2778
15.	4584	1834
16.	4912	1474
17.	5267	1474
18.	6691	1474
19.	6946	1420
20.	6971	1420
21.	7239	642
22.	7367	1216
Toplam 22 rivâyet		

Sahîh-i Buhârî'de İbn Cüreyc tarafından rivâyet edilmiş 22 mu'an'an rivâyet, *Sahîh-i Müslim*'de tahdis vb. sigalarla ile tahrir edilmiştir. *Sahîh-i Müslim*'de bulunan tarikilere bakıldığında İbn Cüreyc'in bu hadisleri sema yoluyla hocasından aldığı sonucuna ulaşılacaktır. Mu'an'an rivâyetlerin sema' yoluyla gelen tariklerine daha çok yer verdiği için İmam Müslim, İbn Cüreyc'in mu'an'an rivâyetlerine İmam Buhârî'den daha temkinli bir yaklaşımda bulunduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 11. İbn Cüreyc'in *Sahîh-i Buhârî*'de mu'an'an olarak bulunan ancak *Sahîhayn* dışı diğer hadis kitaplarında tahdis vb. sigalarla gelen rivâyetleri tablosu

Sıra no	Mu'an'an rivâyet numarası (Buhârî)	Tahdis vb. sigalarla gelen rivâyet numarası (<i>Sahîhayn</i> dışında kalan diğer hadis kitapları)
1.	764	<i>Sünen-i Ebî Dâvûd</i> : 812
2.	2309	<i>Müstahrecü Ebî Avâne</i> : 4017
3.	2505	<i>Sünen-i Kübrâ</i> (Nesâî): 3773
4.	3061	<i>el-Müsned</i> : 3231
5.	3224	<i>Müstahrecü Ebi Avâne</i> : 9204
6.	4019	<i>el-Müsned</i> : 23.831
7.	4028	<i>el-Müsned</i> : 6368
8.	4552	<i>Sahîh-i İbn Hibbân</i> : 5082
9.	5207	<i>el-Müsned</i> : 15.072
10.	5327	<i>Müstahrecü Ebî Avâne</i> : 4632
Toplam 10 rivâyet		

İbn Cüreyc'in *Sahîhayn*'da tahdis sigasıyla tahrir edilmeyen 10 rivâyeti *Sahîhayn* dışında kalan diğer hadis kitaplarında hocasından doğrudan aldığı görülmektedir. Böylece toplamda İbn Cüreyc'in *Sahîh-i Buhârî*'de tahrir edilmiş 61 mu'an'an rivâyetinden 45 tanesinin tahdis vb. sigalarla rivâyet edildiği tespit

edilmiştir. Dolayısıyla İbn Cüreyc'in *Sahîh-i Buhârî*'deki her 4 mu'an'an rivâyetinden 3 tanesini sema' yoluyla aldığı bilgisine ulaşılmıştır.

Tablo 12. İbn Cüreyc'in *Sahîh-i Buhârî*'de mu'an'an olarak bulunan ancak farklı isnadlar ile desteklenen rivâyetleri tablosu

Sıra no	Mu'an'an rivâyet numarası (Buhârî)	Mu'an'an rivâyeti destekleyici rivâyet numarası (Buhârî ve Müslim)
1.	1770	<i>Sahîh-i Buhârî</i> : 2050
2.	1774	<i>Sahîh-i Buhârî</i> : 1774
3.	1853	<i>Sahîh-i Buhârî</i> : 1853
4.	2040	<i>Sahîh-i Buhârî</i> : 2040
5.	2160	<i>Sahîh-i Buhârî</i> : 2161
6.	4074	<i>Sahîh-i Buhârî</i> : 4076
7.	4076	<i>Sahîh-i Buhârî</i> : 4074
8.	4664	<i>Sahîh-i Buhârî</i> : 4666
9.	4665	<i>Sahîh-i Buhârî</i> : 4666
10.	4752	<i>Sahîh-i Buhârî</i> : 4751
11.	6213	<i>Sahîh-i Buhârî</i> : 7561
12.	943	<i>Sahîh-i Müslim</i> : 839
13.	3206	<i>Sahîh-i Müslim</i> : 1949
Toplam 13 rivâyet		

Geriye kalan 16 rivâyetin 11 tanesini *Sahîh-i Buhârî*'de, 2 tanesini de *Sahîh-i Müslim*'de tahrir edilen farklı tarihleriyle destekleyip takviye etmek mümkündür.

Böylece İbn Cüreyc'in *Sahîh-i Buhârî*'deki 61 mu'an'an rivayetinden 58 tanesinin tedlîs açısından bir sorun teşkil etmediği görülmüştür. Diğer 3 rivâyette tedlîs bulunma ihtimali olduğundan bu haberlerin detaylı bir şekilde incelenmeleri gerekmektedir.

1. Rivâyet:

حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى، أَخْبَرَنَا هِشَامٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، وَقَالَ عَطَاءٌ: عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، "صَارَتِ الْأَوْثَانُ الَّتِي كَانَتْ فِي قَوْمِ نُوحٍ فِي الْعَرَبِ بَعْدُ أَمَا وَدَّ كَانَتْ لِكَلْبٍ بِدَوْمَةِ الْجَنْدَلِ، وَأَمَا سَوَاعٍ كَانَتْ لِهَذِيلٍ، وَأَمَا يَعُوْتُ فَكَانَتْ لِمُرَادٍ، ثُمَّ لِبَنِي عُطَيْفٍ بِالْجَوْفِ، عِنْدَ سَبَا، وَأَمَا يَعُوْقُ فَكَانَتْ لِهَمْدَانَ، وَأَمَا نَسْرُ فَكَانَتْ لِحَمِيرٍ لَالِ ذِي الْكَلَاعِ، أَسْمَاءُ رِجَالٍ صَالِحِينَ مِنْ قَوْمِ

نُوحٍ، فَلَمَّا هَلَكُوا أَوْحَى الشَّيْطَانُ إِلَى قَوْمِهِمْ، أَنْ انصُبُوا إِلَى مَجَالِسِهِمُ الَّتِي كَانُوا يَجْلِسُونَ أَنْصَابًا
وَسَمُّوهَا بِأَسْمَائِهِمْ، فَفَعَلُوا، فَلَمْ تُعْبَدْ، حَتَّى إِذَا هَلَكَ أَوْلِيكَ وَتَنَسَخَ الْعِلْمُ عُبِدَتْ.²⁸⁵

2. Rivâyet:

حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى، أَخْبَرَنَا هِشَامٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، وَقَالَ عَطَاءٌ: عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، " كَانِ
الْمُشْرِكُونَ عَلَى مَنْزِلَتَيْنِ مِنَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالْمُؤْمِنِينَ: كَانُوا مُشْرِكِي أَهْلِ حَزْبٍ، يُقَاتِلُهُمْ
وَيُقَاتِلُونَهُ، وَمُشْرِكِي أَهْلِ عَهْدٍ، لَا يُقَاتِلُهُمْ وَلَا يُقَاتِلُونَهُ، وَكَانَ إِذَا هَاجَرَتْ امْرَأَةٌ مِنْ أَهْلِ الْحَزْبِ لَمْ
تُحْطَبْ حَتَّى تَحِيضَ وَتَطْهَرَ، فَإِذَا طَهَّرَتْ حَلَّ لَهَا النِّكَاحُ، فَإِنْ هَاجَرَ زَوْجُهَا قَبْلَ أَنْ تَنْكِحَ رُدَّتْ إِلَيْهِ،
وَإِنْ هَاجَرَ عَبْدٌ مِنْهُمْ أَوْ أُمَّةٌ فَهَمَّا حُرَّانِ، وَلَهُمَا مَا لِلْمُهَاجِرِينَ - ثُمَّ ذَكَرَ مِنْ أَهْلِ الْعَهْدِ مِثْلَ حَدِيثِ
مُجَاهِدٍ - وَإِنْ هَاجَرَ عَبْدٌ أَوْ أُمَّةٌ لِلْمُشْرِكِينَ أَهْلِ الْعَهْدِ لَمْ يَرُدُّوا، وَرُدَّتْ أَثْمَانُهُمْ."²⁸⁶

3. Rivâyet:

وَقَالَ عَطَاءٌ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: "كَانَتْ قَرِيبَةٌ بِنْتُ أَبِي أُمَيَّةَ عِنْدَ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ، فَطَلَّقَهَا
فَتَزَوَّجَهَا مُعَاوِيَةَ بْنَ أَبِي سُفْيَانَ، وَكَانَتْ أُمُّ الْحَكَمِ بِنْتُ أَبِي سُفْيَانَ تَحْتَ عِيَاضِ بْنِ عَنَمٍ الْفِهْرِيِّ،
فَطَلَّقَهَا فَتَزَوَّجَهَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُثْمَانَ الثَّقَفِيِّ."²⁸⁷

Yukarıda nakledilen üç rivâyetin benzer özellikler taşıdıkları görülmektedir. Üç rivâyet de İbrahim b. Musa> Hişâm> İbn Cüreyc> Atâ> İbn Abbas tarikiyle gelmiştir. Dolayısıyla üç rivâyetin değerlendirmesini bir arada yapmak mümkündür.

İbn Cüreyc, Atâ b. Ebî Rebâh'tan (öl. 114/732) yaptığı rivâyetlerdeki güvenilirliğiyle bilinmektedir.²⁸⁸ Zira İmam Ahmed, Amr b. Dînâr ve İbn Cüreyc'in Atâ'nın hadislerini en iyi bilen kişiler olduklarını söylemiştir.²⁸⁹ Böylece bu hadislerde ismi yer alan Atâ'nın, Atâ b. Ebî Rebâh olması halinde hadislerin sıhhatine zarar veren herhangi bir durum ortaya çıkmayacaktır. Fakat bazı muhaddisler burada ismi geçen râvinin Atâ b. Ebî Rebâh değil, Atâ el-Horasânî (öl. 135/752) olduğunu iddia etmişlerdir.²⁹⁰ Hatta bu rivâyetin bazı tariklerinde İbn Cüreyc'in "Atâ el-

²⁸⁵ Buhârî, "Tefsir", 71.

²⁸⁶ Buhârî, "Talak", 19.

²⁸⁷ Buhârî, "Talak", 19.

²⁸⁸ Zehebî, *Siyer*, 6/326.

²⁸⁹ Zehebî, *Siyer*, 6/328.

²⁹⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethü'l-Bârî*, 14/462.

Horasânî'den" diyerek rivâyet ettiği de aktarılmıştır.²⁹¹ Ebû Mes'ud ed-Dımaşkî (öl. 401/1010), İbn Cüreyc'in bu rivâyeti Atâ el-Horasânî'den, Atâ'nın oğlu Osman b. Atâ aracılığıyla aldığını dolayısıyla Atâ'dan bu hadisi işitmediğini aktarmıştır.²⁹² Ali b. Medinî hocası Yahyâ el-Kattân'a İbn Cüreyc'in Atâ el-Horasânî'den rivâyetlerini sorunca Yahyâ el-Kattân bunların hepsinin zayıf olduğunu çünkü İbn Cüreyc'in ondan naklettiği rivâyetleri doğrudan kendisinden almadığını, kitabından rivâyet ettiğini bildirmiştir.²⁹³

Şayet İbn Cüreyc, bu hadisi el-Horasânî'den almışsa burada isnad tedlîsi yaptığı izhar olacaktır. Üstelik senetten düşürüldüğü söylenen Osman b. Atâ ise zayıf râvilerdendir.²⁹⁴ Dolayısıyla bu hadis zayıf kabul edilecektir. Ayrıca İbn Cüreyc'in Atâ el-Horasânî'nin ismini tam vermeyip sadece Atâ demekle yetinmesi hocasının hangi Atâ olduğu hususunda bir karışıklığa neden olmuştur. Bilinçli bir şekilde hocasının tam ismini dile getirmemişse isnad tedlîsini gizleme amacıyla şuyuh tedlîsine de başvurduğu ortaya çıkacaktır.

Bu rivâyetleri İbn Cüreyc'den nakleden Hişâm b. Yusuf'un konuya dair şu sözleri oldukça mühimdir: "İbn Cüreyc'in Bakara ve Alî-İmrân sureleri hakkında İbn Abbas'tan naklettiği rivâyetleri yazıyorduk. İlk başlarda Atâ el-Horasânî> İbn Abbas'tan diye kitaplarımıza geçiriyorduk. Sonrasında her seferinde el-Horasânî yazmaktan usandık ve Atâ> İbn Abbas'tan diye yazmaya başladık."²⁹⁵ Hişâm b. Yusuf'un bu açıklamaları, İbn Cüreyc'in hocasının kimliğini gizleme amacıyla şuyuh tedlîsi yapmadığını göstermektedir.

Rivâyette şuyuh tedlîsi olmasa bile isnad tedlîsi ihtimali var olmaya devam etmektedir. İbn Hacer bu hadisin şerhinde orta yolu bulan şu açıklamaları yapmıştır: "Benim güçlü bulduğum görüşe göre İbn Cüreyc, bu hadisi hem Atâ el-Horasânî'den

²⁹¹ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethü'l-Bârî*, 14/462.

²⁹² İbn Hacer el-Askalânî, *Fethü'l-Bârî*, 14/462.

²⁹³ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethü'l-Bârî*, 14/462.

²⁹⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethü'l-Bârî*, 16/165.

²⁹⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethü'l-Bârî*, 14/463.

hem de Atâ b. Ebî Rebâh'tan almıştır. Atâ el-Horasânî'den tefsire dair rivâyetleri nakletmesi Atâ b. Ebî Rebâh'tan tefsire dair rivâyette bulunmasına engel değildir. Buhârî, hadislerinin muttasıl senetle gelmesine bu kadar önem vermesine ve İlelu'l hadis ilminde hocası Ali b. Medinî'ye olan itimadına rağmen bu hadisin senedinde kopukluk olduğunu fark etmemesi nasıl mümkün olabilir ki! Üstelik İbn Cüreyc'in Atâ el-Horasânî'den tefsire dair bir şey işitmediği hususunda uyarısını yapan kişi de Ali b. Medinî'dir.²⁹⁶

İbn Hacer'in açıklamaları makul görülmektedir. Çünkü İbn Cüreyc, Atâ b. Ebî Rebâh'tan çok fazla rivâyetiyle bilinmektedir.²⁹⁷ Ondan tefsire dair rivâyetlerde bulunması da beklenen bir durumdur. Hafızasının kuvveti ve ilelu'l hadis ilmindeki yetkinliğiyle bilinen İmam Buhârî'den söz konusu illetin gizli kalması düşük bir ihtimaldir. Yakın münasebeti olduğu hocası Ali b. Medinî'den bu açıklamaları duymuş olması kuvvetle muhtemeldir.

Ayrıca bu hadisteki râvinin Atâ el-Horasânî olduğunu söyleyen alimlerin ifadelerindeki çelişkiler de gözden kaçmamaktadır. Bir grup İbn Cüreyc'in bu hadisleri Osman b. Atâ aracılığıyla aldığını söylerken²⁹⁸ diğer bir grup ise Atâ el-Horasânî'nin kitabından naklettiğini söylemektedir.²⁹⁹ Osman b. Atâ aracılığıyla aldığını söyleyen Ebû Mes'ud ed-Dımaşkî'nin bunu ispatlayacak bir delil zikretmediği görülmektedir. Dolayısıyla senetten Osman b. Atâ'nın düşürüldüğüne dair ileri sürülen iddia zayıf bir görüş olarak durmaktadır.

Hadis ilminde yetkinlikleriyle bilinen Yahyâ el-Kattân ve Ali b. Medinî'den nakledilen, İbn Cüreyc'in Atâ'nın kitabından rivâyet ettiği³⁰⁰ yaklaşımı daha makul bir görüştür. İbn Cüreyc eğer bu hadisleri Atâ'nın kitabından nakletmişse burada herhangi bir tedlîsten bahsetmek mümkün değildir. Kitabet yoluyla bir hadisin rivâyet

²⁹⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethü'l-Bârî*, 14/463.

²⁹⁷ Zehebî, *Siyer*, 6/326.

²⁹⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethü'l-Bârî*, 14/462.

²⁹⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethü'l-Bârî*, 14/462.

³⁰⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethü'l-Bârî*, 14/462.

edilmesi o hadisin müdelles hadis olmasını gerektirmez. Hatta mükatebe yoluyla alınan hadislerin hocanın izniyle rivâyet edilmesi birçok muhaddis tarafından kabul gören bir rivâyet yöntemidir.³⁰¹

Böylece İbn Cüreyc'in *Sahîh-i Buhârî*'deki 183 rivâyetinden hiçbirinin tedlîs açısından problem teşkil etmediği sonucuna ulaşılmıştır. İbn Cüreyc'in *Sahîh-i Müslim*'deki rivâyetleri incelenirken aynı metot uygulanacaktır.

İbn Cüreyc'in *Sahîh-i Müslim*'de bulunan rivayetleri:

Tablo 13. İbn Cüreyc'in *Sahîh-i Müslim*'de mu'an'an olarak zikrolunan ancak tahdis sigası veya benzeri sigalarla tahrir edilen rivayetleri tablosu

Sıra no	Mu'an'an rivâyet numarası (Müslim)	Tahdis vb. sigalarla gelen rivayet numarası (Müslim)
1.	686	686
2.	724	724
3.	970	970
4.	1273	1273
5.	1299	1299
6.	1319	1319
7.	1471	1471
8.	1536	1536
9.	1554	1554
10.	1565	1565
11.	1608	1608
12.	1972	1972
13.	2116	2116
Toplam 13 rivâyet		

İbn Cüreyc'in *Sahîh-i Müslim*'de toplamda 310 rivâyeti bulunmaktadır. Bu rivâyetlerden 47 tanesi mu'an'an rivâyetlerdir. *Sahîh-i Buhârî*'deki rivâyetlerine kıyasla İmam Müslim'in onun mu'an'an rivâyetlerine daha az yer verdiği dikkatleri çekmektedir. Yukarıdaki tabloda rivayet numarası verilen 13 rivâyet *Sahîh-i Müslim*'de mu'an'an olarak tahrir edilmiştir. Bu rivâyetler aynı yerde farklı senetler ile desteklenmiştir. İmam Müslim'in aynı yerde zikrettiği bu senetlerin içerisinde bu kez İbn Cüreyc'in hocasından tahdis sigasıyla hadisi naklettiği tarikleri zikretmiştir.

³⁰¹ İbnü's-Salâh, *Ulumu'l-hadis*, 173.

Tablo 14. İbn Cüreyc'in *Sahîh-i Müslim*'de mu'an'an olarak bulunan ancak *Sahîh-i Buhârî*'de tahdis sigasıyla tahrir edilen rivâyetleri tablosu

Sıra no	Mu'an'an rivâyet numarası (Müslim)	Tahdis vb. sigalarla gelen rivâyet numarası (Buhârî)
1.	396	772
2.	769	7499
3.	952	1320
4.	1153	2840
5.	1234	1647
6.	1315	1744
7.	1459	3555
8.	2668	7188
Toplam 8 rivâyet		

Sahîh-i Müslim'de mu'an'an olarak rivâyet edilen 8 rivâyet *Sahîh-i Buhârî*'de tahdis sigasıyla tahrir edilmiştir. Müdellis râvilerin rivâyetlerinde sema'nın tespiti hususunda *Sahîhayn*'ın birbirlerini desteklediği ve tamamladığı görülmektedir.

Tablo 15. İbn Cüreyc'in *Sahîh-i Müslim*'de mu'an'an olarak bulunan ancak *Sahîhayn* dışı diğer hadis kitaplarında tahdis vb. sigalarla gelen rivâyetleri tablosu

Sıra no	Mu'an'an rivâyet numarası (Müslim)	Tahdis vb. sigalarla gelen rivâyet numarası (<i>Sahîhayn</i> dışında kalan diğer hadis kitapları)
1.	95	<i>el-Müsned</i> : 23.831
2.	958	<i>el-Müsned</i> : 15.677
3.	985	<i>Musannef Abdürrezzâk</i> ³⁰² : 5787
4.	1263	<i>Müstahrecû Ebî Avâne</i> ³⁰³ : 3872
5.	1335	<i>Sünen-i Tirmizî</i> ³⁰⁴ : 928
6.	1430	<i>Müstahrecû Ebî Avâne</i> : 4191
7.	1445	<i>el-Müsned</i> : 25.651
8.	1550	<i>Müstahrecû Ebî Avâne</i> : 5177
9.	1711	<i>Sünen-i Kübrâ</i> ³⁰⁵ Nesaî: 5951
10.	1766	<i>el-Müsned</i> : 6368
11.	1835	<i>el-Müsned</i> : 10.637
12.	1970	<i>el-Müsned</i> : 4643

³⁰² Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, thk. Habîbu'r-Rahman el-A'zamî (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403).

³⁰³ Ebû Avâne Ya'kub b. İshâk el-İsferâyînî, *el-Müsnedü's-sahîhu'l-muhârrec 'ala Sahîh-i Müslim*, thk. Medine İslam Üniversitesi (Medine: el-Câmi'atü'l-İslâmiyye, 1433).

³⁰⁴ Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, thk. İzzeddin Dâllî vd. (Beyrut-Dımaşk: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 1438).

³⁰⁵ Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Hasan Abdülmun'im Şilbî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421).

13.	2515	<i>el-Müsned</i> : 15.113
14.	2532	<i>Müstahrecû Ebî Avâne</i> : 10.045
15.	2670	<i>Sünen-i Ebî Dâvûd</i> ³⁰⁶ : 4608
Toplam 15 rivâyet		

Sahîh-i Müslim'de mu'an'an olarak rivâyet edilip *Sahîhayn*'da sema' haliyle rivâyeti tespit edilemeyen 15 rivâyetin *Sahîhayn* dışında kalan diğer hadis kitaplarında İbn Cüreyc'in hocasından sema' yoluyla aldığı tespit edilmiştir. İbn Cüreyc'in *Sahîh-i Müslim*'de bulunan toplam 47 mu'an'an rivâyetinden 36 tanesinde sema' vb. yollarla alındığı bilgisine ulaşılmıştır.

Tablo 16. İbn Cüreyc'in *Sahîh-i Müslim*'de farklı isnadlar ile desteklenen rivâyetleri tablosu

Sıra no	Mu'an'an rivâyet numarası (Müslim)	Mu'an'an rivâyeti destekleyen rivâyet numarası (Müslim)
1.	490	490
2.	921	921
3.	1021	1021
4.	1178	1178
5.	1229	1229
6.	1405	1405
7.	1691	1691
8.	1726	1726
9.	1943	1943
10.	2102	2102
11.	2228	2228
Toplam 11 rivâyet		

İbn Cüreyc'in, *Sahîh-i Müslim*'de bulunan 310 rivâyetinden sadece 11 mu'an'an rivâyetin İbn Cüreyc tarafından hocasından sema' yoluyla alınıp alınmadığı tespit edilememiştir. Bu 11 rivâyetin de yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere mütabi' rivâyetleri mevcuttur. Dolayısıyla *Sahîh-i Müslim*'de bulunan İbn Cüreyc'in rivâyetlerinin (tedlîs açısından) zayıf kabul edilmesine gerekçe bulunamamıştır.

³⁰⁶ Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid (Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, ts.).

Değerlendirme

Sahîhayn müellifleri üçüncü mertebede bulunan râvilerden önemli bir bölümünün rivâyetlerini eserlerine almışlardır. Bunlar arasında yukarıda ismi geçen râvilere ek olarak Humejd et-Tavil (öl. 143/760) ve Hüseyim b. Beşîr (öl. 183/799) gibi hadis ilminin meşhur isimleri de mevcuttur. İbn Hacer'in bu mertebede ismini zikrettiği 50 râviden 26'sının *Sahîhayn*'da rivâyetleri bulunmaktadır. İmam Buhârî bunlar arasında 19 râviden hadis alırken İmam Müslim 23 râvinin hadislerine eserinde yer vermiştir.

Sahîh-i Buhârî'de üçüncü mertebe râvilerinin toplam 2.174 rivâyeti bulunmaktadır. Bunlardan 1.199 tanesi mu'an'an vb. rivâyetlerdir. *Sahîh-i Müslim*'de ise 2.421 rivâyeti bulunan bu râvilerin 1508 mu'an'an rivâyeti bulunmaktadır. *Sahîh-i Buhârî*'de bulunan mu'an'an rivâyetlerin oranı %55,15 iken *Sahîh-i Müslim*'de bu oran %62,28'e tekabül etmektedir. İmam Buhârî'nin müdellis râvilerin rivâyetlerini eserine alırken İmam Müslim'e nazaran daha temkinli bir yaklaşım içerisinde olduğunu söylemek de mümkündür.

Bu meretebede rivâyetleri bulunan râviler hakkında farklı görüşler mevcuttur. Örneğin Alâî'nin³⁰⁷ ikinci mertebede zikrettiği İbn Cüreyc'i İbn Hacer³⁰⁸ üçüncü mertebe râviler arasına dahil etmiştir. Rivâyetlerinin incelenmesi sonucunda İbn Hacer'in tercihinin daha isabetli olduğu kanısına varılmıştır. İbn Şihâb'da da aynı ihtilaf vuku bulmuştur. Yapılan değerlendirmede bu kez Alâî'nin tercihi daha isabetli görülmüş, İbn Şihâb'ın ikinci mertebeye dahil edilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Üçüncü mertebede bulunan râvilerin *Sahîhayn*'daki rivâyetleri aşağıdaki tabloda listelenmiştir:

³⁰⁷ Alâî, *Câmi 'ü't-tahsîl*, 113.

³⁰⁸ İbn Hacer, *Ta'rîfu ehli't-takdîs*, 41.

Tablo 17. Üçüncü mertebe müdellîs râvilerin *Sahîhayn*'daki rivâyetleri

Sıra	Râvinin Adı	<i>Sahîh-i Buhârî</i> 'de toplam rivâyet sayısı	<i>Sahîh-i Buhârî</i> 'de mu'an'an ile nakledilen rivâyetlerinin sayısı	<i>Sahîh-i Müslim</i> 'de toplam rivâyet sayısı	<i>Sahîh-i Müslim</i> 'de mu'an'an ile nakledilen rivâyetlerinin sayısı
1.	el-Hasen b. Zekvân	1	0	0	0
2.	Humeyd et-Tavîl	121	76	34	29
3.	Talha b. Nâfi'	4	4	62	57
4.	Abdullah b. Ebî Necîh	28	28	14	14
5.	Abdurrahman b. Abdillah b. Mes'ûd	1	0	1	0
6.	Abdurrahman b. Muhammed el-Muhâribî	2	0	1	1
7.	Abdülmeccid b. Abdülazîz	0	0	1	1
8.	İbn Cüreyc	183	61	310	47
9.	Abdülmelik b. Ümeyr	46	35	48	39
10.	Abdülvehhâb b. Atâ	0	0	9	8
11.	İkrime b. Ammâr	0	0	42	9
12.	Amr b. Abdullah es-Sebîî	162	96	101	69
13.	Katâde b. Di'âme	283	182	369	293
14.	Muhammed b. Abdurrahman et-Tufâvî	3	1	0	0
15.	Muhammed b. Aclân	0	0	15	12
16.	Muhammed b. İsbâ b. Necîh	2	0	0	0
17.	Muhammed b. Müslim b. Tedrüs (Ebü'z-Zübeyr el-Mekkî)	2	1	274	169
18.	İbn Şihâb ez-Zührî	1230	667	899	568
19.	Mervân b. Mu'âviye	13	8	48	34
20.	el-Muğîre b. Miksem	19	16	19	18
21.	Mekhûl eş-Şâmî	0	0	4	4
22.	Hişâm b. Hassân	22	10	63	61
23.	Hüseyim b. Beşîr	50	12	97	66
24.	Yezîd b. Ebî Ziyâd el-Kûffî	0	0	1	0
25.	Ebû Hurre er-Rakkâşî	0	0	1	1
26.	Ebû Ubeyde b. Abdillah b. Mes'ud	2	2	8	8
	Toplam (26 râvi)	2.174 (19 râvi)	1.199	2.421 (23 râvi)	1.508

2.3.4. Dördüncü Mertebe

Dördüncü mertebe râvilerinin mu'an'an rivâyetleri tedlîs açısından problem teşkil etmektedir. Şeyhayn, bu mertebede bulunan râvilerin çok rivâyetine eserlerinde yer vermişlerdir. İbn Hacer dördüncü mertebeyi şu sözleriyle tanıtmıştır: “Bakıyye b. el-Velîd (öl. 197) gibi zayıf ve meçhul râvilerden çokça tedlîs yapmalarından dolayı hadis imamlarının sema'larını beyan etmedikleri rivâyetleriyle ihticacda bulunulmayacağına dair ittifak ettikleri râviler bu kısımdadır.”³⁰⁹

İbn Hacer bu mertebede 12 râvi zikretmiştir. İsmi bu mertebede geçen râvilerin hem sayısı hem de *Sahîh-i Buhârî*'deki rivâyetlerinin sayısı oldukça azdır. İbn Hacer bu râviler hakkındaki açıklamalarına dikkat etmek gerekir. Çünkü o bu mertebedeki râvilerin sema'ını belirtmedikleri rivâyetlerinin delil olarak kullanılmayacağına dair ittifak edildiğini söylemiştir.³¹⁰

İbn Hacer'in bu ifadesinden onların bütün mu'an'an rivâyetlerinin reddedileceğini çıkarmak bir yanılgıdır. Zira bu mertebede bulunan râvilerden *Kütüb-i Sitte* alimleri hadis almış ve eserlerinde onların mu'an'an rivâyetlerine yer vermişlerdir.

İbn Hacer'in “hadis imamlarının sema'larını beyan etmedikleri rivâyetleriyle ihticacda bulunulmayacağına dair ittifak ettikleri râviler bu kısımdadır.”³¹¹ ifadesi onların mutabaat babından nakledilen rivâyetlerinin de reddedilmesi gerektiğini düşünmek yanlış olacaktır. Zira hadis imamları zayıf hadisleri bile mutabaat ve şevahid olarak eserlerine almışlardır.

1. Bakıyye b. el Velîd el-Hımsî (öl. 197/812): Hicri 110 yılında dünyaya gelmiştir.³¹² İmam Mâlik, İbnü'l Mübarek, Evzâî gibi alimlerden hadis almıştır.³¹³ İmam Zehebî onu ‘ilmin kaplarından biri’ diyerek tanıtmış fakat zayıf râvilerden çok

³⁰⁹ İbn Hacer, *Ta'rifü ehli't-takdîs*, 14.

³¹⁰ Alâî, *Câmi'ü't-tahsîl*, 113.

³¹¹ İbn Hacer, *Ta'rifü ehli't-takdîs*, 14.

³¹² Zehebî, *Siyer*, 8/519.

³¹³ Zehebî, *Siyer*, 8/519.

sayıda rivâyet etmesinin bu özelliğine gölge düşürdüğünü dile getirmiştir.³¹⁴ Çok tedlîs yapmakla meşhur râvilerdendir.³¹⁵ *Sahîh-i Buhârî*'de Bakıyye'den nakledilen sadece bir rivâyet vardır. Bu rivayette İmam Buhârî'nin asıl rivâyetlerinden olmayıp, asıl rivâyetin ardından mutabaat olması için zikredilmiştir.

حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا الْوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْأَوْزَاعِيُّ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي قَتَادَةَ، عَنْ أَبِيهِ أَبِي قَتَادَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «إِنِّي لَأَقُومُ فِي الصَّلَاةِ أُرِيدُ أَنْ أُطَوَّلَ فِيهَا، فَأَسْمَعُ بُكَاءَ الصَّبِيِّ، فَاتَجَوَّزُ فِي صَلَاتِي كَرَاهِيَةً أَنْ أَشُقَّ عَلَى أُمِّهِ» تَابَعَهُ بَشْرُ بْنُ بَكْرٍ، وَابْنُ الْمُبَارَكِ، وَبَقِيَّةٌ، عَنِ الْأَوْزَاعِيِّ.³¹⁶

Sahîh-i Müslim'de de Bakıyye'den nakledilen bir hadis vardır. *Sahîh-i Buhârî*'deki rivâyetin aksine *Sahîh-i Müslim*'de geçen rivâyet Müslim'in asıl rivâyetlerindedir.

Sahîh-i Müslim'deki rivâyet:

وَحَدَّثَنِي إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ، حَدَّثَنِي عِيسَى بْنُ الْمُنْذِرِ، حَدَّثَنَا بَقِيَّةٌ، حَدَّثَنَا الزُّبَيْدِيُّ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ دَعِيَ إِلَى عُرْسٍ أَوْ نَحْوِهَا، فَلْيُجِبْ.³¹⁷

İmam Müslim bu rivâyeti Müdellis râvi olan Bakıyye'den tahdis sigasıyla Zübeydi'den> Nafi'> İbn Ömer kanaylıyla rivâyet etmiştir. Aynı hadis Nâfi''den; Eyyub es-Sahtiyani,³¹⁸ Ubeydullah b. Ömer,³¹⁹ Mâlik b. Enes ve başka muhaddisler tarafından da nakledilmiştir.

Buhârî, Nâfi' kanalıyla gelen bu rivâyeti İmam Mâlik vasıtasıyla almıştır. Buhârî'de yer alan bu senet ilgili rivâyet için güçlü bir takviyedir. Söz konusu rivâyeti şu şekilde aktarmak mümkündür:

³¹⁴ Zehebî, *Siyer*, 8/519.

³¹⁵ İbn Hacer, *Ta'rifü ehli't-takdîs*, 49.

³¹⁶ Buhârî, "Âzan" 65.

³¹⁷ Müslim, "Nikah", 101.

³¹⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 10/50.

³¹⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 9/15.

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: إِذَا دُعِيَ أَحَدُكُمْ إِلَى الْوَلِيمَةِ فَلْيَأْتِهَا.³²⁰

Zübeydî müdellis râvilerden olmasa bile Nafi'den bu hadisi mu'an'an olarak rivâyet etmiştir. Bakıyye'nin tesviye tedlîsi yapmış olma ihtimalini de göz önünde bulundurarak Zübeydî'nin Nafi' aracılığıyla naklettiği rivâyetleri inceledik. Hadis mecmualarında bulduğumuz 13 rivâyetin hepsini Zübeydî, Nafi'den doğrudan rivâyet etmiş olup hiçbirinde başka bir râvi aracılığıyla hadisi nakletmemiştir. Dolayısıyla tesviye tedlîsi de güçlü bir ihtimal olarak gözükmemektedir.

2. Süveyd b. Sa'id el-Hadesâni (öl. 240/854): İmam Buhârî Süveyd b. Said'i cerh ettiği için kitabında ondan nakledilmiş herhangi bir hadise yer vermemiştir. Süveyd'in hadislerinin münker olduğunu söylemiştir.³²¹

İmam Buhârî dışında; Ali b. Medîni,³²² Yahya b. Ma'in³²³ ve Nesâî³²⁴ gibi cerh ta'dil alimleri de Süveyd b. Sa'id'i cerh etmişlerdir. Ahmed b. Hanbel: "Hadislerini nakletmede bir problem yoktur. Saduk râvilerden olmasını ümit ederim."³²⁵ Ebû Hatim, Salih Cezere ve İmam Zehebî gibi alimler de onun saduk olduğunu söylemişlerdir.³²⁶

İmam Müslim, Süveyd'den aracılığıyla gelen 54 rivâyete kitabında yer vermiştir. Bunlardan 10 tanesi mu'an'an olarak nakledilmiş diğerleri ise tahdis sigasıyla rivâyet edilmiştir.

³²⁰ Buhârî, "Nikah", 71.

³²¹ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b Ahmed b Osman Zehebî, *Mizanu'l-İ'tidal fi nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî (Beyrut: Darü'l Ma'rife, 1382), 2/248.

³²² İbn Asâkir, *Tarihu Dimaşk*, 72/341; Zehebî, *Siyer*, 11/412-413.

³²³ Zehebî, *Siyer*, 11/412; İbn Asâkir, *Tarihu Dimaşk*, 72/341; Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, 5/836; Zehebî, *Mizanu'l-İ'tidal*, 2/248.

³²⁴ Zehebî, *Mizanu'l-İ'tidal*, 2/248; Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b Ahmed b Osman Zehebî, *Divanü'd-duaşa ve'l-metrukin: ve halkun mine'l-mechuline ve sikatun fihim leyyin*, thk. Hammad b. Muhammed el-Ensari (Mekke: Mektebetü'n Nahda el-Hadisiyye, 1387), 182; Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, 5/836; Zehebî, *Siyer*, 11/413; İbn Asâkir, *Tarihu Dimaşk*, 72/341.

³²⁵ Zehebî, *Siyer*, 11/412; Hatîb el-Bağdadî, *Tarihu Bağdad*, 10/316.

³²⁶ Zehebî, *Siyer*, 11/410-413; Hatîb el-Bağdadî, *Tarihu Bağdad*, 10/316; Zehebî, *Mizanu'l-İ'tidal*, 2/248.

Süveyd b. Sa'id, *Sahîh-i Müslim*'de rivâyetleri olan tartışmalı râvilerden biridir. İbnü's-Salâh bu tartışmalara şu sözleriyle değinmiştir; "Müslim, Süveyd b. Sa'id ve kendileri hakkında tenkidin meşhur olduğu bazı râvilerle ihticada bulunmuştur. Ebû Davud es-Sicistani de böyle yapmıştır. Bu durum -onlara göre- cerh müfesser olmadığı zaman kabul edilmediğine delalet eder."³²⁷

Süveyd'i tenkit eden muhaddislerden Ebû Zür'a, onun kitabından naklettiği rivâyetleri için şunları söylemiştir; "Kitaptan naklettiklerine gelince; Bunlar sahîhtir. Ben onun asıl nüshasındaki rivâyetlerine bakar ve oradan hadis yazardım. Hafızasından naklettiklerine gelince bunları yazmazdım."³²⁸

Buhârî, Salih Cezere, el-Hâkim Ebû Ahmed, (öl. 378/988) ve daha birçok muhaddis Süveyd'in cerh edilme sebebinin âmâ olduktan sonra rivâyetlerinde telkine uğraması olduğunu söylemiştir.³²⁹ Alâî onu muhtelit râviler arasında zikretmiş ve âmâ olduktan sonra münker rivâyetler naklettiğini söylemiştir.³³⁰

İbn Hacer, Süveyd'in *Sahîh-i Müslim*'deki rivâyetlerine dair şunları söylemiştir: "Bazı hadis imamlarının Süveyd b. Sa'id'i cerh etmesine rağmen Müslim ondan aldığı hadisleri *Sahîh*'inde tahrir etmiştir. *Sahîh*'inde bu rivâyetlere yer vermesinden dolayı Müslim mazur görülmüştür. Çünkü Müslim ondan aldığı hadisleri başkası aracılığıyla da nakletmiştir. Müslim, o daha âmâ olup hadislerinde telkine uğramadan onunla karşılaşmış ve ondan hadis dinlemiştir. Onun münker rivâyetleri ise âmâ olduktan sonra çoğalmıştır."³³¹

Yine başka bir yerde; "Müslim ondan rivâyetleri hususunda mâzurdur. Öyle ki Müslim onun teferrüd ettiği hadisleri kitabına almamıştır. Bununla beraber Süveyd'in

³²⁷ İbnü's-Salâh, *Ulumu'l-hadis*, 218.

³²⁸ İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizi*, 766.

³²⁹ Zehebî, *Siyer*, 11/413; İbn Asâkir, *Tarihu Dimaşk*, 72/339-344; Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, 5/836; Zehebî, *Mizanu'l-İ'tidal*, 2/248.

³³⁰ Salahuddin Ebu Sa'id el-Alâî, *Kitâbü'l-muhtelitîn*, thk. Raf'et Fevzi Abdulmuttailb, Ali Abdulbasit Mezid (Kahire: Mektebetü'l Hâncî, 1417), 51.

³³¹ İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket*, 1/411.

rivâyetleri sağladı. Daha sonra âmâ olup rivâyetlerinde değişime uğradı ve çokça münker rivayetler nakletti.”³³²

Hafız Bikâî (öl. 885/1480) hocası İbn Hacer’in sözlerinin aksine Süveyd âmâ olduktan sonra da Müslim’in ondan rivâyette bulunmuş olabileceği ihtimaline değinmiştir. Fakat Müslim rivâyetlerini naklederken telkine uğramadığını düşündüğü rivâyetleri kitabına aldığını da eklemiştir. “Muhaddisler, Süveyd b. Sa’id hakkında şunları söylediler; Âmâ olduktan sonra telkine uğradı. Hadislerinde muzdariplik artmaya başladı. Müslim ondan rivâyette bulunmuş olsa da telkine uğramadığını bildiği rivâyetleri kitabına almış olması muhtemeldir.”³³³

İbn Hacer’in diğer öğrencisi Sehâvi ise hocasını destekleyen şu açıklamalarda bulunmuştur; “Süveyd’i müfesser bir şekilde cerh edenler onun âmâ olduktan sonra telkine uğramış olabileceğini söylemişlerdir. Bu durum cerh edilme sebebi olsa bile âmâ olduktan sonraki rivâyetlerin sıhhatine zarar verir. Önceki rivâyetlerine zarar vermez. Müslim’in ondan aldığı hadislerin Süveyd’in sahih hadislerinden olduğu ya da âli isnad ile rivâyet etmek için aldığı ve teferrüd etmediği rivâyetler olduğu açıkça ortadadır.”³³⁴

İbn Hacer ve Sehâvi’nin; Müslim’in ondan âmâ olmadan önce hadis aldığına dair açıklamaları tercihe şayandır. Kaynaklarda bunu destekleyecek şekilde şöyle bir rivâyet nakledilmektedir; “İbrahim b. Ebî Talib (öl. 295/908) der ki: Müslim’e, Nasıl olur da *Sahîh*’inde Süveyd’den nakilde bulunmayı caiz gördün? diye sordum. Bunun üzerine ‘Hafs b. Meysere’nin nüshasını nereden getirseydim?’ cevabını verdi.”³³⁵ Bilindiği üzere İmam Müslim rivâyet lafızlarından olan “حدثنا” ile “أخبرنا” lafızları

³³² İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket*, 1/275.

³³³ Bikâî, *en-Nüketü’l-vefiyye*, 1/247.

³³⁴ Sehâvî, *Fethü’l-Mugîs*, 2/185.

³³⁵ Ebü’l-Fazl Zeynüddin Abdürrahim b Hüseyin İraki, *Şerhu’t-tebsıra ve’t-tezkire.*, thk. Mahir Yasin el-Fahl, Abdullatif el-Humeym (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1423), 1/343; Şemsuddin Muhammed b. Ammar b. Muhammed b. Ahmed el-Mısri İbn Ammar, *Miftâhü’s-saîdiyye fi şerhi’l-Elfiyyeti’l-hadîsiyye*, thk. Şadi b. Muhammed b. Salim Âl-i Nu’mân (San’a: Merkezu’n Nu’mân, 1432), 187; Sehâvî, *Fethü’l-Mugîs*, 2/185,186; Zeynüddin Ebu Yahya Zekeriyâ b. Muhammed b. Zekeriyâ el-Ensârî, *Fethü’l-baki bi-şerhi Elfiyyeti’l-İraki*, thk. Abdullatif el-Humeym, Mahir Yasin el-Fahl (Beyrut: Darü’l kütübi’l ilmiyye, 1422), 1/317; Zehebî, *Siyer*, 11/418; Zehebî, *Mizanu’l-İ’tidal*, 2/250.

arasında fark görmüştür.³³⁶ “حدثنا” lafzını hocasından işiterek aldığı rivâyetler için kullanırken, “أخبرنا” ifadesini kırâat yoluyla aldığı rivâyetler için tercih edilmiştir.³³⁷ İmam Müslim, Hafs b. Meysere’den rivâyet edilen yirmi iki hadisi kitabına almıştır. Bunlardan yirmi bir tanesi Süveyd b. Sa’id tarafından nakledilmiştir. Bu rivâyetlerin hepsi “حدثنا” veya “حدثني” lafızlarıyla rivâyet edilmiştir. Hafs b. Maysere’nin hadislerini Süveyd’de bulunan hadis nüshasından aldığına göre Süveyd henüz âmâ olmamışken İmam Müslim’e okuyarak rivâyet etmiştir. Bu hadisleri naklettiği sırada Süveyd âmâ olmuş olsaydı hadisleri İmam Müslim veya başka biri bu hadis nüshasından okuyacaktı. Bu durumda da hadisleri kitabına yazarken “حدثنا” ve “أخبرنا” değil “أخبرني” lafızlarını kullanacaktı.

Diğer bir ihtimal ise Süveyd’in ezberinden bu hadisleri nakletmiş olmasıdır. Fakat İmam Müslim’in Süveyd’den bu hadisleri nüshadan aldığına dair zikredilen rivâyet bu ihtimali de devre dışı bırakmaktadır. Dolayısıyla bunlardan İmam Müslim’in Süveyd b. Sa’id’den kendisi henüz âmâ olmamış ve ihtilata da uğramamışken hadis dinlediği sonucu ortaya çıkacaktır.

Süveyd b. Sa’id’in tedlîs yaptığına dair bilgiler oldukça azdır. Alâî, Süveyd’i Muhtelit râviler arasında zikretmiştir.³³⁸ Dümeynî de onun müdellis oluşuna dair ithamların azlığından dolayı onu birinci mertebe müdellis râvilerden kabul edilmesi gerektiğini savunmuştur.³³⁹ Süveyd’e yapılan ithamlar onun muhtelit olmasıyla alakalıdır.³⁴⁰ Müdellis râviler arasında zikredilmesinin sebebi âmâ olup telkinlere uğradıktan sonra naklettiği hatalı rivâyetlerinden kaynaklanmaktadır.

Süveyd’in *Sahîh-i Müslim*’de geçen 10 mu’an’an rivâyetinden 9 tanesini İmam Müslim, Süveyd dışında başka bir hocasından da almıştır. Bu 9 rivâyetin hepsinde

³³⁶ Sehâvî, *Fethü'l-Mugîs*, 2/351; Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 4/246.

³³⁷ İbnü's-Salâh, *Sıyânetu Sahîh-i Müslim*, 37.

³³⁸ Alâî, *el-Muhtelitîn*, 50; Ali ÇELİK, *Hadis İlminde İhtilât Problemi ve Muhtelit Râviler* (Ankara: İlahiyât, 2021), 136,227.

³³⁹ Dümeynî, *et-Tedlîs fi'l-hadis*, 202.

³⁴⁰ Bkz. ÇELİK, *Hadis İlminde İhtilât Problemi*, 136-137,227-228.

hadis metni verilirken Süveyd'in hadisi aktardığı lafzı değil, diğer hocalarının lafzını tercih etmiştir.³⁴¹ Süveyd'den de hadisin nakledilmesi hadisin senedini güçlendirmek amacıyla.

Süveyd'in teferrüd etmediği mu'an'an rivâyetlere örnek:

حَدَّثَنَا مِنْجَابُ بْنُ الْحَارِثِ التَّمِيمِيُّ، وَسُوَيْدُ بْنُ سَعِيدٍ، كِلَاهُمَا عَنْ عَلِيِّ بْنِ مُسْهَرٍ، قَالَ
مِنْجَابُ: أَخْبَرَنَا ابْنُ مُسْهَرٍ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ
صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَا يَدْخُلُ النَّارَ أَحَدٌ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةٍ خَزَدَلٍ مِنْ إِيْمَانٍ، وَلَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ
أَحَدٌ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةٍ خَزَدَلٍ مِنْ كِبْرِيَاءٍ.³⁴²

Örnekte de görüldüğü gibi Müslim, Ali b. Müshir'den nakledilen bu hadisi hem Mincab b. Haris'ten hem de Süveyd b. Sa'id'den almıştır. Daha sonra "قال منجاب" diyerek onun senediyle gelen lafzı kitabında nakletmiştir. Süveyd'in rivâyeti ise mutabaât olarak senedi güçlendirme amacıyla tahric edilmiştir. Diğer dokuz rivâyette de benzer durumlar görülmektedir. Bunlardan bazılarını Süveyd ile beraber başka bir râvi de naklederken bazılarını Süveyd dışında iki râvi daha nakletmiştir.

İbn Hacer'in "Müslim, Süveyd'in teferrüd ettiği -mu'an'an- herhangi bir hadisi kitabına almamıştır."³⁴³ sözü büyük ölçüde doğrudur. *Sahîh-i Müslim*'de Süveyd'in teferrüd ettiği sadece bir mu'an'an rivâyet vardır. Muhtemeldir ki: İbn Hacer ve öğrencisi Sehari'nin gözünden kaçtığı için bu tür rivâyetlerin *Sahîh-i Müslim*'de bulunmadığına hükmetmişlerdir.

Söz konusu rivâyet:

حَدَّثَنَا سُؤَيْدُ بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ مُعْتَمِرِ بْنِ سُلَيْمَانَ، عَنْ أَبِيهِ، حَدَّثَنَا أَبُو عَمْرَانَ الْجَوْنِيُّ، عَنْ
جُنْدَبٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، حَدَّثَ: أَنَّ رَجُلًا قَالَ: وَاللَّهِ لَا يَغْفِرُ اللَّهُ لِفُلَانٍ، وَإِنَّ اللَّهَ

³⁴¹ Mu'an'an rivayetler için bkz. Müslim, "İman" 148; "Taharet" 32; "Taharet" 36; "Salât" 255; "Salâtü'l-müsafirin" 204; "Siyam" 97; "Hacc" 129; "Fedailu's-sahabe" 49; "Bîr" 137; "Zikir" 98.

³⁴² Müslim, "İman" 148.

³⁴³ İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket*, 1/275.

تَعَالَى قَالَ: مَنْ ذَا الَّذِي يَتَأَلَّى عَلَيَّ أَنْ لَا أَعْفِرَ لِفُلَانٍ، فَإِنِّي قَدْ عَفَرْتُ لِفُلَانٍ، وَأَخْبَطْتُ عَمَلَكَ. أَوْ
كَمَا قَالَ³⁴⁴

Sahîh-i Müslim'de Süveyd'den nakledilen elli dört rivâyet arasından müdelles hadis hükmü verilebilecek tek rivâyet yukarıda aktarılan haberdır. Süveyd'in, Mu'temir b. Süleyman'dan "عَنْ مُعْتَمِرِ بْنِ سُلَيْمَانَ" lafzı ile naklettiği bu rivâyet başka bir râvi aracılığıyla *Sahîh-i Müslim*'de tahrir edilmemiştir.

Diğer hadis kitaplarında bu rivâyet araştırıldığında şu bilgilere ulaşılmıştır;

1- Hadis, Mu'temir b. Süleyman kanalıyla Süveyd b. Sa'id dışında başka râvilerden de nakledilmiştir.

حَدَّثَنَا عَبْدَانُ بْنُ أَحْمَدَ، ثنا صالحُ بْنُ حَاتِمِ بْنِ وَرْدَانَ، وَهَرَبِيُّ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَا: ثنا
مُعْتَمِرُ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي عِمْرَانَ، عَنْ جُنْدَبٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:
"قَالَ رَجُلٌ وَاللَّهِ لَا يَعْفِرُ اللَّهُ لِفُلَانٍ، فَقَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: مَنْ ذَا الَّذِي يَتَأَلَّى عَلَيَّ أَنْ لَا أَعْفِرَ لِفُلَانٍ فَإِنِّي
قَدْ عَفَرْتُ لِفُلَانٍ وَأَخْبَطْتُ عَمَلَكَ."³⁴⁵

el-Mu'cemü'l-kebîr'de geçen bu rivâyet, *Sahîh-i Müslim*'deki rivâyetle aynı lafızla nakledilmiştir. Bu kez Mu'temir'den nakleden râvi Süveyd değil, Hüreyim b. Abdü'l- 'A'la'dır.

2- İmam Müslim dışında başka müellifler de Süveyd> Mu'temir senediyle nakilde bulunmuşlardır. İmam Müslim'in aksine bu rivâyetler mu'an'an olarak değil, tahdis sigasıyla tahrir edilmiştir.

1. Mütabi' rivâyet:

أَخْبَرَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْحَافِظُ، حَدَّثَنَا أَبُو الْحَسَنِ أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْعَنْزِيُّ، حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ
سَعِيدٍ الدَّارِمِيُّ، حَدَّثَنَا سُؤَيْدُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا مُعْتَمِرُ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي عِمْرَانَ، وَأَخْبَرَنَا الْحَافِظُ أَبُو
عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا أَبُو الْحَسَنِ أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ الصَّيْدَلَانِيُّ الْعَدْلِيُّ، إِفْلَاءً، حَدَّثَنَا أَبُو الْفَضْلِ أَحْمَدُ بْنُ
سَلَمَةَ، حَدَّثَنَا أَبُو سَلَمَةَ يَحْيَى بْنُ خَلْفِ الْبَاهِلِيِّ، حَدَّثَنَا مُعْتَمِرُ بْنُ سُلَيْمَانَ قَالَ: سَمِعْتُ أَبِي قَالَ:

³⁴⁴ Müslim, "Bîr" 137.

³⁴⁵ Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed et-Taberâni, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, thk. Hamdî Abdülmecid es-Selefi (Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, ts.), 2/165.

حَدَّثَنَا أَبُو عِمْرَانَ، عَنْ جُنْدُبٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَدَّثَ: أَنَّ رَجُلًا قَالَ: وَاللَّهِ لَا يَغْفِرُ اللَّهُ لِفُلَانٍ، قَالَ اللَّهُ: «مَنْ ذَا الَّذِي يَتَأَلَّى عَلَيَّ أَنْبِيَّ لَا أَعْفِرُ لِفُلَانٍ، فَإِنِّي عَفَرْتُ لِفُلَانٍ وَأَحْبَبْتُ عَمَلَكَ. أَوْ كَمَا قَالَ³⁴⁶

Osman b. Sa'id ed-Darimi bu rivâyeti *Sahîh-i Müslim*'de geçen lafızların aynısıyla ve aynı isnad ile "حَدَّثَنَا سُؤَيْدُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا مُعْتَمِرٌ" şeklinde nakletmiştir.

2. Mütabi' rivâyet:

حَدَّثَنَا سُؤَيْدُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا الْمُعْتَمِرُ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عِمْرَانَ الْجَوْنِيُّ، عَنْ جُنْدُبٍ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَدَّثَ: أَنَّ رَجُلًا قَالَ: وَاللَّهِ لَا يَغْفِرُ اللَّهُ لِفُلَانٍ وَأَنَّ اللَّهَ قَالَ: مَنْ ذَا الَّذِي تَأَلَّى عَلَيَّ أَنْ لَا أَعْفِرَ لِفُلَانٍ فَإِنِّي قَدْ عَفَرْتُ لِفُلَانٍ وَأَحْبَبْتُ عَمَلَكَ. أَوْ كَمَا قَالَ³⁴⁷

İbn Ebî Dünya tarafından nakledilen bu rivâyet, önceki rivâyette olduğu gibi "حَدَّثَنَا سُؤَيْدُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا الْمُعْتَمِرُ بْنُ سُلَيْمَانَ" şeklinde rivâyet edilmiştir. İbn Ebî Dünya rivâyeti aynı lafızlarla nakletmemiş olsa da mana itibariyle iki rivâyet aynıdır.

Yukarıdaki bulgulardan hareketle *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*'de Süveyd b. Sa'id aracılığıyla nakledilmiş olup tedlîs ihtimali bulunan herhangi bir rivâyet görülmemiştir.

3. Abbâd b. Mansûr el-Nâcî el-Basrî (öl. 152/769-70): *Sahîh-i Buhârî*'de Abbad'dan nakledilen iki rivâyet vardır. İlgili rivâyetlerden biri hadisin sonunda mutabaat olarak zikredilmiştir. Diğer rivâyet ise hadisin senedini güçlendirmek amacıyla ikinci bir sened olarak asıl sened ile birlikte aktarılmıştır. Dolayısıyla Abbâd'ın *Sahîh-i Buhârî*'nin asıllarında bulunan rivâyeti yoktur. Söz konusu rivâyetler şu şekilde nakledilmiştir:

³⁴⁶ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *el-Âdab*, thk. Ebu Abdullah es-Sa'id el-Menduh (Beirut: Müessesetü'l-kütübi's-sekafiyye, 1408), 118.

³⁴⁷ Ebu Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd b. Süfyan el-Kureşi İbn Ebî Dünya, *Hüsni'z-zanni billahi*, thk. Abdulhamid Şanuha (Beirut: Müessesetü'l-kütübi's-sekafiyye, 1413), 36,37.

حَدَّثَنَا عَارِمٌ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، قَالَ: فُرِيَءَ عَلَى أُيُوبَ، مِنْ كُتُبِ أَبِي قِلَابَةَ، - مِنْهُ مَا حَدَّثَ بِهِ وَمِنْهُ مَا فُرِيَءَ عَلَيْهِ، وَكَانَ هَذَا فِي الْكِتَابِ - عَنْ أَنَسٍ: أَنَّ أَبَا طَلْحَةَ وَأَنَسَ بْنَ النَّضْرِ كَوَيَاهُ، وَكَوَاهُ أَبُو طَلْحَةَ بِيَدِهِ، وَقَالَ عَبَّادُ بْنُ مَنْصُورٍ، عَنْ أُيُوبَ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: "أَذِنَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِأَهْلِ بَيْتِ مِنَ الْأَنْصَارِ أَنْ يَرْفُؤُوا مِنَ الْحَمَةِ وَالْأَذْنِ." قَالَ أَنَسُ: «كُوَيْتُ مِنْ ذَاتِ الْجَنْبِ، وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَيٌّ، وَشَهِدَنِي أَبُو طَلْحَةَ وَأَنَسُ بْنُ النَّضْرِ وَزَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ، وَأَبُو طَلْحَةَ كَوَانِي»³⁴⁸.

İmam Buhârî aynı hadisi iki farklı isnad ile rivâyet etmiştir. Abbâd b. Mansûr, ikinci isnadı Eyyûb es-Sahtiyânî'den mu'an'an olarak rivâyet etmiştir.

Sahîh-i Müslim'de ise Abbad b. Mansur'dan rivâyet edilmiş herhangi bir hadis tespit edilememiştir.

4. Ömer b. Ali el-Mukaddemî (öl. 190/805) Ömer b. Ali'den *Sahîh-i Buhârî*'de 5 hadis nakledilmiştir. Bunlardan 2 tanesinde sema' açıkça beyan edilmiştir. 3 rivâyet ise mu'an'an'dır.

1. Rivâyet:

حَدَّثَنَا عَبْدُ السَّلَامِ بْنُ مُطَهَّرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ عَلِيٍّ، عَنْ مَعْنِ بْنِ مُحَمَّدِ الْغِفَارِيِّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدِ الْمَقْبُرِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: إِنَّ الدِّينَ يُسْرٌ، وَلَنْ يُشَادَّ الدِّينَ أَحَدٌ إِلَّا غَلَبَهُ، فَسَدِّدُوا وَقَارِبُوا، وَأَبْشِرُوا، وَاسْتَعِينُوا بِالْغَدْوَةِ وَالرَّوْحَةِ وَشَيْءٍ مِنَ الدَّلْجَةِ.³⁴⁹

Ömer b. Ali'den "عَنْ مَعْنِ بْنِ مُحَمَّدٍ" lafzıyla nakledilen bu rivâyet *Sahîh-i İbn Hibbân*'da "سَمِعْتُ مَعْنِ بْنِ مُحَمَّدٍ" ifadesiyle rivâyet edilmiştir. Dolayısıyla Ömer b. Ali'nin Ma'n'dan tedlîs yapmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

Sahîhi İbn Hibbân'daki rivâyet:

أَخْبَرَنَا عُمَرُ بْنُ مُحَمَّدِ الْهَمْدَانِيِّ، حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْمُقْدَامِ، حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ عَلِيٍّ الْمُقَدَّمِيُّ، قَالَ: سَمِعْتُ مَعْنِ بْنِ مُحَمَّدٍ، قَالَ: سَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ أَبِي سَعِيدٍ يُحَدِّثُ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: أَنَّ رَسُولَ

³⁴⁸ Buhârî, "Tıbb", 26.

³⁴⁹ Buhârî, "İman" 29.

اللَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: إِنَّ هَذَا الدِّينَ يُسْرٌ وَلَنْ يُشَادَّ الدِّينَ أَحَدٌ إِلَّا غَلَبَهُ، فَسَدِّدُوا وَقَارِبُوا وَأَبْشِرُوا وَاسْتَعِينُوا بِالْغَدْوَةِ وَالرَّوَاحِ وَشَيْءٍ مِنَ الدُّلْجَةِ.³⁵⁰

2. Rivâyet:

حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ، حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ عَلِيٍّ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي خَالِدٍ، عَنْ عَامِرٍ، قَالَ: كَانَ ابْنُ عُمَرَ إِذَا حَيَّا ابْنَ جَعْفَرٍ قَالَ: السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا ابْنَ ذِي الْجَنَاحِينَ.³⁵¹

İmam Buhârî, Ömer b. Ali'den mu'an' olarak nakledilen bu mevkuf rivâyeti, *Sahîh*'inin başka bir yerinde farklı bir senetle rivâyet etmiştir.

Mütabi' rivâyet:

حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، أَخْبَرَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي خَالِدٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، كَانَ إِذَا سَلَّمَ عَلَى ابْنِ جَعْفَرٍ، قَالَ: السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا ابْنَ ذِي الْجَنَاحِينَ.³⁵²

Sahîh-i Buhârî'nin tam isminde bulunan *el-müsned* kelimesi bilindiği üzere muttasıl ve merfu rivâyetleri kastemek için kullanılmıştır. *Sahîh-i Buhârî*'de bulunan mevkuf rivâyetler, merfu rivâyetler ile bir tutulmamalıdır. Buna rağmen bu mevkuf rivâyetin de zayıf olduğu söylenemez çünkü farklı bir sened ile desteklenmiştir. Fakat bu mu'an'an senet merfu rivâyetlerden birinde bulunsaydı İmam Buhârî'nin şartlarına uygun olmadığını söyleyebilecektir.

3. Rivâyet:

حَدَّثَنِي عَبْدُ السَّلَامِ بْنُ مُطَهَّرٍ، حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ عَلِيٍّ، عَنْ مَعْنِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْغِفَارِيِّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْمُقْبَرِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: أَعَذَرَ اللَّهُ إِلَيَّ أَمْرِي آخِرَ أَجَلُهُ، حَتَّى بَلَغَهُ سِتِّينَ سَنَةً «تَابَعَهُ أَبُو حَازِمٍ، وَابْنُ عَجَلَانَ، عَنِ الْمُقْبَرِيِّ».³⁵³

³⁵⁰ Alaeddin Ali b. Balaban İbn Hibban, *el-İhsan fî takribi Sahîhi İbn Hibban*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1408/1988), 2/63,64.

³⁵¹ Buhârî, "Meğazi" 44.

³⁵² Buhârî, "Fedailu's-sahabe" 10.

³⁵³ Buhârî, "Rikâk" 5.

Ömer b. Ali tedlîsi ile iştigali yaygın olan râvilerden biridir. İbn Hacer onu dördüncü mertebe müdellislerden zikretmiştir. Bu hadisi mu'an'an olarak rivâyet etmiştir. İbn Hacer dördüncü mertebede bulunan müdellis râvilerin mu'an'an rivâyetlerinin delil olarak kullanılmayacağına dair ittifak olduğunu nakletmiştir.³⁵⁴

Bu hadis *Sahîh-i Buhârî*'nin başka bir yerinde zikredilmediği gibi diğer hadis kitaplarında da Ömer b. Ali'nin sema'ı beyan ettiği haliyle de nakledilmemiştir. Fakat bu hadis *Sahîh-i Buhârî* dışında diğer hadis kitaplarında da nakledilmiştir. Muhaddisler farklı farklı isnadlar ile bu hadisi tahric etmişlerdir. Sadece İmam Ahmed'in *el-Müsned*'inde bu hadis 4 farklı sahih sened ile rivâyet edilmiştir.³⁵⁵ Bu isnadlardan bir tanesi Buhârî ve Müslim'in şartlarına uygun rivâyetlerdendir. Bir rivâyetin ne kadar çok senedi varsa hadisin sıhhati de o derecede artmaktadır. Bu hadis ise yirmiden fazla sened ile rivâyet edilmiştir. Bu rivâyetler *Sahîh-i Buhârî*'deki rivâyetin sıhhatini arttırmaktadır. *el-Müsned*'de geçen aşağıdaki rivâyetleri bu hadise takviye olarak kullanmak mümkündür:

1. Rivâyet:

حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، حَدَّثَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ رَجُلٍ، مِنْ بَنِي غِفَّارٍ، عَنْ سَعِيدِ الْمُقْبِرِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: لَقَدْ أَعْدَرَ اللَّهُ إِلَيَّ عَبْدَ أَحْيَاهُ حَتَّى بَلَغَ سِتِّينَ أَوْ سَبْعِينَ سَنَةً، لَقَدْ أَعْدَرَ اللَّهُ إِلَيَّ، لَقَدْ أَعْدَرَ اللَّهُ إِلَيَّ.³⁵⁶

İbn Hacer el-Askalânî, *Fethü'l Bârî*'de *Müsned*'deki bu rivâyetin *Sahîh-i Buhârî*'deki rivâyet için güçlü bir mutbaât olduğunu söylemiştir. İbn Hacer yine aynı şekilde mübhem râvinin Ma'n bin Muhammed olduğunu bildirmiştir.³⁵⁷ Böylece Ömer b. Ali dışında başka bir sika râvinin daha hadisi Ma'n b. Muhammed'den naklettiği ortaya çıkmıştır.

³⁵⁴ İbn Hacer, *Ta'rifü ehli't-takdîs*, 14.

³⁵⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 13/139; 14/14; 15/142; 15/230-231.

³⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 13/139.

³⁵⁷ Şihabuddin Ahmed b. Ali el-Askalani İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Şuayb el-Arnaût, Adil Mürşid (Beyrut: er-Risaletu'l-'Alemiyye, 1434/2013), 20/25.

2. Rivâyet:

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ، عَنْ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْمَقْبَرِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "مَنْ عَمَّرَهُ اللَّهُ سِتِّينَ سَنَةً، فَقَدْ أَعَدَّ اللَّهُ إِلَيْهِ فِي الْعُمْرِ."³⁵⁸

Bu sened bu hadisin *Müsned*'de bulunan en güçlü senedir. Buhârî ve Müslim'in sıhhat şartlarına uygundur.

Hadisin farklı isnadları olmasına rağmen zikredilen bu 2 rivâyet, hadisi takviye etmek için yeterlidir. Bir diğer önemli husus; İmam Buhârî'nin hadisi naklettikten sonra "عَنْ الْمَقْبَرِيِّ" Ebû Hazım ve İbn Aclân, Makburi'den rivâyette ona tabi olmuştur." dediği görülmektedir. Bu ifadelerinden anlaşılacağı üzere bahsi geçen hadis İmam Buhârî'nin yanında Ebû Hazım ve Muhammed b. Aclân tarihiyle de sabit idi ancak İmam Buhârî, onların rivâyetleri yerine müdellis bir râvi olan Ömer b. Ali kanalıyla gelen rivâyeti esas almıştır. Bu da hayli düşündürücüdür. Üstelik Ebû Hazım, İmam Buhârî'nin kendisinden çokça hadis rivâyet ettiği râvilerdendir.³⁵⁹ Buna rağmen İmam Buhârî, Ebû Hazım'ın rivâyetini mutabaat olarak zikrederken kendisinden daha düşük bir mertebede bulunan Ömer b. Ali'nin rivâyetini asıl rivâyet olarak vermiştir. İmam Buhârî'nin böyle yapmasının birtakım gerekçeleri olabilir:

1. İmam Buhârî'ye göre Ömer b. Ali mu'an'an rivâyetleri muteber olan râvilerdendir.
2. İmam Buhârî, Ömer b. Ali'nin tedlîste şiddetli olduğu iddialarını kabul etmemiştir.
3. Ebû Hazım ve Muhammed b. Aclân'ın aynı hadisi rivâyet ettikleri tarikler muhaddisler arasında yaygındır. Örnek olarak verdiğimiz hadislerin senedlerine

³⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 15/230,231.

³⁵⁹ Buhari, Ömer b. Ali'den sadece 5 hadis nakletmişken Ebû Hazım'den rivayet edilen 100'den fazla hadisi kitabına almıştır.

bakıldığında ikinci rivâyetin İbn Aclân, dördüncü rivâyetin de Ebû Hazım kanalıyla geldiği görülür. İki rivâyette sahîhtir. İmam Buhârî kendi şartlarına uyan bir diğer senedi naklederek hadisin tashihini arttırmayı amaçlamıştır. Zira sahih isnadların fazlaşması rivâyete duyulan güveni arttıracaktır.

4. Düşük bir ihtimal de olsa, hadisi âli isnad ile rivâyet etmek için Ömer b. Ali'nin rivâyetini esas almış olabilir. Bunun düşük bir ihtimal olarak değerlendirilmesinin sebebi, Ebû Hazım rivâyetinin Kuteybe b. Said tarikiyle aynı sayıda râvi ile gelmesinden dolayıdır. Kuteybe, İmam Buhârî'nin en çok hadis aldığı hocalarından biridir. Kuteybe, İmam Buhârî'ye Abdusselam b. Mutahhar'dan (İmam Buhârî'nin, Ömer b. Ali tarikiyle gelen rivâyeti aldığı hocası) daha yakındır.

Sahîh-i Müslim'de ise Ömer b. Ali'den rivâyet edilmiş sadece bir rivâyet vardır. Bu rivâyet İmam Müslim'in asıl hadislerinden olmayıp asıl rivâyetten sonra zikrettiği çok sayıda mütabi' rivâyet arasında nakledilmiştir.

Sahîh-i Müslim'de geçen rivâyet:

حدثنا قتيبة بن سعيد، حدثنا جرير، عن هشام بن عروة، عن أبيه، سمعت عبد الله بن عمرو بن العاص، يقول: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم، يقول: إن الله لا يقبض العلم انتزاعاً ينتزعه من الناس، ولكن يقبض العلم بقبض العلماء، حتى إذا لم يترك عالماً، اتخذ الناس رؤوساً جهالاً، فسئلوا فأفتوا بغير علم، فضلوا وأضلوا.

حدثنا أبو الربيع العتكي، حدثنا حماد يعني ابن زيد، ح وحدثنا يحيى بن يحيى، أخبرنا عباد بن عباد وأبو معاوية، ح وحدثنا أبو بكر بن أبي شيبة وزهير بن حرب، قالوا: حدثنا وكيع، ح وحدثنا أبو كريب، حدثنا ابن إدريس وأبو أسامة وابن نمير وعبد، ح وحدثنا ابن أبي عمر، حدثنا سفيان، ح وحدثني محمد بن حاتم، حدثنا يحيى بن سعيد، ح وحدثني أبو بكر بن نافع، قال: حدثنا عمر بن علي، ح وحدثنا عبد بن حميد، حدثنا يزيد بن هارون: أخبرنا شعبة بن الحجاج، كلهم عن هشام بن عروة، عن أبيه، عن عبد الله بن عمرو، عن النبي صلى الله عليه وسلم، بمثل حديث جرير،

وزاد في حديث عمر بن علي، ثم لقيت عبد الله بن عمرو على رأس الحول، فسألته فرد علينا الحديث كما حدث، قال: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول.³⁶⁰

Bu rivâyette görüldüğü üzere İmam Müslim, Ömer b. Ali'nin hadisini asıl rivâyetin hemen ardından hadisin metnini vermeden ilk senette geçen metni güçlendirmek için zikretmiştir. Ayrıca hadisin sonunda Ömer b. Ali tarikiyle gelen rivâyette bulunan kısa bir ziyadeyi de zikretmiştir.

5. İsâ b. Mûsâ el-Ğuncâr (öl. 187/802): *Sahîh-i Buhârî*'de ondan rivâyet edilmiş sadece bir rivâyet vardır. Mu'an'an olarak nakledilen bu rivâyet İmam Buhârî'nin asıl rivâyetlerinden değildir. Muallak isnada sahip bu rivâyet mutabaât olarak verilmiştir. *Sahîh-i Müslim*'de ise İsâ b. Mûsâ'nın rivâyetlerine yer verilmemiştir.

Sahîh-i Buhârî'deki rivâyet:

وروى عيسى، عن رقية، عن قيس بن مسلم، عن طارق بن شهاب قال: سمعتُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَقُولُ: قَامَ فِينَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَقَامًا، فَأَخْبَرَنَا عَنْ بَدءِ الْخَلْقِ حَتَّى دَخَلَ أَهْلَ الْجَنَّةِ مَنَازِلَهُمْ وَأَهْلَ النَّارِ مَنَازِلَهُمْ، حَفِظَ ذَلِكَ مِنْ حَفِظِهِ وَنَسِيَهُ مِنْ نَسِيهِ.³⁶¹

Yukarıdaki rivâyette ismi sadece "İsâ" olarak geçen râvi müdellis râvilerden olan İsâ b. Mûsâ'dır.³⁶² *Sahîhayn*'da İsâ b. Mûsâ'nın isminin geçtiği tek rivâyet budur. İbnü'l-Felekî (öl. 427/1036) bu rivâyette İsâ b. Mûsâ ile Râkabe arasında Ebû Hamza'nın bulunduğunu söylemiştir.³⁶³ Ebû Hamza'nın Firebrî rivâyetinde senetten düştüğü Hammâd b. Şâkir rivâyetinde ise isminin zikredildiği aktarılmıştır.³⁶⁴ İbn Hacer, Cürcanî'nin Firebrî'den yaptığı rivâyette Ebû Hamza'nın zikredildiğini ifade etmiştir. İbn Hacer, bu ziyadenin Cürcanî rivâyetine eklendiğini söylemiştir. *Sahîh-i*

³⁶⁰ Müslim, "İlim", 13.

³⁶¹ Buhârî, "Bedu'l-hâlk", 1.

³⁶² İbn Hacer el-Askalânî, *Fethü'l-Bârî*, 9/536.

³⁶³ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethü'l-Bârî*, 9/536.

³⁶⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethü'l-Bârî*, 9/536.

Buhârî'nin aslında Ebû Hamza'nın ismi yer almamaktadır. İddaların aksina bu hadiste tedlîs söz konusu değildir. Nüsha farklılığından dolayı bir karışıklık olmuştur.³⁶⁵

6. Muhammed b. İshâk b. Yesâr (öl. 151/768): *Sahîh-i Buhârî*'de İbn İshak'tan nakledilen 28 rivâyet vardır. 7 rivâyette İbn İshâk'ın tarihe dair açıklamalarına yer verilmiştir. Geriye kalan 21 rivâyetten hiçbiri Buhârî'nin asıllarından değildir. Bütün rivâyetlerinde hadisin sıhhatini arttırmak için mutabaât olarak ismi zikredilmiştir. 6 rivâyette İbn İshâk hocasından sema' yoluyla hadisi aldığını belirtmiştir. Diğer rivâyetleri ise mu'an'an rivâyetlerdir. *Sahîh-i Müslim*'de ise İbn İshak'tan rivâyet edilen yedi tane mutabaât türü rivâyet vardır. Bunlardan biri hariç hepsi mu'an'andır. İbn İshâk'ın *Sahîhayn*'in asıllarında rivâyeti olmadığı için bunların sıhhat değerlendirmesini yapmaya gerek duyulmamıştır.

7. el-Velid b. Müslim ed-Dımaşkî (öl. 195/810): Dördüncü mertebeye müdellis râviler arasında *Sahîhayn*'de en çok rivâyeti bulunan râvi el-Velid b. Müslim'dir. *Sahîh-i Buhârî*'de el-Velid'den nakledilmiş edilmiş 37 rivâyet vardır. Üstelik el-Velid'in rivâyetleri İbn İshak'ın rivâyetlerinde olduğu gibi mutabaat türü rivâyetlerden değildir. 1 muallak rivâyet hariç bütün rivâyetleri İmam Buhârî'nin asıl rivâyetlerindedir. Bu 37 rivâyetten 8 tanesi hariç hepsinde sema' açıkça beyan edilmiştir. *Sahîh-i Buhârî*'de mu'an'an olarak verilen bu 8 rivâyetten 1 tanesinin tahdis sigasıyla nakledildiği tarikleri bulunamamıştır. İlgili rivâyet şudur:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحِيمِ، حَدَّثَنَا دَاوُدُ بْنُ رُشَيْدٍ، حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ، عَنْ أَبِي عَسَّانٍ
مُحَمَّدِ بْنِ مُطَرِّفٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ حُسَيْنٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ مَرْجَانَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ،
عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: مَنْ أَعْتَقَ رَقَبَةً مُسْلِمَةً أَعْتَقَ اللَّهُ بِكُلِّ عَضْوٍ مِنْهُ عَضْوًا مِنَ النَّارِ،
حَتَّىٰ فَرَجَهُ بِفَرَجِهِ.³⁶⁶

³⁶⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethü'l-Bârî*, 9/536.

³⁶⁶ Buhârî, "Keffârâtü'l-ıman", 6.

Yukarıdaki rivâyet, senesinde el-Velid b. Müslim'in yer almadığı farklı tariklerle hem *Sahîh-i Buhârî*'de³⁶⁷ hem de *Sahîh-i Müslim*'de³⁶⁸ rivâyet edilmiştir. Farklı tariklerle desteklendiği için hadisin sıhhatine duyulan güven artmıştır. el-Velid b. Müslim senetten bir râviyi düşürmüş olduğu farz edilse dahi bu râvinin rivâyeti sika ravilerin rivâyetiyle uyumlu olduğu için hadise sahih hükmü vermek gerekecektir.

Sahîh-i Müslim'de el-Velid b. Müslim'den nakledilen 45 rivâyet mevcuttur. Bunlardan 20 tanesi mu'an'andır. Bunlardan 5 tanesinin tahdis sigasıyla gelen tariklerine ulaşılamamıştır. Bu rivâyetleri şu şekilde değerlendirmek mümkündür:

1. Rivâyet:

حدثنا إسحاق بن إبراهيم، وعبد بن حميد قالا: أخبرنا عبد الرزاق، قال، أخبرنا معمر ح، وحدثنا إسحاق بن موسى الأنصاري، حدثنا الوليد بن مسلم، عن الأوزاعي ح، وحدثنا محمد بن رافع، حدثنا عبد الرزاق، أخبرنا ابن جريج جميعا عن الزهري بهذا الإسناد. أما الأوزاعي، وابن جريج ففي حديثهما قال: أسلمت لله كما قال الليث. وأما معمر ففي حديثه: فلما أهويت لأقتله قال: لا إله إلا الله.³⁶⁹

Yukarıdaki rivâyeti İmam Müslim, asıl rivâyetinden sonra zikrederek ilgili rivâyeti desteklemiştir. Öncesinde ve sonrasında birçok isnad ile takviye edilmiştir. Dolayısıyla tahdis sigasıyla gelmemiş olsa dahi çok sayıda senetle birlikte zikredildiği için sıhhatine dair bir problem bulunmamaktadır.

2. Rivâyet:

وحدثني محمد بن حاتم، وعبيد الله بن سعيد، قالا: حدثنا يحيى بن سعيد، عن حجاج الصواف، حدثنا يحيى بن أبي كثير، عن أبي سلمة، وعبد الله بن أبي قتادة، عن أبي قتادة، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «إذا أقيمت الصلاة فلا تقوموا حتى تروني» وقال ابن حاتم: إذا أقيمت أو نودي. وحدثنا أبو بكر بن أبي شيبة، حدثنا سفيان بن عيينة، عن معمر، قال أبو بكر، وحدثنا ابن علية، عن حجاج بن أبي عثمان، ح قال: وحدثنا إسحاق بن إبراهيم، أخبرنا عيسى بن

³⁶⁷ Buhârî, "İtk", 1.

³⁶⁸ Müslim, "İtk", 5;22.

³⁶⁹ Müslim, "İman", 156.

يونس، وعبد الرزاق، عن معمر، وقال إسحاق، أخبرنا الوليد بن مسلم، عن شيبان، كلهم عن يحيى بن أبي كثير، عن عبد الله بن أبي قتادة، عن أبيه، عن النبي صلى الله عليه وسلم، وزاد إسحاق في روايته حديث معمر، وشيبان: حتى تروني قد خرجت.³⁷⁰

İmam Müslim, el-Velid'den naklettiği bu rivâyeti farklı isnadlarla birlikte rivâyet etmiştir. el-Velid b. Müslim'in rivâyeti önceki rivâyeti desteklemektedir. Müdellis râvi, rivâyette teferrüd etmediği için hadisin zayıf sayılmasını gerektirecek bir durum söz konusu olmamıştır.

3. Rivâyet:

حدثنا إسحاق بن إبراهيم، أخبرنا الوليد بن مسلم، عن الأوزاعي، قال: حدثني يحيى بن أبي كثير، حدثني أبو سلمة بن عبد الرحمن، حدثني أبو هريرة، قال: بينما عمر بن الخطاب يخطب الناس يوم الجمعة، إذ دخل عثمان بن عفان، فعرض به عمر، فقال: ما بال رجال يتأخرون بعد النداء؟ فقال عثمان: يا أمير المؤمنين ما زدت حين سمعت النداء أن توضأت، ثم أقبلت، فقال عمر: والوضوء أيضا، ألم تسمعوا رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: إذا جاء أحدكم إلى الجمعة فليغتسل.³⁷¹

el-Velid b. Müslim'den mu'an'an olarak gelen bu rivâyet de farklı isnadlar ile birlikte nakledilmiştir. Hadis öncesinde de bu rivâyeti destekleyen farklı isnadlar mevcuttur.

4. Rivâyet:

حدثنا داود بن رشيد، حدثنا الوليد بن مسلم، عن محمد بن مطرف أبي غسان المدني، عن زيد بن أسلم، عن علي بن حسين، عن سعيد ابن مرجانة، عن أبي هريرة، عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: من أعتق رقبة، أعتق الله بكل عضو منها عضوا من أعضائه من النار، حتى فرجه بفرجه.³⁷²

İmam Müslim, Dâvûd b. Reşid'den itibaren bu rivâyeti İmam Buhârî ile aynı isnadla rivâyet etmiştir. İmam Buhârî ile Dâvûd b. Reşid arasında başka bir râvi

³⁷⁰ Müslim, "Mesacid", 156.

³⁷¹ Müslim, "Cum'a", 4.

³⁷² Müslim, "İtk", 22.

olmasına karşın İmam Müslim doğrudan Dâvûd b. Reşid'den hadisi almıştır. Dolayısıyla İmam Müslim'in rivâyeti daha âli isnada sahiptir. el-Velid b. Müslim'in *Sahîh-i Buhârî*'deki rivâyetleri değerlendirilirken bu rivâyetin değerlendirilmesi yapıldığı için ikinci bir değerlendirmeye ihtiyaç duyulmamaktadır. İmam Müslim, bu rivâyetin farklı senetlerini de aynı yerde tahrir etmiştir.

5. Rivâyet:

حدثنا هارون بن معروف، حدثنا ابن وهب، أخبرني عمرو بن الحارث، عن أبي علي، عن عقبه بن عامر، قال: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: ستفتح عليكم أرضون، ويكفيكم الله، فلا يعجز أحدكم أن يلهو بأسهمه. وحدثنا داود بن رشيد، حدثنا الوليد، عن بكر بن مضر، عن عمرو بن الحارث، عن أبي علي الهمداني، قال: سمعت عقبه بن عامر، عن النبي صلى الله عليه وسلم بمثله.³⁷³

İmam Müslim, el-Velid b. Müslim'den gelen bu mu'an'an rivâyeti öncesinde geçen senedi desteklemek amacıyla zikretmiştir. el-Velid b. Müslim'in sema' tespit edilmeyen beş rivâyetinin ortak özelliği önceki rivâyetleri desteklemeleridir. Bu beş rivâyetin hiçbirinde ilk sırada el-Velid b. Müslim'in rivâyeti yer almamıştır.

Değerlendirme

Dördüncü merteye râvilerinin, diğer mertelere kıyasla rivâyetleri oldukça azdır. *Sahîh-i Buhârî*'de 6 râvinin rivâyetleri bulunmaktadır. Bu râvilerin toplam rivâyetlerinin sayısı 67'dir. Bu 6 râvinin 30 mu'an'an rivâyeti bulunmaktadır. İlgili rivâyetler incelendiğinde bunların; ya farklı yerlerde tahdis sigasıyla nakledildiği ya Buhârî'nin asıllarından olmadığı ya da farklı rivâyetlerle desteklendiği görülmüştür. Aynı durum *Sahîh-i Müslim* için de geçerlidir. Fakat İmam Müslim'in dördüncü mertebede bulunan râvilerin rivâyetlerine İmam Buhârî'den daha fazla yer verdiği görülmüştür. *Sahîh-i Müslim*'de bu mertebedeki râvilerin 108 rivâyeti mevcuttur.

³⁷³ Müslim, "İmâre", 168.

Bunlardan 37'si mu'an'an rivâyetlerden oluşmaktadır. Dördüncü mertebede bulunan râvilerin *Sahîhayn*'daki rivâyetleri aşağıdaki tabloda listelenmiştir.

Tablo 18. Dördüncü mertebe müdellîs râvilerin *Sahîhayn*'daki rivâyetleri

Sıra	Râvinin Adı	<i>Sahîh-i Buhârî</i> 'de toplam rivâyet sayısı	<i>Sahîh-i Buhârî</i> 'de mu'an'an ile nakledilen rivâyetlerinin sayısı	<i>Sahîh-i Müslim</i> 'de toplam rivâyet sayısı	<i>Sahîh-i Müslim</i> 'de mu'an'an ile nakledilen rivâyetlerinin sayısı
1.	Bakıyye b. el Velîd	1	1	1	0
2.	Süveyd b. Sa'id	0	0	54	10
3.	Abbâd b. Mansûr	2	2	0	0
4.	Ömer b. Ali el-Mukaddemî	5	3	1	1
5.	Îsâ b. Mûsâ el-Ğuncâr	1	1	0	0
6.	Muhammed b. İshâk	21	15	7	6
7.	el-Velid b. Müslim	37	8	45	20
	Toplam (7 râvi)	67 (6 râvi)	30	108 (5 râvi)	37

2.3.5. Beşinci Mertebe

Bu mertebe bulunan râviler zayıf râvi olarak kabul edilmektedir.³⁷⁴ İbn Hacer beşinci mertebe şu ifadeleriyle tanıtmaktadır: “Tedlîs dışında başka bir sebepten ötürü zayıf kabul edilen râviler bu mertebededir. Bu mertebedeki râvilerden İbn Lehîa gibi zayıflığı hafif olan râviler hariç diğer râviler sema'larını açıklasalar dahi hadisleri merduddur.”³⁷⁵

İbn Hacer beşinci mertebede yirmi dört râvinin ismini zikretmiştir. Bu râvilerden bazılarının rivâyetleri mutabaat olarak yazılmaktadır.³⁷⁶ Bazıları ise yalancılıkla itham edilmiş metruk râvilerdir.³⁷⁷ Beşinci mertebede bulunan râviler

³⁷⁴ Alâî, *Câmi 'ü't-tahsîl*, 114.

³⁷⁵ İbn Hacer, *Ta'rîfu ehli't-takdîs*, 14.

³⁷⁶ Örn. İbn Lehîa İbn Hacer, *Ta'rîfu ehli't-takdîs*, 54.

³⁷⁷ Örn. el-Heyssem b. Âdiy İbn Hacer, *Ta'rîfu ehli't-takdîs*, 57.

rivâyetlerinde tahdis sigasını kullansalar dahi rivâyetlerinin sıhhatine hükmedilmez. Çünkü bu râviler başka sebeplerden ötürü cerh edildiğinden rivâyetleri zayıf kabul edilmiş ve *Sahîhayn*'ın asıllarında bunların rivâyetlerine yer verilmemiştir. Bu mertebede bulunan râvilerin sadece bir rivâyeti *Sahîhayn*'da bulunmaktadır. *Sahîh-i Müslim*'de yer alan ilgili rivâyet şu şekildedir:

حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ سَوَادٍ الْعَامِرِيُّ، وَمُحَمَّدُ بْنُ سَلَمَةَ الْمُرَادِيُّ، وَأَحْمَدُ بْنُ عِيسَى - وَالْفَاظُهُمْ مُتَقَابِرَةٌ - . قَالَ عَمْرُو: أَخْبَرَنَا، وَقَالَ الْأَخْرَانِ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي عَمْرُو بْنُ الْحَارِثِ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ أَنَّ مُوسَى بْنَ سَعْدِ الْأَنْصَارِيِّ حَدَّثَهُ عَنْ حَفْصِ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ أَنَّهُ قَالَ: صَلَّى لَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْعَصْرَ. فَلَمَّا انْصَرَفَ أَتَاهُ رَجُلٌ مِنْ بَنِي سَلَمَةَ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّا نُرِيدُ أَنْ نَنْحَرَ جُزُورًا لَنَا وَنَحْنُ نَحِبُّ أَنْ تَحْضُرَهَا قَالَ: نَعَمْ. فَاذْطَلَقْنَا وَمَعَهُ فَوْجَدْنَا الْجُزُورَ لَمْ تُنْحَرْ، فَنَحَرْتُ ثُمَّ قُطِعَتْ ثُمَّ طَبَخَ مِنْهَا، ثُمَّ أَكَلْنَا قَبْلَ أَنْ تَغِيبَ الشَّمْسُ. وَقَالَ الْمُرَادِيُّ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، عَنْ ابْنِ لَهْيَعَةَ، وَعَمْرُو بْنِ الْحَارِثِ فِي هَذَا الْحَدِيثِ.³⁷⁸

Altı çizili yerde görüldüğü üzere İmam Müslim, beşinci mertebeye râvilerinden olan İbn Lehîa'nın bir rivâyetine eserinde yer vermiştir. Fakat bu rivâyet Müslim'in asıllarından olmayıp mutabaât olarak hadisin sonunda zikredilmiştir. *Sahîhayn*'da bu rivâyet dışında beşinci mertebeye râvilerinden nakledilen herhangi bir hadis bulunmamaktadır.

³⁷⁸ Müslim, "Mesacid", 34.

SONUÇ

Râvinin hocasından işitmediği herhangi bir hadisi işitmiş izlenimini vererek rivâyet etmesi olarak tanımlanan tedlîs, zayıf hadis türlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Sahih hadisin şartlarından biri de senedin muttasıl olmasıdır. Müdellîs hadiste ise gizli bir kopukluk söz konusudur. Bu kopukluk hadisin zayıf kabul edilmesine yol açmaktadır. Hadis tenkid çalışmaları sonucunda adı tedlîse karışan çok sayıda râvi olmuştur. Öyle ki bu tür râvilerin isimleri en muteber hadis kaynaklarındaki senetlerde de yer alabilmiştir. *Sahîhayn*'da tedlîs yapmakla itham edilen râvilerin çok sayıda rivâyetleri mevcuttur. Bu râvilerin tedlîs yapma sıklığı ve tedlîs yapma şekilleri değişim göstermektedir. Örneğin bazı râviler nadiren tedlîs yaparken bazıları ise çokça tedlîse başvurabilmişlerdir. Bazıları sadece sika râvilerden tedlîs yaparken bazıları da zayıf râviyi gizleme amacıyla da tedlîs yapmıştır. Alâî ve İbn Hacer el-Askalânî, râviler arasında bu farklılığa dikkat çekmek amacıyla müdellîs râvileri mertebelere ayırmış ve mertebeler arasındaki farklara değinmişlerdir. Çalışmamızda bu mertebeler dikkate alınmış, değerlendirmeler bu bağlamda yapılmıştır.

Sahîhayn'daki müdellîs râvilerin mu'an'an rivâyetlerine bir grup âlim hüsnü zan ile yaklaşp tenkide ihtiyaç olmadığını ifade ediyor iken diğer bir grup âlim ise bu görüşün ilmî bir delilinin olmadığını belirtmiş, bu rivâyetlerin diğer hadis kitaplarında olduğu gibi tenkid ve araştırmaya tabi tutulması gerektiğini savumuşlardır. Bu tenkid ve araştırmalarda müdellîs râvilerin mertebeleri göz önünde bulundurularak rivâyetleri değerlendirilmelidir.

Sahîhayn'da rivâyetleri bulunan ve adları tedlîse karışan bu râvilerin mertebeleri incelendiğinde tedlîs ihtimali arttıkça ilgili râvilerin mu'an'an rivâyetlerinin de azaldığı görülmüştür. Alâî ve İbn Hacer, müdellîs râvileri beş mertebe olarak taksim etmişlerdir. Birinci mertebede Eyyûb es-Sahtiyânî, Hişâm b. Urve ve İmam Mâlik gibi hadis ilminin önde gelen âlimleri yer almaktadır. Bunlar nadiren tedlis yapmış râvilerdir. Çoğunlukla mu'an'an olarak rivâyette bulunmalarına rağmen

kendilerine duyulan güven dolayısıyla birinci mertebede bulunan râvilerin mu'an'an rivâyetleri tenkide tabi tutulmamıştır. İmam Buhâri bu mertebede bulunan 19 râviden hadis naklederken İmam Müslim 21 râvinin hadislerini eserinde tahrir etmiştir.

İkinci mertebede bulunan râviler, sadece sika râvilerden tedlîs yapmakla bilinmektedirler. el-A'meş, Süfyân es-Sevrî ve Süfyân b. Uyeyne gibi alimler bu mertebede zikredilmiştir. *Sahîhayn*'da en çok bu mertebede bulunan râvilerin rivâyetleri yer almaktadır. İkinci mertebeye râvilerinin de rivâyetleri büyük oranda mu'an'an rivâyetlerdir. Şeyhayn, bu mertebede bulunan râvilerin mu'an'an rivâyetlerini problemlili görmemiştir. İkinci mertebede yer alan râvilerin rivâyetleri genellikle mu'an'an rivâyetlerdir. İmam Buhâri bu mertebede bulunan 19 râviden hadis naklederken İmam Müslim 26 râvinin hadislerini eserinde tahrir etmiştir.

Üçüncü mertebede bulunan râviler, hem sika hem de zayıf râvilerden tedlîs yapmakla bilinmektedirler. Ulema bundan dolayı bu râvilerin sema'ı açıklanan rivâyetlerini makbul görürken sema'ı açıklanmayan mu'an'an rivâyetlerini ise zayıf kabul etmişlerdir. Katâde, İbn Şihâb ve İbn Cüreyc gibi muhaddisler bu mertebede zikredilmiştir. *Sahîhayn*'da üçüncü mertebede bulunan râvilerin binlerce mu'an'an rivâyeti bulunmaktadır. Bu mertebede yer alan râvilerden bazılarını İbn Hacer, üçüncü mertebeye dahil ederken Alâî ise onları ikinci mertebeye râvileri arasında zikretmiştir. Örneğin İbn Hacer, İbn Şihâb'ı üçüncü mertebeye râvileri arasında anmış iken Alâî, onu ikinci mertebeye râviler arasında zikretmiştir. Araştırmamız sonucunda *Sahîhayn*'da bulunan mu'an'an rivâyetlerinin çokluğu ve tedlîse dair ithamların az oluşundan dolayı Alâî'nin taksimatının daha uygun olduğu sonucuna varılmıştır. İbn Şihâb'ın ikinci mertebeye dahil edilmesiyle üçüncü mertebeye bulunan râvilerin rivâyetleri yarı yarıya azalmıştır. Alâî'nin ikinci mertebeye İbn Hacer'in ise üçüncü mertebeye zikrettiği İbn Cüreyc'in de zayıf râvilerden tedlîs yaptığı tespit edildiğinden İbn Hacer'in taksimatının daha makbul olduğu görülmüştür. Üçüncü mertebede bulunan râvilerin *Sahîhayn*'da yer alan mu'an'an rivâyetleri ilk iki mertebeye göre daha azdır.

İmam Buhârî bu mertebede bulunan 19 râviden hadis naklederken İmam Müslim 23 râvinin hadislerini eserinde tahrir etmiştir.

Mu'an'an rivâyetleri tedlîs açısından ciddi problemler oluşturan dördüncü mertebeye râvilerinin *Sahîhayn*'da yer alan rivâyetleri oldukça azdır. Bu râvilerin mu'an'an rivâyetlerinin reddedilmesi gerektiğine dair bir ittifaktan söz edilmiştir. Fakat bu râvilerden bazılarının az da olsa *Sahîhayn*'da mu'an'an rivâyetleri bulunmaktadır. Bu türden mu'an'an rivâyetleri ikiye ayırmak mümkündür. Birincisi tahdis sigası ile nakledildiği tespit edilip müdelles hadis olmadıkları ortaya çıkanlar. İkincisi ise tahdis sigasıyla nakledildikleri tespit edilemeyenlerdir. Bu rivâyetler, ya mevkuf ya mutabaât ya da farklı senetlerle birlikte zikredilmişlerdir. Âli isnad elde etmek gibi gayelerle Buhârî ve Müslim, bu türden rivâyetleri eserlerinde tahrir etmişlerdir. İmam Buhârî dördüncü mertebede yer alan râvilerden üç tanesinin rivâyetlerine asıl rivâyetlerinde yer vermiştir. Üç râvinin rivâyetlerini ise mutabaât olarak almıştır. Toplamda 6 râviden hadis almıştır. İmam Müslim bu mertebede dört râvinin rivâyetlerini asıl rivâyetleri arasında zikrederken bir râviden mutabaât olarak hadis almıştır. İmam Müslim bu mertebede toplamda 5 râvinin rivâyetlerini eserinde nakletmiştir. Bu rivâyetler içerisinde mu'an'an olarak rivâyet edilenler oldukça azdır.

Beşinci mertebede bulunan râviler, tedlîs dışında farklı gerekçelerle cerh edilmişlerdir. Bunlardan bazılarının rivâyetleri, şevahid ve mutabaât olarak kullanılırken bazı râviler ise ağır ithamlarla cerh edildikleri için mutlak olarak rivâyetleri reddedilmiştir. *Sahîh-i Buhârî*'de beşinci mertebeden hiçbir râvinin rivâyeti yoktur. *Sahîh-i Müslim*'de ise mutabaât türü bir rivâyet bulunmaktadır.

Toplamda *Sahîh-i Buhârî*'de tedlîs ile itham edilmiş 63 râvinin rivâyetleri bulunmaktadır. *Sahîh-i Müslim*'de ise 76 râvinin rivâyetleri mevcuttur. Özellikle tedlîsi şiddetli olan râvilerin mu'an'an rivâyetleri incelendiğinde bazen aynı eserin farklı bir yerinde müellifin aynı haberi tahdis sigasıyla zikrettiği görülmüştür. Bazen de farklı bir eserde aynı râvinin, hocasından rivâyeti tahdis sigasıyla naklettiği

görülmüştür. Sayıları daha az olmakla birlikte bazı rivâyetlerin aynı râviden tahdis sigasıyla nakledilmiş hali bulunmamıştır. Ancak bu rivâyetlerin de mutabaât ve şevahidlerle desteklendiği tesbit edilmiştir.

Sonuç olarak İmam Buhârî ve İmam Müslim'in, müdellis râvilerin rivâyetlerini mutlak olarak reddetmedikleri, onların mu'an'an rivâyetlerine de *Sahîhayn*'da yer vermişlerdir. Müdelles hadis olma ihtimali olan rivâyetler tespit edilmekle birlikte farklı senetlerle bu rivâyetlerin sıhhatinin pekiştirildiği görmüştür. Dolayısıyla *Sahîhayn*'da yer alan bu tür rivâyetlerin zayıf hadis olarak kabul edilmemesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

Abdullâh b. el-Mübârek, Ebû Abdirrahmân. *ez-Zühhd ve'r-Rekâik*. thk. Habîbu'r-Rahman el-A'zamî. Beyrut: Darü'l Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Abdülkerim el-Hudayr. *el-Hadisü'd-da'if ve hükmu'l-ihcâci-bihi*. Riyad: Mektebtü Dâri'l-Minhac, 6. Basım, 1435.

Ahmed b. Hanbel. *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayb el-Arnâût vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1430.

Ahmet Yücel. *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi: Hicri İlk Üç Asır*. İstanbul: İFAV, 2. Basım, 2014.

Alâî, Ebû Saîd Salâhaddîn Halîl b. Keykeldî b Abdullah el-. *Câmi'u't-tahsîl fi ahkâmi'l-merasil*. thk. Hamdî Abdülmecid es-Selefî. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1982.

Alâî, Salahuddin Ebu Sa'id el-. *Kitâbü'l-muhtelifîn*. thk. Raf'et Fevzi Abdulmuttailb, Ali Abdulbasit Mezid. Kahire: Mektebetü'l Hâncî, 1. Basım, 1417.

A'zami, Muhammed Mustafa el-. *Studies in Hadith Methodology and Literature*. Indianapolis-USA: American Trust Publications, 1977.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-. *el-Âdab*. thk. Ebu Abdullah es-Sa'id el-Menduh. Beyrut: Müessesetü'l-kütübi's-sekafiyye, 1. Basım, 1408.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkadir Ata. Beyrut: Darü'l kütübi'l ilmiyye, 1424.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-. *Menakibü's-Şâfiî*. thk. es-Seyyid Ahmed Sâkr. Kahire: Mektebtü Dari't-Turas, 1. Basım, 1390.

Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr el-. *el-Bahrü'z-Zehhâr*. thk. Mahfûzu'r-Rahman Zeynullah. Medine: Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem, 1. Basım, 2009.

Bikâî, Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer el-. *en-Nüketü'l-vefiyye bima fi şerhi'l-Elfîyye*. thk. Mahir Yasin el-Fahl. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1. Basım, 1428.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Cami'u's-Sahîh*. thk. Şuayb el-Arnâûd vd. Beyrut: er-Risaletu'l-'Alemyye, 3. Basım, 2019 1441.

Buhârî, Muhammed b. İsmail b. İbrahim. *et-Târihü'l-kebîr*. thk. Hâşim en-Nedvî. Dairetü'l-Meârif el-Osmaniyye, ts.

COŞKUN, Cüneyt. *Hadis Rivâyetlerinde Tedlîs ve Çeşitleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2006.

ÇELİK, Ali. *Basra'da Hadis*. Ankara: İlahiyât, 1. Basım, 2020.

ÇELİK, Ali. *Hadis İlminde İhtilât Problemi ve Muhtelit Râviler*. Ankara: İlahiyât, 1. Basım, 2021.

ÇELİK, Ali. "Tedlis Yapmakla İtham Edilen Basra'lı Râviler". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2019), 185-210.

Derrîs, Hâlid Mansûr Abdillâh. *Mevkıfu'l-imâmeyn el-Buhârî ve Müslim min iştirâti'l-likyâ ve's-semâ'i fi's-senedi'l-muan'ani beyne'l-muteâsrayni*. Riyad: Mektebetü'r Rüşd, ts.

Dümeynî, Mısfır b. Ğaramullah. *et-Tedlîs fi'l-hadis*. Riyad, 1. Basım, 1412/1992.

Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd. *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*. thk. Muhammed Abdülmuhsin et-Türkî. Mısır: Darü'l-Hicr, 1. Basım, 1419.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî. *Sünen-i Ebî Dâvûd*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid. Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, ts.

Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed. *el-Vasit fi ulumi ve mustalahi'l-hadis*. Cidde: Alemü'l-Ma'rife, 1983.

Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ. *Müsnedü Ebî Ya'lâ*. thk. Hüseyin Selim Esed. Dımaşk: Daru'l-Me'mûn li't-Turâs, 1. Basım, 1404.

Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyi' Muhammed. *el-Medhal ilâ kitâbi'l-iklil*. thk. Fuad Abdülmün'im Ahmed. İskenderiye: Dârü'd-Da've, 1983.

Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyi' Muhammed. *Ma'rifetu ulûmi'l-hadis*. thk. Seyyid Mu'zam Hüseyin. Beyrut: Darü'l Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1397/1977.

Hallâl, Ebû Bekr b. Ahmed b. Muhammed el-Hanbelî. *es-Sünne*. thk. Âtiyye ez-Zehrânî. Riyad: Darü'r-Râye, 1410.

Hatamleh, Thamer. *Kütüb-i Sitte Şerhleri ve Metotları*. İrbid: Mektebetu'r Rafideyn, 1. Basım, 2017.

Hatîb el-Bağdadî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit. *Kitabu'l-kifâye fi'ilmî'r-rivâye*. thk. Ebû Abdullah es-Surakî. Haydarâbâd: Dairetü'l-Meârif el-Osmaniyye, 1. Basım, 1357.

Hatîb el-Bağdadî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit. *Tarihu Bağdad*. thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Daru'l Ğarbi'l İslami, 1. Basım, 1422.

Hatîb el-Bağdadî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit. *Târîhu Bağdad ve zuyuluhu*. Beyrut: Darü'l Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1418.

Hatîb el-Bağdadî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit. *el-Kifâye fi ma'rifeti usûli 'ilmi'r-rivâye*. thk. Mahir Yasin el-Fahl. 2 Cilt. Demmam: Daru ibni'l Cevzi, 3. Basım, 1441.

İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullâh el-Cürcânî. *el-Kâmil fi du'afâi'r-ricâl*. thk. 'Adil Ahmed Abdu'l-Mevcud. Beyrut: Darü'l Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1418/1997.

Irakî, Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân. *et-Takyîd ve'l-îdâh şerhu Mukaddimeti İbnü's-Salâh*. thk. Abdurrahman Muhammed Osman. Medine: Mekttebetü's-Selefiyye, 1. Basım, 1389/1969.

Irakî, Ebü'l-Fazl Zeynüddin Abdürrahim b Hüseyin. *Şerhu't-tebsıra ve't-tezkire*. thk. Mahir Yasin el-Fahl, Abdullatif el-Humeym. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1423.

İbn Abdilber, Yusuf b. Abdullah b. Muhammed. *et-Temhid lima fi'l muvatta mine'l-me'ani ve'l-esanid*. Mağrib: Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1412.

İbn Ammâr, Şemsuddin Muhammed b. Ammar b. Muhammed b. Ahmed el-Mısri. *Miftâhü's-saîdiyye fi şerhi'l-Elfiyyeti'l-hadîsiyye*. thk. Şadi b. Muhammed b. Salim Âl-i Nu'man. San'a: Merkezu'n Nu'man, 1. Basım, 1432.

İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibbetillâh b. Abdillâh eş-Şâfî. *Tarihu Dimaşk*. thk. Amr b. Ğarama el-Umeri. Beyrut: Daru'l Fikr, 1415.

İbn Dakîk el-'İd, Muhammed b. Ali. *el-İktirâh fi beyâni'l-istilah*. thk. Kahtân Abdurrahman ed-Dûrî. Beyrut: Books Publisher, 3. Basım, 1440.

İbn Ebî Dünya, Ebu Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd b. Süfyan el-Kureşî. *Hüsnü'z-zanni billahi*. thk. Abdulhamid Şanuha. Beyrut: Müessesetü'l-kütübi's-sekafiyye, 1. Basım, 1413.

İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. *Ta'rîfu ehli't-takdîs bi-merâtibi'l-mevsûfîne bi't-tedlîs*. thk. Asım b. Abdullah el-Karyuti. Zerka: Mektebetü'l-Menar, 1980.

İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. *Nüzhetü'n nazar fi tavidhi nuhbeti'l-fiker*. thk. İzzeddin Dulli. Beyrut-Dimaşk: Müessesetü'r-Risâleti'n Nâşirûn, 1. Basım, 2014.

İbn Hacer el-Askalânî, Şihabuddin Ahmed b. Ali. *en-Nüket 'alâ İbni's-Salâh*. thk. Rebi' b. Hâdi 'Umeyrî. 2 Cilt. Medine: el-Câmi'atü'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1404/1984.

İbn Hacer el-Askalânî, Şihabuddin Ahmed b. Ali. *Fethü'l-Bârî bi-şerhi Sahihi'l-Buhâri*. thk. Şuayb el-Arnaût, Adil Mürşid. Beyrut: er-Risaletu'l-'Alemiyye, 1. Basım, 1434.

İbn Hacer el-Askalânî, Şihabuddin Ahmed b. Ali. *Hüda's-sârî li mukaddimeti Fethi'l-Bârî*. thk. Adil Mürşid, Âmir Ğadbân. Beyrut: er-Risaletu'l-'Alemiyye, 1. Basım, 1434.

İbn Hibban, Alaeddin Ali b. Balaban. *el-İhsan fî takribi Sahihi İbn Hibban*. thk. Şuayb el-Arnaût. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1. Basım, 1408.

İbn Kesîr, Ebu'l Fida İsmail b. Ömer. *İhtisaru Ulumi'l Hadis*. thk. Mahir Yasin el-Fahl. Riyad: Daru'l Meyman, 1. Basım, 1434.

İbn Râhûye, Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhîm b. Mahled et-Temîmî. *Müsnedü İshâk b. Râhûye*. thk. Abdulgafur Abdulhak el-Belûşî. Medine: Mektebetü'l-İman, 1. Basım, 1412.

İbn Receb, Abdurrahman b. Ahmed el-Hanbelî. *Şerhu İleli't-Tirmizî*. thk. Hemmam Abdurrahim Sa'id. Zerka: Mektebetu'l-Menar, 1. Basım, 1407.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî. *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkadir Ata. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1410/1990.

İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafs Siraceddin Ömer b. Ali b. Ahmed. *el-Mukni' fi Ulumi'l-hadis*. thk. Abdullah b. Yusuf el-Cedi'. Suudi Arabistan: Daru Fevvaz li'n-neşr, 1. Basım, 1413.

İbnü'l-Vezîr, Ebû Abdillâh İzzüddîn Muhammed b. İbrâhîm. *el-'Avâsım ve'l-kavâsım fi'z-zeb'an sünneti Ebi'l-Kâsım*. thk. Şuayb el-Arnaût. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 3. Basım, 1415/1994.

İbnü's-Salâh, Ebu Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî. *Ulumu'l-hadis*. thk. Nurettin Itr. Dımaşk: Daru'l Fikr, 1986.

İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ. *Siyânetu Sahîh-i Müslim mine'l-ihlâl ve'l-galat ve himâyetuhu mine'l-iskât ve's-sakat*. thk. Ahmed Hac Muhammed Osman. Beyrut: Darü'l-Garbi'l-İslami, 1. Basım, 1428.

İsferâyinî, Ebû Avâne Ya'kub b. İshâk. *el-Müsnedü's-sahîhu'l-muhârrec 'ala Sahîh-i Müslim*. thk. Medine İslam Üniversitesi. Medine: el-Câmi'atü'l-İslâmiyye, 1433.

Kandemir, M. Yaşar. "Müslim b. Haccâc". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/93-94. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Kandemir, M. Yaşar. "Sahîhayn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35/527-530. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Makdisi, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Tahir. "Şurutu'l-eimmeti's-sitte". *Selasetu resail fi 'ilmi mustalahi'l-hadis*. nşr. Abdufettah Ebu Ğudde. 82-105. Beyrut: Mektebetu'l-Matbu'âti'l-İslâmiyye, 3. Basım, 1426.

Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâluddîn Yûsuf b. Abdirrahman b. Yûsuf. *Tehzîbu'l-Kemâl fi esmai'r-ricâl*. thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1984/1404.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn İbnu'l-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisabûri. *Sahîhu Müslim*. thk. Muhammed Fuad Abdulbakî. Beyrut: Daru İhyai Turasi'l-Arabi, ts.

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. thk. Hasan Abdülmun'im Şilbî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421.

Nevevî, Muhyiddîn b. Şeref. *et-Takrib ve't-teysir li ma'rifeti süneni'l-beşiri'n-nezir*. thk. Muhammed Osman el-Huş. Beyrut: Darü'l-kütübi'l-arabi, 1. Basım, 1405.

Özdemir, Veysel. *Tedlîs Değerlendirmelerinde Usûl*. Ankara: ilâhiyât, 1. Basım, 2014.

San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzak b. Hemmâm. *el-Musannef*. thk. Habîbu'r-Rahman el-A'zamî. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403.

Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed. *Fethü'l-mugâs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadîs*. thk. Abdülkerim b. Abdullah b. Abdurrahman el-Hudayr, Muhammed b. Abdullah b. Fuheyd Al-i Fuheyd. Riyad: Mektebetü Dâri'l-Minhac, 1. Basım, 1426.

Sıbt ibnü'l-Cevzî, Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-Avnî el-Bağdâdî. *Mir'âtü'z-zamân fî tevârîhi'l-a'yân*. thk. Muhammed Berekat vd. Dımaşk: Darü'r-Risaleti'l-Alemiyye, 1. Basım, 2013.

Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâlüddîn. *Esmâ'ü'l-müdellesîn*. Beyrut: Daru'l-Ciyl, 1. Basım, 1412.

Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâlüddîn. *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevavî*. thk. Muhammed Avvame. 5 Cilt. Medine: Darü'l-Yüsr-Darü'l-Minhac, 1. Basım, 2016.

Süyûtî, Celâlüddîn Ebü'l-Fazl Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-Bahrü'llezî zehar fî şerhi Elfiyyeti'l-eser*. thk. Ebu Enes Üneys b. Ahmed b. Tâhir el-Endunusî. 4 Cilt. Medine: Mektebtü'l-Guraba el-Eseriyye, 1. Basım, 1420.

Sübki, Tacüddin Ebi Nasr Abdulvahhab b. Ali b. Abdilkâfi. *Tabakatü'ş-Şafiyyeti'l-kübra*. thk. Mahmûd Muhammed Tanahi, Abdülfettah Muhammed el-Hulv. Kahire: Matbaatu İsa el-Babi el-Halebi, 1. Basım, 1964.

Şâfîî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris. *er-Risale*. thk. Mahir Yasin el-Fahl, Abdullatif el-Humeym. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 1435.

Taberâni, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. thk. Hamdî Abdülmecid es-Selefî. Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, 1. Basım, ts.

Tahhân, Mahmûd. *Teyşîru mustalahi'l-hadis*. Riyad: Mektebetü'l Me'arif, 11. Basım, 1432/2011.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ. *Sünen-i Tirmizî*. thk. İzeddin Dâllî vd. Beyrut-Dımaşk: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 1. Basım, 1438.

Useymin, Muhammed b. Salih. *Mustalahu'l-Hadis*. Kahire: Mektebetü'l İlm, 1. Basım, 1415.

Zebidî, Ebû'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed b. Muhammed. *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. thk. Abdüsettar Ahmed Ferrac. Kuveyt: Vizaretü'l-İrşad ve'l-Enba', 1385.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b Ahmed b Osman. *Divanü'd-duafa ve'l-metrukin: ve halkun mine'l-mechuline ve sikatun fihim leyyin*. thk. Hammad b. Muhammed el-Ensari. Mekke: Mektebetü'n Nahda el-Hadisiyye, 1387.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b Ahmed b Osman. *Mizanü'l-İ'tidal fi nakdi'r-ricâl*. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. Beyrut: Darü'l Ma'rife, 1382.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b Ahmed b Osman. *Tarihü'l-İslâm ve vefeyatü'l-meşahir ve'l-a'lâm*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1. Basım, 1992.

Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *el-Mûkiza fi ilmi mustalahi'l-hadis*. thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde. Beyrut: Mektebetü'l-Matbu'âti'l-İslâmiyye-Darü'l-Beşâir İslamiyye, 9. Basım, 1437.

Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *Tezkiretu'l-huffaz*. thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî. Beyrut: Dairetü'l-Meârif el-Osmaniyye, 1374.

Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1996.

Zekeriyyâ el-Ensârî, Zeynüddin Ebu Yahya Zekeriyyâ b. Muhammed b. *Fethü'l-baki bi-şerhi Elfiyyeti'l-Iraki*. thk. Abdullatif el-Humeym, Mahir Yasin el-Fahl. Beyrut: Darü'l kütübi'l ilmiyye, 1. Basım, 1422.

Zerkeşî, Bedreddin Ebû Abdullah Muhammed b Cemâleddin Abdullah b Bahadır. *en-Nüket 'alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*. thk. Zeynelâbidîn b. Muhammed b. Belâferîc. 3 Cilt. Riyad: Edvâü's-Selef, 1. Basım, 1998.